

Sándor Iván

(Meg)érintések

„...csodálatos az a korrektség, ahogy hülyének illik egymást néznünk.”

(Mészöly Miklós: Érintések)

Eszkendőkön át együtt közölte Füzi László esszéjét Kapuściński naplójával. A *Lapidarium* VI. része 2003-ban jelent meg a *Przeгляд Polityczny*ben. 2006-ban a *Forrásban*. Hérodotoszról ír ebben a fejezetben. Arról, amit az első mai értelembe vett történész a görög-perzsa háborúról jegyzett fel. Az foglalkoztatta, hogy Hérodotosz fontosnak tartotta a *másik* megismerését. Sok országot járt be, mert *személyes tapasztalat* nélkül nem tartotta lehetségesnek a megismerést. Megbarátkozott azzal, hogy számos kultúra létezik a görögön kívül is. A kultúra lényege a *sokszínűség*, írta. Azt is feljegyezte, hogy a sajátunkat sem tudjuk érteni, ha nem ismerjük a másikat, a tükörben láthatjuk meg önmagunkat.

A görög-perzsa háborúról írt munkájának konklúziója az volt, hogy nem a hadseregek száma döntött. A győzelem kulcsa a görög szabadság- és demokraciaszűny volt.

Hozzátennem: Hérodotosz felismerte, hogy más a történelem és más a mítoszvilág. Ahhoz ragaszkodott, amit a megismeréssel *tudni* lehet, s nem ahhoz, ami *hinni*. A történelmet körforgásnak tekintette. Vallotta, hogy az, aki nagyra nő (uralkodó, közösség, nemzet), ha a csúcsra jut, alábukik, kicsi lesz belőle.

Amit Hérodotosztól tanult, felhasználta saját kora megismeréséhez és értelmezéséhez. Foglalkozott a különböző világokkal, kultúrájukkal, a *másik* megismerésével. Sokat utazott. Felismerte, hogy Európában, mindenekelőtt Közép- és Kelet-Európában új államalakzatok, uralmi formák jelentek meg az ezredfordulón.

Dahrendorf és mások a kilencvenes években arról írtak, hogy a demokraciaformációk különböző új változatokat hoztak létre. Kapuściński továbbment. Tíz éve így írt: „...attól kezdve, hogy forradalmi változás következik be az elektronikus kommunikációban, s ebből következőleg a manipulálási lehetőségekben, a határok kezdenek elmosódni. Fejlődésnek indul az úgynevezett illiberal democracy, vagyis a nem liberális demokracia, hiszen a demokracia elválaszthatatlanul összekapcsolódott a liberális jelzővel. Manapság legális, formális módszerekkel lehet nagyon is autoriter demokraciát létrehozni...”

Ezekben az újabb formációkban tagadtatnak meg a hérodotoszi elvek is: a *másik* megismerésének-megértésének nélkülözhetetlensége; az, hogy más a történelemről való tudás és a mítoszokhoz ragaszkodó hit.

Írtunk hasonló gondolatokról néhányan már évekkel ezelőtt.

Köszönet Kapuściński – így utólag.

A fiatal Tórizs Eszter *A Vanderbilt-jacht hajóorvosáról* írt kritikájának (Jelenkor, 2014. december) a regényen túl a problémát is jól értelmező címet adott: *Hányféle változata van a múlttörlésnek?* Találó mottót is csatolt hozzá a Booker-díjas kanadai író, Yann Martel *Beatrice és Vergilius* című regényéből: „Egy orvos így szól hozzád: *Ez a pirula törli az emlékezetet. Elfelejtet a szenvedést, a gyászt. Viszont minden más emléked is kitörlődik. Beveszed?*”

A korszak „kezében” ott a „pirula”. Lassan emeli a „szájához” ...

A humanista kultúravilág elenyészőben. Értékei-fogalmi erodálnak. Már a nagy szakadás innenső partján vagyunk. Írtam már erről. Idéztem Canettit: „... a nélkül, hogy észrevette volna, az emberiség egészében véve elhagyta a valóságot... ám ezt már észre sem tudjuk venni.”

A felejtés elleni nagy felhívás volt ez több mint hét évtizede. A felejtés elleni küzdelmet a felejtéstől való félelem izzítja fel. Kertész Imre életművéről tudtommal eddig még nem mondták el, hogy az *ilyen* félelemből született.

A *Sorstalanság* utolsó mondatai: „...beszélnem kell nekik legközelebb, ha majd kérdik. Ha ugyan kérdik. S ha csak magam is el nem felejttem.”

Kertész életműve: a felejtéstől való félelem leküzdése. Amivel *Az utolsó kocsmát* zárja: „Mindig volt egy titkos életem, s mindig az volt az igazi.”

És mi ez a „titok”? A szembeszállás a felejtéssel.

A képzelet világában minden billeg. A regénykonstrukció ezt a billegést stabilizálja. De úgy, hogy a billegést vízióvá formálja.

Álom: egy gödörbe léptem, megbicsaklott a bokám. Felriadva percekig érzem a fájdalmat.

1942–43: Auschwitz, Sztálingrád, Don-kanyar.

Füst Milán mindeközben a zsidótörvények által rákényszerített kirekesztettségében, baljós jövőjét is érezve írja egyik legjelentősebb művét, *A feleségem történetét*. A teljes reménytelenségben.

Mezítláb a Himalájára.

Száz év történelme jégkockában: magyar múlt.

Ha kiolvad egyszer, a hullámai mindent elárasztanak.

Bizonyos életkor alatt nincs mit elfelejteni. Az ötven-ötvenöt év alattiak számára nem, vagy alig létezik huszadik századi múlt.

Ha nincs mire emlékezni, akkor nincs mit elfelejteni. Maradhat a szorgos ismeretgyűjtés és a *rekonstrukció*.

Példa: az Auschwitz utáni második nemzedék helyére a harmadik nemzedék lép. A huszonhárom éves Szöllösi Barnabás elküldte az *Egy tábor maradandósága* című írását. Treblinkában járt. Milyen a harmadik nemzedék számára találkozni,

hetven év után, azzal az *elképzelhetetlennel*, amely már hetven éve is elképzelhetetlen volt?

Egyetlen mondatot emelek ki a kiváló írásból. Az egykori tábort őrző pisztolyos férfi gyanakodva kérdezi a látogatótól: „Budapestről jött? Ha budapesti, honnan hallott Treblinkáról?”

Szöllősi Barnabás Kertész Imrétől választott mottót az írásához: *„A probléma, tisztelt hallgatóim, a képzelet.”*

A képzelet nemcsak a tapasztalattal és az emlékezéssel, a rekonstrukcióval is kéz a kézben jár.

1956. október 23. ötvennyolcadik évfordulója. Mit jelent ma a lakosság túlnyomó többségének ötvenhat? Semmit. Gondoskodott erről a korábbi fél évszázad és a mai közöny. A Kossuth térről már eltávolították a forradalom emléklángját. Esti sétáimon nagyjából száz ház előtt haladok el. Hármon láttam nemzeti zászlót huszonharmadikán.

Ha az uralmi manipulációt kiiktatjuk, akkor is mást jelent ötvenhat az átélőknek, a második, a harmadik nemzedéknek. De erről szólva is működhetne a *képzelet*. Mintha működésképtelen volna.

Új motívumok a *Hamlet* értelmezésében.

Tizennégy éve írtam: *„Herbert Fortinbras búcsúztatója című verse a támpontok egyike lehet arról, hogy az európai kultúrában meddig volt napirenden a rendezett világegyetem helyreállíthatóságának reménye, továbbá (a vers) a támpontok egyike lehet, amikor feltesszük a századvég kérdését, mit jelentenek a mítoszok működésképtelenségével kapcsolatos újabb tapasztalataink... a versben olyan kérdések fókuszálódnak, amelyek gyökeresen más kultúrakorszakra mutatnak...”*

Idéztem a versből Gömöri György fordításában Fortinbras szavait: *„Így vagy úgy el kellett pusztulnod Hamlet, nem voltál életrevaló / kristályfogalmakban hittél, nem az emberi agyban.”*

Hamlet Horatiót szólítja fel utolsó szavaival, hogy mondja el a „nem tudó világnak”, mi történt: ármány, csalás, gyilkolás.

Kérdés: hol van Horatio.

Az ezredfordulón Bagossy László új rendezésében már alig van a színen. Fortinbras érkezésekor már eltűnik. Elfelejtette a rátestált üzenetet? A közönyös világ nem is kíváncsi rá? Amnéziája megegyezik a korszak amnéziájával?

Sokszor keltem át Budapesten, a legemlékezetesebben 1944. november 18-án, amikor az Óbudai Téglagyár gyűjtőhelyéről a hatvan év és tizennyolc év közötti sárgacsillagosokat elindították a hegyeshalmi halálmenetbe, s bennünket, gyerekeket és öregeket a svájci diplomata, Carl Lutz közbenjárására a pesti vöröskeresztes menhelyekre transzportáltak.

A Dunán rohamcsónakokra szerelt pallóhídon kellett átkelnünk. A hullámok felcsaptak a lábunkig.

Az emléket Térey János *Átkelés Budapesten* című kötete villantotta fel.

Térey otthonosan jár-keel a városban. A budai és pesti új aranyifjúság világában, a peremvidéken is.

Egyedi látélet, írtam Jánosnak. *„Olyan, mint a fekete-fehér Tarr Béla-filmek. Húvösben tartod azt, ami izzik. Vízió egy városról, amely mintha még élhető helyszín volna, de már alig az. Pedig egykor az volt. Tartalmasabb életekkel, még szörnyű korokban is. Járnak-keelnek a lakosai, utaznak, isszák a söreiket, szeretkeznak, rohannak a felelösségük elől, semmit nem értenek abból, ami történik velük egy leépülő egykori világvárosban.”*

Felvillantotta ez a létállapot egy másik város világát. A tizenyolcadik századi Velencéét. Amit Francesco Guardi képei is megőriznek. A mozgalmasság és kietlenség egysége, írja róluk Andrei Pleşu. A lezüllő valóságot szólaltatják meg, a történelmi alkonyt, amikor *„a várost úgy kiforgatta magából a Karnevál vigyorgó lény, hogy sikerült egyidejűleg színlelnie a halált és rendesen meg is halni közben”*.

De ezt észre sem vették.

Camus magyar lexikonszová avatta a közönyt. (Az eredeti francia cím közismerten *Az idegen – L’Etranger*.)

Camus a közöny világállapotát értette meg 1942-ben a háború tombolása idején. Hogyan viszonylik ehhez a nemzeti közöny a béke tombolásában?

Az új Nobel-díjas Patrick Modiano elmondja, hogy mindig szeretett volna krimi írni, mert a krimi közel van a rögeszméjéhez, az eltűnéshez, az identitásproblémához. Mégsem írt krimi, mert az megköveteli, hogy a regény végén legyen valami magyarázat, valamilyen megoldás. De őt *„egy bizonytalan, darabjaira hullott, álomszerű múlt”* foglalkoztatja.

A krimidivat idején nem árt az irodalomra is gondolni.

Rendszeres esti séta gyors lépésben azoknak az utcáknak a háromszögében, ahol nyolcvanötödik éve élek. A Columbus utca 34.-ben tizenegy éves koromig laktam. A kert ma is dús. Az estében világítanak a földszintes villák ablakai. Az az ablak is, amelyikhez gyerekkoromban a homlokomat nyomva bámultam. Visszanézek az utcáról, látom egykori önmagamat. Mintha onnan a mai magamat bámulná. A közös pillantásba szorul az egész életem.

Térey János

Találd meg a kiutat!

(Részlet A Legkisebb Jégkorszak című regényből)

*König Attila, az író hazafelé éppen
Egy angyalszárnyas barkácsbetlehem
Mellett haladt el a Turul-szobor aljában,
Amit körülzsongott egy hajléktalancsapat.
König arra figyelt föl, hogy mind fekete
Fejűek a napkeleti bölcsek, a pogányság képviselői
– Hagyomány-e vajon ennyire feketének ábrázolni őket? –;
És milyen aprók a pásztorok! Nyilván zsidók, gondolta.
Na és az élők milyenek! Ezek a nyomoroncok,
Szabályos körben a bábuk előtt...
Nem koldultak, csak somolyogtak rá...
Vagy az is kérésnek számít?
Volt az egészben valami szörnyen megható.*

*Állt König, állt, csak állt, aztán egyszerre csak
Lámpás gyúlt az agyában, és máris tudta,
Hogy erről a körről írja majd a karácsonyi
Cikkét. Fejben már fogalmazott,
Sőt elkezdte kopogni a telefonjába:
„Összegyűltek körülöttem a hajléktalanok.
Szakadt ruhában álltak a jászol körül,
Volt, amelyik csöndben imádkozott,
Volt, aki zavarában csak nevetgélt –
Itt és most azt éreztem, hogy ezt a pillanatot...” Hm.*

*König otthon megnézte a városházi adatbázist, és kiderült,
Hogy idén a betlehemépítő program keretében
33 azaz harminchárom objektumot állítottak föl;
Ez ugyanannyi jászolt, ugyanannyi csillagot,
Ugyanannyi Jézust, Szűz Máriát és Józsefet,
És harmincháromszor három királyt jelent! 99 darabot,
Csuheből, kócból, fából és üvegből fabrikálva.
És vajon hány báránnyal rukkoltak elő?*

Na, mégis mennyivel? Végtelen számúval.
Az önkormányzat pedig versenyeztette őket.
Többgenerációs családi csapatok álltak föl:
A plébániához kapcsolódó apaklub
És óvodák meg iskolák és baráti körök,
Szomszédok, kollektívák, asztaltársaságok
Buzdultak neki, sőt akadt céges betlehem is!
A legnagyobbhoz ötven négyzetméteren
Félszáz láda mohát, garmadányi fenyőfát
És sok köbméter deszkát, lécet és gerendát használtak föl.
A gipszfigurák kivételével minden fából készült,
Még a patak medrében is igazi, kristályos,
Csörgedező víz fagyott be... Kőnig biztos volt benne,
Hogy erre teszi majd a voksát, mert ez olyan kis ügyes.

Tárkány „Elvis” Béla lesz a zsűri elnöke
(Aki Kőnignek haverja, sőt állítása szerint olvasója is),
S egy textilművész meg egy presbiter a tagjai
Természetesen Kőnig Attila mellett.
Nem durva ez, hogy még a betlehemépítők is
Pontszámmal értékelhetők, ha belegondolunk?
És a szempont elsősorban nem a profizmus,
Hanem a munka példaadó, közösségi jellege,
A jóízlés, s az ötletesség... Például melyik a télállóbb?
Nem lesz könnyű dolguk a győztes kiválasztásakor.
Jövőre kis ünnepség keretében adják át a díjat:
És a legjobb betlehem építői...

Da-da-da-dammm!!!!

Kőnig kinyitott egy bort.

Gyorsan, hogy el ne veszítse lendületét,
Leült az asztalhoz, és azonnal írni kezdett:
„...Itt és most azt éreztem, hogy ezt a pillanatot
Valóban átjárja a krisztusi kegyelem.
De annyira, hogy még most is libabőrös
Leszek tőle, hogy ezt írom.”

*

Dolina Iván leparkolt a mélygarázsban.
Az üzletközpont, ahová érkezett,
Letisztult vonalú minipláza volt,
Minden zöld és emberi méretű benne,
Sima és kifinomult. A belépőt
Rögtön luxusfogyasztásra csábította
Ez a környezet, prémium örömeket ígért neki,
Pláne most, a karácsonyra hangolt díszleteivel,

A mennyezetről lógó ezer masnival;
A korlátan burjánzott a fenyőgally-
Tenyészet, és a tűlevél között ezüstlött
Sok fenyőgallyba applikált üvegádsz,
A plafonról lógó, óriás aranygömb
– Éva betiltott, piros és teljes almája – alatt.

Dolina a halkereskedés előtt ült le az alagsorban.
Az aula teljes magasságában végigfutó,
Színváltó, foszforeszkáló faliképet nézte,
Mert erre kényszerítette a belépőt
A kép központi elhelyezkedése.
Erdei tisztás derengett rajta,
Valami szálló szösz, pitypang röppenő magja talán?
Minden oldalról más dimenziót mutatott.

Dolina azt gondolta, hogy megélne önmagában a központ,
Hiszen van benne minden az okmányirodától a steakházig,
Delikát- és bioboltok, elit öltönyházak,
A kávézók előtt kávézó kismamák;
Megélne, alagsorában a bisztrókkal és bárokkal,
Köztük a halassal, ahol most egyedül belakmározott.
Hát régen voltunk utoljára osztrigázni,
Az igaz, gondolta Dolina. Az osztriga mindig
Bretagne-ból jön a reggeli géppel, ez jó.
Most mégis egy komoly kardhal
Steaket választott, salátával.
A szervezet több energiát éget hidegben,
Főlemészve vitamintartalékait, gondolta.

Miután jóllakott, Dolina úgy tervezte,
Engesztelő ajándékot vesz a feleségének,
Aki vel ősz óta elbeszélnek egymás mellett.
De most... Most mégis kibontakozásra került sor!
Dolinának ajándékot nézni a vásár túl nyomasztó lenne,
De nem azért, mert plebejus és igénytelen,
Mert a hegyi vásár plebejusnak vagy igénytelennek
Igazán nem mondható... Hanem mert embertelenül zsúfolt.

Az ékszerész előtt Dolina egy gospel villámcsődületbe
Botlott. Újabb éneklő csapatok tünedeztek föl
A postánál, majd a tisztítószalon mellett is.
Egy efféle örület számára meglepőbb volt, mint egy pofon.
Utána jótékonyági tombolát is tartottak
Az állami gondozottak javára.

Dolina belehallgatott, eközben egy karkötőre gondolt,
És máris ott forgatott a kezében
Egy pompás, finoman gravírozott,
Drágaköves ezüst darabot.
Biztosíték lesz az örök kötelékről,
Egyszerre bilincs és kvázi erényöv!,
Mosolyodott el. Nem is olyan méregdrága,
Hm-hm.

„Na, mi van, idén kihagyod
Az anticiklon-konferenciát Honoluluban?“,
Kérdezte Alma ma reggel,
Elmondhatatlanul édesen.
„Én még csak-csak mennék,
Honoluluba meg aztán pláne,
Csak az állam habozik a finanszírozással.“
„Megértjük őket, bébi. És téged is,
Te most lettél kulcsfigura, szörnyű nagy emberré változtál...
Ha jólesik ezt gondolnod, én nem bánom.
A frontok és a szupercellák, a vagány felhőutak...
Te adod egyedül, hogy mi a szélirány...“
„És ha csak egy órát is késlekednék, picikém,
Százak, mit százak!, ezek kerülnének veszélybe.“
„Meg te is.“ „Igen, akkor úgy rúgnának ki,
Mint a sicc.“ „Irgalom nélkül, gondolom.“

Arra figyelt föl, hogy valaki nézi, merően nézi.
És mosolyog. Megismerte, Joó Bori volt az,
Leleplezésekre specializálódott újságíró,
A felesége barátjánője. „Á, szia, Borikám.“ Puszi.
Bori meglékelte a Bortársaságot is,
Elárulta barna papírzacskója.
Bori nem volt igazán szép nő, túl magas és száraz szőke.
Ő, ha neki elmondhatnám..., merengett Iván.
Mert a jó hír az, hogy hajnalban végre basztak.
Két hónap után! Annyi undorító
És lealázó veszekedést követően
Dolina maga sem tudta, hogyan sikerült;
Mindenesetre félálomban történt.
És olyan pazar volt a reggeli, mint évekkel ezelőtt:
Pazar, pedig puritán, piritós és vaj, ahogy mindig.
És most érzi a test jóllakottságát. És nem csak a testét.
Úristen, szokott-e eleget gondolni rá,
Hogy mennyire szép felesége van,

Hogy mennyire ellenállhatatlan a vádlija hátulról is?
És hogy mennyire nincsenek gátlásai az ágyban
(Bár az életben, sajnos, igen).
És Alma jó ember, bár az ügyfelei nem.
Hálás-e eléggé ezért a nőért a Teremtőjének?

Mennyire pikáns lenne, ha Bori tudná,
Hogy mit művel az ágyban a barátnője.
De Almából majd úgyis kiszed mindent,
Mert a nők richtig kibeszélik az ilyesmit is.
Az a rossz, hogy ezt a fajta katarzist
Senkinek sem lehet elmesélni,
Illetve lehet, de tömény ízléstelenség;
Ő mindig súlyosan zavarba jött, ha mások
A nemi életük részleteivel traktálták
Mondjuk egy vendéglőben vagy a villamoson...
Ehelyett most udvariaskodott Borival is.
„Hát te?” „Fodrástól jövök.” „Jó a hajad.
És folyton rólad hallani.” „Te szívatsz?”
„Azt bírom benned, hogy olyan szorgalmas vagy...”
„Hm?” „Ez nálad szinte már vallásos buzgalom.
Úgy téped le az álarcot ezekről
A hittérítő szélhámosokról,
Panamázó alpolgármesterekről... Bravó!
És mindig igazad van. Szép kis adventjük lehet.”
„Nehogy egyszer te is sorra kerüljél, Iván!”

Dolinának kifelé megakadt a szeme
Egy hirdetésen. Nagy, színes plakátra nyomták:

TALÁLD MEG A KIUTAT,
AGYALÁGY
IMPOSZTOR!
RÁNGASSAD KI MAGADAT
KITALÁLT
POKLÓDBÓL!,

Szólította föl olvasóját egy pszichiáter csodadoktor
A kevésbé veszélyes kuruzslók közül.
Dolina arra gondolt, hogy ideje volna őt
Magát is kirángatni ebből-abból,
Megtalálni saját nyűgeiből a kiutat;
Gubancaiból és gubancaikból...
Rájuk férne némi masszázs és kényeztetés.
A kiegettség, a levertség volt a mi címkenk,
De már föltámadóban, igaz?, gondolta.

A pláza hangszóróiból éppen akkor kezdett sisteregni
A Torture Porn az Anarchitecture-től.
Pszichedelikus zörejjene... Nehéz fölfogni,
Hogyan szivároghatott be ilyen finom kis helyre,
Mint ez a pláza, a karácsonyi slágerek közé...
Fél percig tartott az üzemzavar, alig tűnt föl valakinek;
És ettől eltekintve, maga volt a tökély minden.

Legvégül az jutott Dolina eszébe,
Hogy itt van végre egy emberléptékű hely,
Háromszintes, jól átjárható.
A legormótlanabb és egyben leggyűlöletesebb
Plázákban a legkönnyebb eltévedni,
És mindig azokból kikeveredni a lehető legnehezebb;
Pláne ilyenkor télen, a nyomasztó fényhiány,
A mélylehangoltság napjaiban, amelyek sajnálatosan
Egybeesnek az örömkényszer idejével,
Amikor kötelező tartani a problémamentes látszatot;
Ez a plázácska viszont úgy enged el, hogy már az is öröm.

Zelei Miklós

Hajléktalanok

Komment

péterpál: Emlékszek, a vasutasok éjszakánként nőgyógyászati szűrést tartottak a vasúti kocsikban a csöves csajoknak. Csak azok aludhattak bent, akik túrték. A többieket kizavarták. Januárban. Februárban.

nagyrajos: „Ha valaki hajléktalan, szóval nincs a haszontalan fráternek saját palotája, vagy villája, de még csak egy négyszobás lakása sincs, és este leül az Andrássy út egy padjára, s a kimerültségtől becsukódik a szeme és nyomban elalszik, akkor percek múlva ott a rendőr, a vele egy osztályhoz tartozó, a társadalom legalsó szintjén született rendőr, irgalmatlanul felrázza és csavargás vétsége miatt beviszi a fogdába...” (A lázadó ember. 1883–1914. Szépirodalmi Könyvkiadó [Budapest 1956], 265. p.)

őrmester: 98 ezer a nettóm ebből nem vihetem a Hiltonba! Ha nem a közrendszállón lakhatnék én is hajléktalan lennék. Szolgálat után lefeküdnék egy padra.

polgárjénő: Oda ugyan nem! Mert mi is tanulunk, kérem. Most már fölszerelünk a padokra egy középső kartámaszt, hogy ne lehessen heverészni. Nem vagyunk a Rivierán. Residential area! Az van itt. Meg Európai Unió.

józsefattila: „ha elalszik, fölrázzák” (Mondd, mit érlel... 1932. január)

gyuristamás-orossjolán: „Az 1980-as népszámlálás adataiból ugyanakkor már kiderült, hogy a népességből több, mint 360 ezer ember nem lakásban lakott. Összességében közel 30 ezer olyan embert találtak, akinek lakóhelye üzlet, iroda, garázs, présház, lakókocsi, vasúti kocsi, uszály, barlang, kunyhó stb. volt. A pusztán statisztika által megragadható »lakásviszonyaik« okán a népességből mintegy 200 ezer ember élt a tényleges hajléktalanság veszélyzónájában. [...] A »Hajléktalanok Nemzetközi Évében«, 1987-ben megjelent egy hajléktalansággal foglalkozó műhelytanulmány, mely harminc-hatvanezerre becsülte a hajléktalanok számát, és átfogó képet adott a hajléktalanság akkori jellemzőiről. Minden bizonnyal éppen a »Hajléktalanok Nemzetközi Éve« kapcsán ismerkedhetett meg a problémával a közvélemény Magyarországon.”

polgárőr: Rákosi Mátyásnak volt igaza, amikor megmondta, hogy nem akar Budapesten hajléktalant látni. Se hülyéket!

drsüdübertalan: Andrássy út 1885-től (Osztrák–Magyar Monarchia, Magyar Népköztársaság, Tanácsköztársaság, Magyar Királyság, Magyar Köztársaság). 1949-től (Magyar Népköztársaság; 1955-től a Varsói Szerződésben) Sztálin út, 1956-ban Magyar Ifjúság útja, 1956-tól Népköztársaság útja, 1990-től (Magyar Köztársaság, Magyarország; 1991-ig a Varsó Szerződésben, 1999-től a NATO-ban) Andrássy út.

bagyinkó: Világörökségünk a hajléktalan. Mért szabálysértés, ha világörökségi területeken él?

ördőghmónidoktor: A lakhatási szegénység...

docens: Az infantilitás! Abban van a kreativitás és a hajléktalanság forrása...
Figyelem én is, hogy a négy gyerekkel mikor leszünk hajléktalanok. Hát miről szól ez a történet?

gyuristamás–orossjolán: „A korábbi években, évtizedekben ugyanis maguk a hajléktalan emberek is rejtőzködő életmódra kényszerültek. Az akkori jogszabályok lehetőséget adtak arra, hogy a jelenséget büntetőjogi vagy igazgatásrendészeti eszközökkel kezeljék a hatóságok. Munkaviszonyban nem álló embereket a büntető törvénykönyv szerint közveszélyes munkakerülőnek minősítették és szabadságvesztésre ítélték vagy ítélték. (Ide tartozik az a körülmény is, hogy a rendszerváltást megelőzően a munkaalkalmak szinte teljes körét állami gyárak, üzemek, intézmények jelentették, vagyis dolgozni annyit jelentett, mint állami bérmunkásnak lenni.) Mellékbüntetésként a bíróságok meghatározott időre kitilthatták az embereket a nagyobb városokból, s ugyanazt az intézkedést a rendőrség saját hatáskörben is alkalmazhatta. A fenti gyakorlat arra minden esetre alkalmas volt, hogy a hajléktalanság, a hajléktalan ember ne legyen szembeötlő jelenség az utcákon, közterületeken.” (*Tények és hátterük. Rövid áttekintés a magyarországi hajléktalanellátásról. Periferia füzetek* [19]99. 3. sz., 2–3. p.)

vasdinnye: Ó, a káemká! Akinek három hónapig nem volt munkahelye ment a sittre. Az kéne most is! Lecsukni az összes munkanélkülit. Nem szponzorálni őket. Munkatábor! Ott volna micsinálni.

recskáné: Aki nem dolgozik, ne is egyék.

sütiropigirl: Mit ne és mit igen? A Nők Lapja Cafén nagyon jó reformkonyha tippeket találtok.

hegypártijakab: „(1) Magyarország törekszik arra, hogy az emberhez méltó lakhatás feltételeit és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést mindenki számára biztosítsa. (2) Az emberhez méltó lakhatás feltételeinek a megteremtését az állam és a helyi önkormányzatok azzal is segítik, hogy törekszenek valamennyi hajlék nélkül élő személy számára szállást biztosítani. (3) Törvény vagy helyi önkormányzat rendelete a közrend, a közbiztonság, a közegészség és a kulturális értékek védelme érdekében, a közterület meghatározott részére vonatkozóan jogellenessé minősítheti az életvitelszerűen megvalósuló közterületi tartózkodást.” (*Magyarország Alaptörvénye XXII. cikk. Magyar Közlöny, 2013. április 1.*)

vanderleklilla: „Milyen a hontalanság. // Nem ország, melyből kitagadnak, / Nem város, amit nem szeretsz, / Hanem egy hely, ahol kódnek néznek”. (*Hontalan. Csill★gszálló, 2013. 3. sz., 81. p.*)

kotormány: A kéregető exkavátor amikor nem járhatta a várost az jobb volt!

bélabácsi: Hajrá Jakab! Nekem 1957-ben az volt az első, hogy egy csapással oldjam meg az összest: „A megyei (budapesti) rendőrfőkapitányság vezetője az állam és közbiztonságra, illetőleg a szocialista társadalmi együttélésre veszélyes vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos, továbbá gazdasági okokból káros személyt állandó vagy ideiglenes lakóhelyéről, illetőleg az ország

területének meghatározott részéből kitilthatja". Szállást meg adtam anyyinak, hogy el se fértek.

cupringer: A hajléktalanyár? A szocreálban is naná, hogy termelt rendesen! Erőszakos rendőri kijelentés a lakásodból, ha nem tetszett a pofád. Ragasztványok, emberólak a házak hátában. Maradékevők! „Akinek nincs fedél a feje fölött, az gyakran szorul arra, hogy »behúzódjon« éjszakára dolgozni, kivéve ezzel a rendőri igazoltatásokat, túlélve a legnehezebb napszakaszt: az éjszakát. A gazdaságon kívüli és a gazdasági kényszer olyan összefonódott érvényesüléséről van szó, amelyben a vállalati bérlőpolitika képviselői a paszszív gazdasági, a hatóságok az aktív külső kényszer gyakorlói együttesen így az alkalmi munkavállalói szerep irányába terelik egy hátrányos helyzetű réteg munkavállalását.” Demszky Gábor: *A léc alatt. (Alkalmiak és csövesek. Alkalmiak és stabilok.)* In *Újpest* (Tanulmánykötet). Műhelysorozat 1. Szerkesztette Andor Mihály. Művelődéskutató Intézet, Budapest 1982., 78. p. (A könyv kereskedelmi forgalomba nem került.)

polgírl: Aki kitiltja a szegény embereket az utcáról, annak a 21. században nincs helye a parlamentben! Nincs, nincs, soha!

bakter: Petőfi atya át az első vasutat, tudom. A váci álmás lépcsőjén egy verset szavalt a mozdonyrul és gyerünk meggyüttek a hajléktalanok. Mostan még ki lehet őket küdeni a váróteremből de ha lemén mínuszba vége be kel mindet engenni. Regge meg a kedves utas főrántya az orát a feje tetejire a sapka alá!!! Ojan bűdös van. Ezek nem tunnak hol fürdeni. És fertőznek félek én is. Mindenki készvan.

kotormány: Életveszély!

polgírl: Nem váci. Náci! Erről beszéljünk!

szépvizi: Nem pont így van hülyikéim! De abban igaza volt Petőfi Sándornak Vasúton című versében – Pest, 1847. december –, hogy „Ez a gép tán egyenest a Másvilágba megy velünk!”

péterpál: Szórakozol Szépvizi! Aki ilyen hülye, mint a bakter, hogy jut internethez? Szerintem a bakter is te vagy. Hogy kijavítsd és mutogasd, milyen eszed van.

polgírl: „Törjetek szét minden láncot, / Majd lesz elég vasatok.” Ezt is Petőfi írta, ugyanabban a versben. Miért nem ezt idézitek? Ennyire megalkuvók nem lehettek.

bodák: „Törjetek szét minden kordont, / Majd lesz elég vasatok.” Ugye ezt akartad írni, kisanyám?

várkonyi: A vas a császáré. Olvassátok a Bibliát.

bagoly: Na, az se kapott semmilyen díjat, pedig milyen sokan olvassák.

polgírl: Jézus a közterületekről nem tiltotta ki a bélpoklosokat!

bagoly: Hering buszon, villamoson üres helyet látsz. Azok szorongának körülötte, akik még látták, hogy az előbb ott egy hajléktalan ült.

szépvizi: Béla bácsi is egy barom! Arról fogalma sincs, hogy a szemét rendeletét már 1939-ben megalkották? Az általa „hortifaszizmusnak” nevezett korszakban. Mert azt se tudja, hogy h-val és y-nal kell írni.

polgírl: Pont annak a restaurációja folyik!

szépvizi: Mert így kezdődik a rendelete: „1/1957. (III. 19.) BM rendelet a kitiltásról és a rendőrhatósági felügyelet alá helyezéstről.

A 8.130/1939. M. E. számú rendelet végrehajtása és a törvényesség fokozottabb biztosítása érdekében az alábbiakat rendelem”. Akkor minek a restaurációja? Lépek. Ilyenekkel nem vitatkozom!

péterpál: Remélem a bakter is tűnik a [kimoderálva]!

knapcsik: Abszolút eltűntek! Sajnos igazad van. Ahelyett, hogy a rendet fönn tartanák. A múltkor is a kelenföldi aluljáróban! Egy nő odagugol a csatornanyílás fölé nadrágon át belepisil aztán kiül a padra. Üljenek oda utána a rendes emberek.

bakter: Dekár hogy a Szépvizi kiszált

péterpál: Ne részvétkedj itt nekem. Bakter! Te is tartottál nőgyógyászati szűrést a csöveseknek? Ha?

bagoly: Na, ott biztosítva volt az emberi méltóságuk az utcán éléshez.

péterpál: Azért komálják a zöldek a hajléktalant, mert száz százalékban nap-elemmel működnek, abszolút le van a rezsijük csökkentve. Teljesen mint a krokodilok. Hidegben dermedten hevernek, napsütés van, mozogni indul.

dilibogyó: A folyékony pulóver, amit belül hordanak [kimoderálva]. Az mozgatja őket.

bagoly: Nincs mit védeni. A hajléktalan akkor veszítette el a jogait, amikor az utcára került. Előtte kellene védeni őket, de erre nincs terv, nincs gondolat. Csak arra, hogy maradhassanak ott, ahol vannak. A kutyaszarban. Meg a sajátjukban. Erre futja a képernyőhősök demokráciájából... Szerencsétlen emberek bőrével fényesítik a nevüket a kamera előtt. Dísztetnek használják a hajléktalanokat ezek a nagy protestálók a politikai akcióikhoz. Jézus a közterületekről nem tiltotta ki a bélpoklosokat? Nem ám! Hanem érinté őket. Hány polgírl tisztogatta ki a férgeket a hajléktalanok sebeiből?

bodák: Így van. PC népnek nincs hazája! Nevezzük nevükön a dolgokat.

docens: A polgírl a polbeat női változata? A csasztuska mainstream megújítása?

bodák: Miért mainstream?

Ajánlás

Valami nagy-nagy tüzet utánozni. Utánozni, hogy körülálljuk. Toronyházfalon barlangrajzot, zsákmányból újra, hogy vadász, jövőcastingon kiválasztott. Büdös ruha, hogy könnyűfehér. Hogy itt van főszöveg. Így szoktad, Miklós, mondani. Már a madarak is analfabéták. Nem tudnak v betűt az égen. Én se főszöveget a földön.

Bank

Hölgyeim és uraim, kollégák! Már engedjék meg, hogy így mondjam. Még nem kollégák, hogy így megmondjam, de minden reménység, hogy leszünk. Ahogy tanfolyamunk végén hűségüknek bankunk iránt, odaadásuknak, szorgalmuknak, kitartó munkájuknak, tehetségüknek, tudásuknak köszönhetően sikeres vizsgát tettek, és már engedjék meg, hogy így mondjam, bankunk bizalmát kiérdemlik. Akkor leszünk kollégák. Most csak így motiválok előlegérzésben, hogy lehetnek.

AmDream! Kerek perec, hogy így megmondjam azonnal. American Dream Blue Trickery hitelkártyát kell értékesíteniük. Még nincs American Dream Blue Trickery hitelkártyájuk? Addig sikeres vizsgát sem tehetnek! AmDream Blue Trickery! Álljanak föl, hangoztassuk közösen! Nagy levegő AmDream! Nagy levegő és Blue! Nagy levegő Trickery. AmDream Blue Trickery! Most már tudjuk, miről beszélünk. Az American Dream Blue Trickery hitelkártyáról. Hogy megmondjam így.

Az ügyfélről! Ki bankunkba jön és leül szemben valami apróságot, hogy intéz. De maguknak, leendő kollégák, hogy így mondjam egyelőre leendő, nagy dolgot kell felismertetni velük. AmDream Blue Trickery!

A felismerés!

Tudatosítani az ügyfélben: ő azért jött, hogy American Dream Blue Trickery hitelkártyát igényeljen. AmDream Blue Trickery! Álljanak fel! Együtt nagy levegővel! AmDream Blue Trickery! AmDream Blue Trickery! Így van, hogy megmondjam. Az American Dream Blue Trickery hitelkártyát értékesítik. Leül. Az ügyfél átnyújtja hagyományos bankkártyáját, személyi igazolvány, lakcímkártya. Önök kinyitják a folyószámlát, akkor már kollégák, ott van önök előtt az összes ügyféladat. Amiket az ügyfél már rég elfelejtett! Kiáltanak fel, ó, ön is szeret a Camponában soppingolni? Nagyszerű hely. Látom, május 3-án, délután 5 óra 10 perckor ott járt. Minden itt van előttem. Még csoda, hogy nem futottunk össze! És valami lesújtó most, hogy következzen a fontos, megmondom így. Hogy lesújtó. Nem tetszett valami túl sokat költeni! Ez a folyószámla is. Hát ősrégi. És megbocsátóan csóváljuk meg a fejünket. Ilyet ma már nem nyitunk! Nyugdíjasnak tetszik lenni? Hát igen. Ma már korszerű csomagokat kínálunk, hogy így megmondjam. Az ilyen régi, olcsó csomagokat igyekezzünk újra cserélni! Csábítás. Kedvezményígéret. Visszatérítés! Jóváírás. Kasszafény. És amit odaadunk, azt a magas alapdíjjal visszanyerjük, hogy kerek perec megmondjam, rögtön tiszta nyereség. Az ügyfél számára feltárjuk, hogy róla mindent tudunk. Vágujuk, hogy így megmondjam őt. Tegnap a Thököly úti Egészségcentrumban vásárolt. Ma reggel Spár! Én mindent látok. Kígyópatika. Sok gyógyszer. Betegnek tetszik lenni? Tegnapelőtt meg mozi. Jó film volt? Random! Random! Minél gyorsabban kialakítjuk benne a kisebbségi érzést, annál gyorsabb a sikerünk. Szülő-gyerek viszony. Az ügyintéző, a bank a papa és a mama. Az ügyfél a gyerek. Ennek kell létrejönni, és működik a kapcsolat. Idősebbektől, hogy megmondjam így, megkérdezni! Ímélcímük van?!

Látom, hogy milyen gyakran tetszik bankkártyával vásárolni. De maga a saját pénzét költi?! Hogy így megkérdezzem azonnal.

AmDream Blue Trickery!

Én most adok magának egy American Dream Blue Trickery hitelkártyát. Nem kell, hogy így mondjam, félni, megijedni. Semmitől tartani. Nincs para! Pinkódazonos a hagyományos bankkártya szerint. És négyszázezer forintos hitelkeretből gazdálkodhat! A saját pénze miközben kamatozik, hogy megmondjam így. Nem fogy. És csak a végén hívják az összegét le. AmDream Blue Trickery. Első év alapdíj nulla forint. Kártyagyártás: ingyen. Csoportos beszédési megbízási díj: nincs! Nincs. Nincs. Nincs. AmDream Blue Trickery van. Ha AmDream Blue Trickery van, minden van!

Jaj, de görnyedten tetszik ülni egy kicsit! Hogy így megmondjam de sajnálva tényleg a szorit. Az AmDream Blue Trickery a magabiztosság üzenete. A tartásán is javít a zsebében AmDream Blue Trickery, hogy megmondjam így. Vonzó, magabiztos a testtartás. Mosoly. És önre is! Mosoly. Mosoly. American Dream Blue Trickery hitelkártya. Új élmények. Új élet. Itt aláírjuk.

Komment

polgárjénő: Pont ebben a bankban meg velem az történt, hogy fölvettem egymillió forintot. Este egy félórára elmegyek otthonról, de mire hazaérek, a lakásunk szét volt dűlva. Lefigyeltek! Az összeg nem lett az övéké. Én se vagyok, kérem, teljesen hülye! Hazaútban azt kifizettem, amit nem fedeztek föl. Elmúlt éjjél mire a rendőrség kikerkezett. Meglehetősen túlterheltek. A nyomozó első kérdése az volt: kinek volt tudomása a pénzfelvételről. Kizárólag a banki ügyintézőnek, feleltem. A nyomozó némán bólogatott.

bodák: Ők őrzik, ők rabolják el. Gyors haszonból még gyorsabb haszon.

bagyinkó: A 40%-os kamatról meg persze egy mukk se, amikor a hitelkártya szerződést le akarják nyomni a torkodon. Pénzgyár. Hajléktalanyár.

polgárór: Cseh Tamás! Ő megmondta:

Egy bankrablás

*Manapság látod mit ér
Ahhoz képest szívem
Ami egy bankalapítás*

*Vagy a Parlament
Manapság ha összeül
Minden állampolgár
Féltheti a gyermekét*

docens: Az utcánkban könyvesbolt volt a bank helyén.

péterpál: Mégse tanult meg olvasni a legtöbb. Jövök ki a múltkor a bankból, egy fazon húzza az ajtót, a keze kiszakad. Mondom, tolni! Oda van írva.

Ja! Csodálkozik. Egy ajtót nem tud kinyitni. Honnan tudná, mi a hitelkártya? Észrevenni, hogy átvágják?

Bakancsrét

Szívózom a port, törölgetek. E tárgyak közt éltem, idegenvezetem magam, golyóérett példányt. A Roxithromycin-ratiopharm 300 mg, az Exforge 10 mg/160 mg filmtabletták ma is életben tartanak. Két Krisztus. Már éltem ennyit. A poratkák élni akarása lenyűgöző. Azonnal szállnak vissza, újra hogy elfoglalják a hadállásokat.

Mennyit lehet harcolni a szabadságért? A szabadság is megunt már engem. Felvarrt, botoxolt fiatalságának fölényéből megvetően néz végig rajtam. Már meg se tudnál rendesen kefélni.

A szabadság.

Harcolt-e értem?

Vagy csak az árulásnak, a behódolásnak, a gyávaságnak, a hallgatásnak, a hazugságnak, a szorongásnak, csalásnakcsalódásnak volt szüksége rám?

A legyűrtség állapota és tudata hősiesen kitart. A történelem slicce is újra kinyílik, állni fog a zászló. A bakancsréten majd ki úgy virágzom.

A Pornapóleon.

Vele. Megismerkednék szívesen.

Komment

dr. jakab: A szabadsághoz mindig kell egy erkély, ahonnan ki lehet kiáltani.

recskáné: Nekünk nincs, csak kilépő!

jakabnémarcsi: Kis szabadsághoz sámli.

jajmacska: Sámedli, fejőszék, zsámoly, ülőke, szekkentyű, lábszék. Levegőt! Thomas Mann. Kosztolányi. „Hhháppp!” Hercegeim, itt a bugyrokban alatt! Az ilyen lassú szövegek nem mennek ma már. Most temettük el szegény Kosztolányit? Azért jó lett volna ebből a következtetést rég levonni! A közlekedéssel, időjárással kapcsolatos cuccok népszerűek. A politika is. A szélsőjobbos témákra ugranak. Sáveltolás, természeti katasztrófa, magyar gárda: tizenötezer klikk egy óra alatt. Kosztolányi temetése? Kettő. Ha a focicsapatunk idegenben játszik és a tévé nem közvetíti, egy sportújságíró odamegy egy szál lappal és lenyomja a tudósítást percről percre. Előfordul, hogy a meccs alatt húszezren klattyintanak. De ha egy mexikói paraszt farkascspadája ufót fogott, minden gát átszakad. Ötvenezer olvasó egy nap alatt!

polgirl: Mér? Mi nem lyó? Én mindig Thomas Mannt viszek magammal nyaralni!

A franciaországi változásokra

Francia eredetiből fordította: Batsányi János (Kassán, 1789)

Pintér Lajos

Március: ütlegek ünnepe

*Nem lehet tiéd az ünnep,
ha bottal fejedre ütnek.
Nem lehet övé az ünnep,
ha bottal fejedre üthet.
S március megvert hitét is
Pestről Budára kísérik.*

1975. március 15.

(Írtam 1975. március 15-én, este elhangzott a Fiala Művészek Klubjában, de eddig nyomtatásban nem jelent meg.)

[Mert ez a hazám]

*Mert ez a hazám
– mondja a csiga –
nem adom házam.*

(Írtam 2012 májusában, álmomban, csak véletlen, hogy ébredtemben emlékeztem rá.)

soha

*soha se mondd hogy soha
soha se mondd hogy mindörökké*

a csavargó monológja

*ha meghalok
csongrádon temesetek
lesz egy színész
– ugye lesz? –*

*ki elszavalja a
fel-feldobott kő
című verset
lesz egy énekkar
gimnáziumi diákok
– ugye lesz? –
kik eléneklük a szöveget
a csavargó ezt motyogja
magában
mikor a halpiacon
a halárára gondol
s motyogja még magában
– fölötte kék
az ég
gyönyörű kék –
s motyogja még magában
soha se mondd
hogya soha
soha se mondd
hogya mindörökké*

soroló

*pintér katalin kata
éva mária anna
júlia julianna
rózsa rozália
leendő unokám
nevét próbálgatom*

*az elmúlás
fájdalma ellen
ennél méltóbb vigaszt
én nem tudok*

(2012)

Péter Márta

talvisota / téli háború (naplóvers)

(Ki az istenek hintáján leng suhogva,
arra nem vár fényes vagy hosszú élet:
meg kell néznie lent
a bűnt, a büntelent,
aztán nekivághat a vigasztalan éjnek.
Eino Leino: Istenek hintáján
Képes Géza fordítása)

*ezt a verset apám írja bennem
ahogy én írom őt magamban,
naplóban emlékitve naplót
levelét, történetét
annak darabját
szakítva törött-
egészből, és
többet élt és
félig élt
éltéből*

*gyerekként azt se tudtam, mi a
talvisota, a téli háború, szó
nem esett róla, és azt se
tudtam, hol őrződött
a levél (az útról oda),
hol feküdtek a
papírok, a hadsereg
főparancsnokának 38.
számú napiparancsa
(mannerheim
nevével), ez is
befalazott emlék
a házunkat nyomta
szét, s nyomott
minket is
tudatlan*

*de már mindent
kihányt a ház, és
elmentek lakói
csak a papírok maradtak
gyógyszerszagú múlt-lapok
téli háborúról is, hová önként
mennek oroszok ellen (mert
a szovjet támadott 1939-ben)
utaznak messzi, finn fehér világba
távolí hóhavas csodába
de előbb kiképzik őket
(válogatott pusztai fiúkat)
a hárshegyi cserkész táborban, a
kémery nagy imre zászlóaljban,
24 tiszt, 52 altiszt, 2 orvos, 2 táborig
lelkész és 264 gyalogos önkéntes
indul majd útnak (a Sisu
különítménybe), s innentől az
út a fontos, az odafelé kanyargós
tilalom, amit most apám levelét
idézve idézek, mert enyém lett a
régii titkos emlék, a hallgatás örök
művelete, amikor azt se tudtam
miről, hogy miről szól a csönd.
hát erről is
szólt*

S.Y.Meteor, 1940. február 26.

Drága Édesanyánk!

Levelünk keltezésének helyén bizonyára el fog csodálkozni. A levelet nem valami égi meteoron írjuk, hanem egy Meteor nevű hajón, amely valamikor Vilmos császár luxusjachtja volt. Később a norvégok tulajdonába került, és azok turista-hajónak alakították át.

Most hosszabb idő áll rendelkezésre, és írógépre is szert tehettem, azért részletesen beszámolok mindenről.

Beregszászról egyenesen Budapestre mentem, amikor megtudtam, hogy miről van szó, és azonnal jelentkeztem a táborparancsnokságon. Édesanyám biztosan neheztel, hogy még csak be se mentem elbúcsúzni, de nem akartam hazugsággal eljönni, az igazat meg nem lett volna szívem megmondani. Minek tegyem ki magunkat a fájdalmas búcsúzásnak. Így minden jobb. De innen távolról azért mégiscsak sokat gondolunk Édesanyánkra. Nekünk mennünk kell édesapánk nyomdokain. Ha azonban a hazánknak szüksége lesz ránk, természetesen azonnal hazamegyünk, erre lehetőség is lesz annak idején.

*testvéröccsével ment apám, egy anyától
mindjárt két fi, munkanélkülből is
pátossal, hazából el. apjuk halva
malomkőtől, a tüzesgép (a cséplő)
részlete is bedől, és ott az önéletrajzba
írt múltjelen. hat hetenként prolongált
váltóadóssággal, és tartozás a
fatelepnak a házépítési anyagért, az
olajosoknak a gázolajért, a keres-
kedőknek a műszaki cikkekért, a
fűszeresnek és még vagy egy
tucat helyre. volt úgy, hogy
adósságunk 10 ezer
pengőre rúgott. a nagy válság
kaszált minden kezdeményt
ezért szól még testvéreknek hátra-
hagyott kellő pénzösszegekről is a
levél, a legszükségesebb
dolgokat fedezve, mert ekkor
még heten testvérkedtek (bár
kilencen születtek, de kettő
kicsin halt el), ám a
7 marad, mert így
kezdí apám útjuk
történetét*

Február 7-én, szerdán este indultunk el Budapestről Székesfehérvár, Nagykanizsa felé, és Kotornál (*Kotoriba*) léptük át a határt. Szárazföldi utunk a szokásos vonatutazás. Különvonat, mely elé minden országhatárnál új mozdonyt fognak, 90-100, néhol 120 km-es sebességgel röpített tovább. Határvizsgálat sehol nincs. Megállás alig van. Csütörtök virradat már a karsztok kopár, sziklás, hóval tarkított hegyei között ér. Lépten-nyomon alagút. Triesztig nyolc hosszabb és csomó rövidebb alagúton futunk keresztül. Sokat kacskaringózva, gyorsan ereszkedünk az Adria partjaira, és alig várjuk, hogy láthassuk. De minél lejjebb ereszkedünk, annál nagyobb a köd, mely aztán végig kísér egész Olaszországban. Az Adriából, bár a partja közelében futunk, semmit nem látunk, a sűrű, ködös eső miatt.

*alföldről tenger mentén, nagy víz mentén
először, aztán finnország után soha.
nem utazott hozzá, nem
idézte, nem beszélte
hiányzott-e neki
valaha
vízbe fúlt emlék a gyerekkor is
ahol a tanulás pihenésnek*

*számít, a vakációnak
végét várják*

Jugoszláviában Marburg (*Maribor*) közelében futottunk el, ahol édesapánk sebesülten feküdt egy kórházban. Laibachban (Ljubljana) állottunk még meg. Olaszországban első nagyobb állomásunk Mestre, Velencének az állomása. Azután futunk tovább – Padova, Vicenza, Verona, végig a Pó folyónak egész völgyén. Mindenütt mintaszerűen megművelt földek, mezsgyéken fasorok, mint egy óriási kert az egész. Minden talpalatnyi föld kihasználva, még a vasúti töltés két oldalán is kettős fasorok vannak. 6-8-10 éves fák, Mussolini keze munkája az önellátás felé törekvő Olaszországban. Következő állomás Brescia, mely Haynaunak, a magyar szabadságharc véreskezű hóhérának adta a szomorú előnevet az olasz szabadságharc leverésekor. „Bresciai hiéna” volt a neve.

*apám apja 3 évet húzott le
standszolgalatban, majd a szerb
okkupációkor 1 évet, az első világ-
háborúban a szerb, orosz, olasz és
román frontokon újabb négy évet, mint
közkatona. összesen nyolcat tehát
és látta, hogy a tiszteknek
mennyivel könnyebb, jobb
dolguk van.
(vajon mussolinire
is gondolt?)*

Óriási pályaudvarra érünk. Negyedórája futunk már, és mindenfelé csak vonat és vonat. Milánó ez, melynek pályaudvara a világ legnagyobbjai közé tartozik. Tizenkétszeres vonal fut be az óriási főcsarnokba, melyhez még jobbról-balról két mellékcsarnok csatlakozik, méreteik külön is akkorák, mint a keletiéi. A csarnok méretei eltűnnek a ködös távlatokban. A főcsarnokot az oldalcsarnokoktól füst-bevesző óriási vastraverzek hosszú sora választja el.

*a nagyság mindig hatott
lenyűgözte, s valahogy a
lelkét űzte onnan, ahol volt
(később tudtam, kicsinységünk oka
közelségünk volt), de a távoli akár
hatalmas is lehet, megnöveszt
embert, elnöveszt sorsától
gyökerektől, 'mik érdesen nem
engednek, teszi lábát, menetben
tolja az idő, és kopik a talp
halad földön, minden-senki
földjén – hová vezet és*

*hovába, ahol vagy, a
világba akaszkodva
benn és kívül
tovább és tovább
ahogy az időt
mérjük, míg
föleszi véges
létünk, mert
az embernek
mindig kell
a nagyság*

Újra indulunk. A vonalak mindenütt villamosítva vannak, az észak-olaszországi vízesések szolgáltatják hozzá az erőt. Novara, melyről Horthy hajója volt elnevezve, Vercelli, majd Torino, ahol Kossuth volt vagy 30 éven át önkéntes száműzetésben (emigrációban). Szép, villogó fekete szemű olasz nőket látunk. Azonban az olaszok nem viselkednek olyan barátságosan, mint ahogy azt vártuk. Ám ez nem azért van, mintha mi ellenszenvesek volnánk nekik, talán inkább az ő természetük ellenszenves nekünk. A pengőért alig adnak valamit. Boruk rossz. A peronon mindenütt pincérek tologatják háromkerekű kocsijaikat és mindenfélét kínálnak eladásra. Kiszállni azonban senkinek nem szabad, így a vásárlás általában csak az ablakon keresztül történik. Be is csapnak bennünket. Turint már sötétben hagytuk el és a gyönyörű Alpokat, a francia határt már sötétben léptük át. Pedig óriási hegyek között mehettünk. Egy helyen vagy húsz percig szaladtunk egy 14 km-es alagútban.

*a mélyi nagyság belvilági
alagútja, a valóból űzés
nyomott kalandja
elfalazott gátak, félés
meg vállalhatatlan igaz
hát marad minden
megfejtetlen,
életvéig az.
mi voltál, s
mi vagy,
idegszálaimban
futó hirtelenség
ahogy tán más dolgok
szülője, más idők s
létek, nyomorult
vétkes riadt vívője
terhével halad
s a magán-
súlyok sötétje*

*is ráborul az
alagútra*

Mire kivilágosodott, már francia területen vagyunk. Sokkal jobban hasonlít a magyar tájakhoz, mint az olasz. De favázú ekével láttam szántani, ami Magyarországon ismeretlen. A francia középhegység területén rohanunk egy négyvágányú vonalon. A köd lassanként felszakad. Lépten-nyomon alagút, és olyankor sötétség, mert a villanykörték hiányzanak. Háborús országban vagyunk. Lyont messze balról hagytuk el, s rövidesen sok-sok kis állomáson átszaladva Dijonban vagyunk. Katonák mindenhol. A franciák nagyon kedvesek. Tovább rohanunk. Hidak következnek. A Yonne kanyarog mellettünk. Olyasfajta folyó ez, mint a Körös. Duzzasztógátak szakítják meg sok helyen, melyek egymásfél méteres eséseket csinálnak rajta. Gondolom, hajózás miatt van, mert hajókat látok rajta. Montereau-nál meglátjuk a Szajná, a franciák Tiszáját. Nyugodtan hömpölyög széles medrében.

9-én 11.50-kor megérkezünk Párizsba, egy kisebb pályaudvarra, mindjárt hatalmas autóbuszokba szállunk, melyeket katonák vezetnek, és egy kaszárnyába visznek (falai Napóleon korabeli képekkel vannak telepingálva). Villamos nincs, csak a földalatti, a világhírű „Metró”. Mindenfelé autó és busz. Lófogatú kocsit nem látni. A párizsi nőkhöz fűzött reményeimben csalódtam. Az úton alig láttam valamirevaló szép lányt. Ellenben sok női katonát. Azok voltak talán a legcsinosabbak. A franciák igyekeztek kitenni magukért, de a magyar konyhának nincsen párja. Gyönyörű vörös (bordeauxi) bort is adtak, de az íze pocsek volt.

*apám nem volt borivó, ivó se,
leginkább semmit ivott, ha kínálták
ünnepkor, mégis azt hitték néha, nyelt valamit
mert köd szállt föl szeméből (vagy ráereszkedett)
és messze nézett, és olykor elment, lebegett
vagy tán vonszolódott az emberlények
útján, mellettem is szóltanul el.
értettem őt és sokszor
féltem idegenségét
(kitörő haragját)
vajon merre járt
magában*

Este indultunk tovább. Vaksötétség mindenhol. Az utolsó kis faluban is több a világítás, mint Párizsban. Az autók lámpája halványvörös, és nem erősebb egy kézilámpásnál. Vonatunk csöndes és sötét, mint a halottasvonat.

Éjjel hajóztunk be Dieppe-ben. A viharos hajnal már a Manche-csatornán talál, messze a parttól. Kis hajónk, mely a Versailles névre hallgat, vadul táncol a tengeren. Kevés kivétellel mindenki hány. Hiába, a magyarok nincsenek a tengerhez szokva. Büdösség, undor mindenfelé. Sok angol katona is van velünk, akik a nyugati frontról jönnek szabadságra. Megindul a barátkozás, de nem sokra megyünk

velük, mert a Tommy-k csak a saját nyelvükön beszélnek. Mindazonáltal a fiúk az egyiket úgy berúgatják magyar rummal, hogy csak négykézláb tud megállani az imbolygó hajón. Később az is rókázik.

Kimegyek a fedélzetre, de előbb jól felöltözöm. Nekem valahogy nem árt a hintázás, és egész jól érzem magam. Fönt hideg tengeri szél fúj, mely sós párával szór tele a tarajló hullámokról. Fent a fedélzeten már csak fogódzva lehet megállani, mint a járnó tanuló gyermek. Egy-egy nagyobb hullám végigfröccsent bennünket és síkossá teszi a fedélzetet. A hajó egyik oldalról a másikra dől, s aki nem fogódzik, 8-10 méteres csúszásokkal vágódik a korlátokhoz, vagy valamely más tárgynak.

*ahogy volt az élet is, mit élt, 'hol félelem
lökte félszbe, onnan szólt szem-sötétje
a mélyből hullt barna fény (mint
egykor nővéremé) lelkében a
vénné rettegült gyerekekkel
azt vitte, cipelte, szén-
fekete rettegő száj-
homályt, a torok
tüdő, a szív
légtelen tere-
titka bent,
magának
őrizte,
velünk sebei
ütköztek.
élésünk
ütközet
volt*

A tenger gyönyörű kék vize emeletnyi hullámokban fehér tarajokkal háborog. Hajónk hirtelen irányt változtat. Alig 100 méter távolságból úszó fekete pontot látunk meg. Kikerülve újból visszatérünk eredeti irányunkba. Mint később megtudtuk, úszó aknák, melyekkel tele van a tenger, s a szél ide-oda sodorja őket. Később még kettővel találkoztunk. A kihajózás már reggeli napfényben történik Newhavenben, Brighton mellett. Hosszú hullámtörő gátak között érünk az öbölbe, melynek bejárata felett alacsony dombon beton erődfalak látszanak, szabadon egy partvédelmi ágyú, mellette katonák. A kikötőben sok egyforma, fehér testű vöröskeresztes kórházhajó áll. Mindenfelé a sirályok ezrei, a vízben sok hattyú úszkál. Itt-ott fekete bűvármadarak tűnnek föl-le a vízben. Kiszállunk és vonatra ülünk. Gyönyörű napos idő. Milyen ellentét. A „napsütötte” Itáliában sehol nem láttunk napot, a „kődös” Albionban ragyogó napsütés fogad. Az ország belsejében mindenfelé rétek-legelők, melyeket cölöp-, drót- vagy vaskerítések határolnak. Juhok, lovak, tehének legelnek mindenfelé pásztor nélkül.

*a rend, a rendszerezés kényszere-
biztonsága, megtartó szokása
kapaszkodás mibe, hogy az
életből ki ne zuhanjunk, és
nőtték a halmok, „százéves”
újságok dátum szerint sorban
padláson és üres ólban, sok
évtízig várakozva. és a magán-
hírlapoltató precíz magányára
hullt a por, s a házhalálkor
a rend-kötözött lapok is
konténerben végzik, míg
a lélekfurdalást föleszi
a muszáj. (de rajzát, festését
őrzöm, meg a köbözőgép
műszaki találmányát
'mit a hivatal is
díjazott)*

Jobbra-balra csinos kis városok suhannak el mellettünk, mind sűrűbben, míg egyszer csak egy összefüggő várossá olvadnak észrevétlenül. Bent vagyunk Londonban. De már egy fél órája megyünk s még mindig nem állunk meg, pedig rohanunk. A levegőben úszó léggömbök. Légizár. London akkora területen fekszik, mint Turóc megye. A Viktória pályaudvaron állunk meg végre. Kiszállunk, autóbuszra raknak és kis apró hotelokban szállásolnak el bennünket. Én szakaszommal a Warmans hotelben laktam, a Cartwright Gardens-ben.

Londonban, minél beljebb jöttünk, annál nagyobb a füst és por, amely a londoni ködöt fullasztóvá teszi. A harmadik napon már mindnyájan köhögünk. Melegen voltunk öltözve, s bár a londoniak részére borzasztó hideg volt, mi állandóan izzadtunk, és azért is fáztunk meg rengetegen. Később rájöttünk az ellenszerére. Vékonyan öltözködtünk, s azután lassan helyrejöttünk.

*télen is mezítláb, fapapucsban járt
havas udvaron, úgy csinált mindent
a fagyban (papucsát ő faragta), és
szorgalmas gyűjtő volt, ebben is
precíz, becsülte a találmányát
(majd a csepel motorjával és a
pannoniával is megáll az úton,
hogy fölszedjen szöveget, csavart),
mert éles szeme volt, apróra tudott
jövendő hiányt, és tisztelte a papírt,
ceruzát is, minden holmikat, a
hiányban nőtt figyelmével
tárgy-tiszteletével*

*rendezett sorba
dolgokat*

Londonban mindent megnéztünk, ami csak érdekelt. Több mint egy hetet töltöttünk ott. Egész napunk jóformán szabad volt. Láttuk a világhírű parlamentet a Temze partján. Az úgynevezett Westminster Abbey-t, ez egy templom, melyben az angol királyokat koronázzák és temetik. Gyönyörű síroltárokat láttunk. Azután a Buckingham palotát, melyben a király lakik. Nagyon szépek és érdekesek a katonai őrsegek és őrőrsékváltások. Láttuk a világhírű Tower várát, mely valamikor sokáig a királyok lakóhelye volt, majd börtönnek is szolgált. Voltam a Hyde parkban, ahol szószékek vannak, melyeken bárki szabadon szónokolhat. Ilyenkor nagy tömeg gyűlik össze és mindenki közbeszólhat, vitatkoznak. Bármiről szabad beszélni, csak a hazát és a királyt nem szabad sértegetni. Egy londoni magyar kislánnyal voltam. Éppen egy fiatal nő beszélt arról, hogy minden angol férfinak ilyenkor a fronton a helye. Az ő kedvese is kint volt és meg is halt, de nem sajnálja, mert a hazáért halt meg. Rajta kívül még hárman beszéltek a park egyéb helyein, közöttük egy pap is arról, hogy azért van háború, mert az emberek nem járnak templomba. Anny fordított mindent.

*mit szólt a fiatal nőhöz, ki kedvesét nem
siratta, és mit a papi monológhoz
mert nem volt templomjáró, a
magast magában intézte el, és kezdetben
a káromlás csak ennyi, az isten tegye
a jég alá (én meg láttam a képet, a
léket, ahogy isten pakol). később durvul
a szókészlet, s jön más is, de itt még
türelmes, anny oldalán figyel. (ki
volt, mi lett a lánnyal, ha él
vagy száz éves lehet)*

Többször voltam moziban is, de nem volt jó a darab. Itt bent a nézőtéren is szabad dohányozni. Sokat utaztam a földalattin, vagy ahogy itt mondják, az „Underground”-on. Ennek van a legtöbb utasa, különösen éjjel, amikor itt is olyan vaksötétség van, mint Párizsban. Rendkívül gyorsan járnak a földalattik, és igen olcsók. Két pennyért (kb. 20 fill.) akár fél napot is elutazhat az ember. Jegyszedők nincsenek, lemenetelkor váltják meg a jegyet nagyobbbrészt automatából és felmenetkor elszedik. Aki nem tudta leadni, az megfizeti a 2 pennyt és továbbmehet.

Az angol konyhát nem nagyon bírtuk. Levest nem főznek. A teát tejjel isszák. Cukrot keveset használnak. Különben is minden jegyre megy. Amúgy nincs drágaság, csak a pénzünket nagyon olcsón váltották be. Száz pengőért alig 3 fontot adtak.

*és a szegénység kíséri, a beosztás nyomasztó
mulatsága járhatja gondolatát '36 karácsonyán, hogy*

miképp lehet kijönni a testvérrel együtt. napi másfél liter tejet hordatok 24 fillér, ezt azután néha megcsináljuk kávénak. napi 1 kg kenyér 26 fillér (barna) rozsos, de nagyon jó. ebből ki van a reggeli és vacsora. esetleg néha variáljuk, egy kis kolbász, szalonna vagy tojás, amint egyik vagy másik lesz olcsóbb. ilyenkor a tej megmarad és ebédkor használhatjuk fel. ez havonta 15 pengő. ugyanennyiből kiállítjuk az ebédet is. és szent estén is veri az írógép billentyűit, mert nincs egy jó ruhája (talán csak moziba mehetne, vendégségbe nem). de 34–35-ben még a mezőtúri „ilona” malomban tanonckodik és szerez molnárszegédlevelet, aztán jön beseny-szög, szolnok, sárbogárd, nagyléta (mint molnárszegéd), megint aztán a nyíregyházi erzsébet kórház, 'hol hordár és ápoló, és utána jönnek a behívók, meg a galántai „hanza” és sok más ami épp lehető, vagy inkább csak talán. lökdösődött útján, pedig az akarást is akarnia kellett

19-én, hétfőn indultunk el Londonból. Éjszaka utaztunk a Skót Expresszel. Reggel már Edinburghban voltunk. Otthagytuk Londont, a két szoknyás skóttal együtt, akik ellentétben hírükkel, igen bőkezűek, gavallérok és udvariasak voltak. Ők kalauzoltak engem mindenhová az első napokon, később magam is mentem. Edinburghban egy gyönyörű szállodában, honnan a lapot is küldtük, megreggeliztünk, azután autóbuszra ülve, az óriási kikötőbe mentünk, ahol azonnal két napot töltöttünk még a hajón, mielőtt elindultunk volna. Össze kellett várni a Convoyt. Így neveznek egy nagyobb csomó hajóból álló csoportot, melyeket hadihajók, tengeralattjárók, aknaszedők és repülő kisérik. A mi Convoyunk legalább 60 kereskedelmi hajóból állott. Részleteket erről nem írhatok, mert félek, hogy megcenzúrázzák. Majd ha hazamegyek, rengeteg mesélek.

*soha nem mesélt, soha semmit többet
ahogy dobálta sorsa, csak szavát fogta
vissza, tartani a száját, így az intelem
magának, s kérdezni se volt szabad
mert zúdult a láva, a forró benti, a
benn' égett tilosság, titok-
fogság, örömtelen
minden*

Így indultunk útnak, és mentünk majd egy hetet. A Convoy lassan halad, mert a sebességet a leglassúbb teherhajó sebességéhez kell szabni. Azonkívül annyit kanyarogtunk, hogy végeredményben legalább kétszer, ha nem többször annyi utat megtettünk, mintha egyenesen mentünk volna. Kint a nyílt tengeren szinte állandóan óriási viharban voltunk. Nagybőfajta hajónk úgy táncolt, mint a dióhéj. Kevés kivétellel mindenki rókázott, és napokig nem ettünk semmit, csak feküdtünk vagy támolyogtunk. Az úton végig rengeteg sirály kísért. Éjjelente

többször hallottunk robbanásokat is, de nem mondták meg, hogy mi volt. Lehet, hogy az aknaszedő fogott aknát, de lehet, hogy a kísérő hadihajók lőttek német tengeralattjáróra. Egy hajó nem érkezett meg, hanem eltűnt az úton. Hiszen kb. 10 km szélességben voltunk elszórva, s a mélysége talán még nagyobb volt a csoportnak. Fölöttünk állandóan repülőgépek cirkáltak, a rendkívül gyors cirkálók pedig úgy szaladoztak körül bennünket, mint a tyúk a csibéit. Mindenesetre olyan élményeink voltak, amiket sehol nem tapasztalhattunk volna meg.

*volt egy film is („sisu”), az órányi dokut a
24. magyar filmszemle hozta (1993-ban)
benne múltat, hőst, világlátót, hazaszívűt,
lelkes magyart és keresőt is utazó harcost,
katonát, anti-kalandori emlékidézetet, az
ottani életet, tejet, ruhát, finom férfialsót,
a mínusz negyven fokot meg a muszáj-síelést
ami a finneknek is mosolyt hozott,
de egyszer csak (az el nem jött)
bevetésre is készen álltak.
és tényleg készen arra is*

Ma este megérkeztünk Bergenbe. A város gyönyörű, különösen a kikötője, de kimenni a hajóról nem szabad. Reggel mindjárt vonatra ülünk, hogy megtegyük azt a hosszú utat, amely még kb. annyi lesz, mint amennyit eddig utaztunk vonaton, úgy 2000 km. Összesen legalább 6000 km-t fogunk utazni.

Utunkról eddig tart a beszámoló. Nem akarok külön írni, mert sem idő, sem alkalom nincs rá, hanem arra kérem édesanyámékat, hogy leveletem küldjék el Karolának, ő küldje el Bözsinek, és olvassa el mindenki, akit érdekel. Természetes, hogy elsősorban Édesanyámnak írtunk, hiszen Édesanyámat érdekli legjobban, hogy miként van két fia. Ha helyre érkezünk, azonnal beszámolok további utainkról és mindenről. Jelenleg nagyon jól vagyunk. Leveletem éjszaka írom a hajó dohányzójában. Mellettem egy bajtárs zongorázik, mert ilyen is van ezen a nagy hajón, melyen minden két emberre egy külön kabin jut, pedig sok százan vagyunk itten.

Ha majd megállapodunk, lapot írunk és kérjük, hogy oda írjanak kellő bélyeg felragasztása után. Üdvözlünk, csókolunk mindenkit szerető fiait:

Laci és Pista

(a levélhez tartozik egy kézirásos lap is, oldalnyi szöveg, érzem

*a hazagondolást, anyának, testvérnek
országának szóló simogatást
valamit, ami volt,
tagadhatatlan
miképpen)*

Még egyet-mást Londonról. A londoni nők egyáltalán nem szépek. Nagy lábuk van (40-42-es) és nem tudnak jól öltözködni. Talán azért sem, mert ilyen hideg idő régen volt. Télikabátok, bundák alig vannak és a leghetlenebb holmikat szedik magukra. Ebből a szempontból a párizsiak sokkal sikkesebbek. Voltam vagy öt nagy kávéházban is. Sokféle étel van, de egy se magyar gyomornak való. A mi értelmünk szerinti kenyérük nincs. Olyan édes kenyérféle ez, de semmihez nem ízlik, pedig én nem vagyok válogatós. Mindennel kedveskedni akartak s végül mégis magyar szalonára fanyalodtunk rá, mert az ízlett legjobban. Sparheltek (tűzhelyek), kályhák itt ismeretlenek. Szabad kandallók vannak kivétel nélkül minden lakásban. Legalább hűszobán voltam, mert szét voltunk szórva. Gázon főznek mindent.

Pistának a hajóútra mandulagyulladásos tünetei voltak, de már visszafejlődött. Én jómagam igen erősen köhögtem, de már én is túl vagyok rajta.

A norvég sziklás partok, az úgynevezett fjordok között vagy 200 km-t, egy egész napot csavarogtunk, míg Bergenig jutottunk.

Csók

Laci

*aztán haparanda, lápua
s az új szovjet–finn határ,
lapperanta jött, de
a levél itt fejeződik, és
csak forgatom, hajtom a
lapokat és kérdezek
magamtól is szótlán
mi maradt rám
a történetből*

-----
*maradt a
hallgatás, a titok tudatlan
tudása, meg az
emlékek tárgyi vetülése
gyógyszerszagú papirosok véetlen
gyűródése, fotók a követségi veterán találkozóról (régii
finnek albumából meg a lápuában őrzött üvegnegatívok)
a négykezes/nelikätisesti (finn–magyar újság) néhány száma
(az 1989/3-ban In memoriam Képes Géza, 'ki második hazájának
hívta Suomit), és A hadsereg Főparancsnokának Napiparancsában (38. szám*

1940. III. 24.) a köszöntések, svéd, norvég, dán, belga, francia önkénteseknek, Nagy-Britannia fiainak, és a többi nemzet fiainak, és a Duna-melléki vérrokonoknak, és később egy névre szóló emlék:

Hazám nevében

És mint a finn véderő

Főparancsnoka

Köszönetet mondok

Önnek

(.....) (itt apám neve)

Az 1939–40.–I háború alatt Finnországnak nyújtott támogatásáért a Hadi Emlékérmét adományozom Önnek a „Hadrakelt Sereg” Csattal.

Mannerheim

Tábornok

„Az önkéntesek hadiszolgálatból való elbocsátására 1940. május 28-án Budapesten a Hárshelyi Cserkész-Táborban került sor. Gróf Teleki Pál kinyilatkoztatta, hogy az erdélyi kérdés megoldásában számít a veterán harcosokra.”

és lengett az istenek hintája

Novák László Ferenc

Az Alföld szülötte Petőfi és Nagykőrös

Petőfi Sándor több versében kifejezi szeretetét, ragaszkodását a Kárpát-medence legnagyobb kiterjedésű tájegysége, a Nagy Magyar Alföld, közelebről a Duna–Tisza köze iránt. Talán a legmegkapóbb érzelmi kötődése „Az alföld” című versében nyilatkozik meg:¹

*Mit nekem te zordon Kárpátoknak
Fenyvesekkel vadregényes tája!
Tán csodállak, ámde nem szeretlek
S képzetem hegy-völgyedet nem járja.*

*Lenn az alföld tengersík vidékin
Ott vagyok honn, ott az én világom;
Börtönéből szabadúlt sas lelkem/
Ha a rónák végtelenjét látom.*

*Felröpülök ekkor gondolatba
Túl a földön felhők közelébe,
S mosolyogva néz rám a Dunától
A Tiszáig nyúló róna képe.*

[...]

A Nagy Magyar Alföld sík vidéke Petőfi korában még álomi táj volt. A Tisza és mellékfolyói – Bodrog, Berettyó, Körösök, Hortobágy – méltóságosan nagy kanyarulatokat téve folydogáltak a rónaságon, vizükkel táplálva a Rétköz, Hortobágy, Kis- és Nagy-Sárrét dús fűvű rétföldjét, amely életben tartotta a ma már képtelennek tűnően gazdag állat- és növényvilágot, a füves pusztákon legelésző hatalmas méneseket, gulyákat, juhnyájukat pásztoraikkal, csikósaikkal, gulyásaikkal, juhászokkal, vagy a vizek, vizenyős-lápos részek halászaival, rákásaival, pákásaival.² A Duna vizével táplálta a Duna–Tisza köze Homokhátságát, amelyet északnyugaton turjános, mocsaras, tavas vidék határol, s itt folyik déli irányba a Kígyós-ér, s elvész az Őrjeg mocsarában.

Petőfi szülőföldjéhez ragaszkodott erősebben, közelebről a Duna–Tisza közti Homokhátságához, amely gyermekkori élményvilágát, s később vonzalmát alapozta és határozta meg:

¹ Petőfi Sándor, 1923, 225.

² Ezzel kapcsolatban az Alföld jeles kutatójának, Györfly István néprajztudós jelentősebb munkáira hívjuk fel a figyelmet: Györfly István, 1942; Györfly István, 1943.

*Itt születtem én ezen a tájon
Az Alföldi szép, nagy rónaságon,
Ez a város születésem helye,
Mintha dajkám dalával vón tele,
Most hallok e dalt, elhangzott bár:
„Cserebogár, sárga cserebogár!”*

*Ugy mentem el innen, mint kis gyermek
S mint meglett ember úgy jöttem meg.
Hej. Azóta húsz esztendő telt el
Megrakodva búval és örömmel...
Húsz esztendő... az idő hogy lejár!
„Cserebogár, sárga cserebogár!”*

[...]

*Gyermek vagyok, gyermek lettem újra,
Lovagolok fűzfá sípót fújva,*

[...]

*Megkondúl az esti harang szó,
Kifáradt már a lovas és a ló,
Hazamegyek, ölébe vesz dajkám,
Az altatódal hangzik ajkán,
Hallgatom, s félálomban vagyok már...
„Cserebogár, sárga cserebogár!”*

– írja Kiskunfélegyházán 1848. június elején a „Szülőföldemen” című versében³ Petőfi Sándor, s szülővárosának vallja a várost, emlékezve az altatódalra is, amelyet kecskeméti rokona énekelt neki kisgyermekkorában.

Az irodalomtörténeti kutatás nem Kiskunfélegyházát, hanem Kiskőröst tekinti a költő szülőhelyének.⁴ Petőfi és Nagykőrös kapcsán egy érdekes dologra szükséges a figyelmet ráirányítanunk. Jóllehet Nagyszalontán született Arany János, Nagykőröst a költő városának tekintjük, hiszen nemzetünk kiválósága kilenc évet töltött az önkényuralom nehéz éveiben, 1851–1860 között a nagykőrösi Református Főgimnáziumban, ahol magyart és latint tanított. A nagykőrösi években, a kiváló tudós tanártársak között – a történész Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor, a klasszika-filológus, bibliográfus Szabó Károly – született meg a balladakorszaka. Arany János alkotó tevékenységének kiemelkedő állomása Nagykőrös.⁵ Ennek ellenére különös számunkra, hogy a köztudatban Nagykőrös kevésbé jelentős, mert amikor valakinek is említjük, hogy nagykőrösiek vagyunk – az Arany János Múzeumból –, mindjárt rá is vágja: „Aha, Kiskőrös, Petőfi Sándor!”

Tehát Nagykőrös és Arany János ellenében a köztudat is Kiskőröst tartja kiváló emlékezetben, a magyar irodalom hatalmas egyénisége, Petőfi Sándor szülőhelyeként.

3 Petőfi Sándor, 1972, 934–935.

4 Kerényi Ferenc, 2008, 21–30.

5 Lásd Novák László, 1982a.; Törös László, 1982.

Petrovics-Petőfi Sándor szülei, édesapja Petrovics István mészárosmester („székálló”) és édesanyja Hruz Mária által szorosabban kötődik Nagykőrös szomszédjához, Kecskemét városához. Petrovics István üzleti kapcsolatban állt a várossal. Felesége, Hruz Mária rokona volt a Kecskeméten lakó Hruz Mihálynak, akinél Petőfi Sándor volt elszállásolva elemi iskolás korában (másik szállásadója volt Kovácsy Istvánné, Sándor keresztanyja). Az ő őse volt az a szlovák származású Hruz Mihály, aki Felső-Magyarországról lakatosmesterként vándorolt Kecskemétre még a XVIII. században. Evangélikus tótok voltak. Petrovics István székálló mészárosmester kapcsolatot tartott a helyi evangélikus tanítóval, Schifferdecker (Hajósi) Dániellel (a tanító sertéskereskedéssel is foglalkozott), aki 1828–1831 között tanította az evangélikus iskolában a kis Sándort.⁶

Hruz Mihály felesége volt Valaszky Eszter, aki 17 gyermeknek adott életet. A legidősebb leány Erzsike volt, aki – a költő által is megörökített – a „Cserebogár” című dalt énekelte a kis Sándorkának.

Petőfi Sándor elemi iskolás évei után többször járt Kecskeméten. A városban tartózkodott vándorszínészként 1843. január 15-től április közepéig. Mintegy félszáz darabot próbáltak, több előadásban szerepelt Petőfi is (pl. Shakespeare „*Lear király*” bolondját alakította). Ebben az időszakban tanult Kecskeméten Jókai Mór, aki a Jogakadémia diákja volt. Ekkor mélyül el Petőfi és Jókai között az 1841-ben, pápai diákoskodásuk során keletkezett barátságuk.⁷

A vándor színtársulat 1843 kora tavaszán Nagykőrösön is tartott előadást, így Petőfi Sándor ekkor már biztosan megfordulhatott a mezővárosban.⁸

Hogy Petőfi járt más alkalommal is Nagykőrösön, néhány közvetett és közvetlen bizonyíték utal rá. Petrovics Sándor 1841. március elején Pápáról jöttében, útközben Komáromban Jókai Mórhoz látogatott. Innen szüleihez utazott Dunavecserre, majd onnan fel Pestre. Vacséról szekéren indult rokonaihoz, Orlay Petrics Somához – Ceglédén át Szarvasra, onnan pedig – Mezőberénybe. Ceglédről minden bizonnyal Nagykőrösre vette útját, mert innen haladhatott tovább a Pestről kiágazó, a Tizsakécske és Tiszainoka közötti réven át haladó országúton Szarvason át Mezőberénybe.⁹

Hogy a költő valóban járt Nagykőrösön, egy verse tanúsítja, amelyet 1848. május utolsó napjaiban írt¹⁰, amikor Szabadszállásra utazott követválasztásra. Annak oka nem ismeretes, hogy miért éppen Nagykőrösön keresztül utazott¹¹, azonban azt részben a közleke-

6 Székelyné Kőrösi Ilona, 2001, 27–29.

7 Petőfi Kecskeméttel való kapcsolatához lásd Orosz László, 1990; Heltai Nándor, 1996.

8 Székelyné Kőrösi Ilona szíves tájékoztatását megköszönöm. Itt szükséges említést tenni arról, hogy a Petőfi-emlékhelyek között Nagykőrös nem szerepel. Lásd Asztalos István–Ratzky Rita (szerk.), 1996.

9 Arany János Nagyszalontáról Nagykőrösre utaztában 1851. november legelején ezen az útvonalon közlekedett szekéren. Lásd Zuh Imre, 2007.

10 A Petőfi összes verseit tartalmazó kötetek érdekes módon – az eredeti kéziratától eltérően – június 5–6-ra keltezik a költemény születését.

11 Nagykőrösön nem maradtak fenn erre vonatkozó dokumentumok. Mivel nem csupán egy napot tölthetett a városban a költő (átmenő utasként nem valószínű, hogy verset írt volna a városban), valószínűen olyan ismerős civis vagy kisnemes családnál szállhatott meg, akikkel még korábban, színi előadás alkalmával ismerkedhetett meg, amikor Kecskemétről színtársulattal vendégszerepelt Nagykőrösön. Arra is lehet gondolni, hogy Nyáry Pál ismeretsége révén időzhetett Nagykőrösön Petőfi. A Nyáregyházi Nyáry család Nagykőrös patinás közbirtokos családjai közé tartozott (Benkó Imre, 1908.). Valószínűbb azonban, hogy Petőfi a Beretvás közbirtokos nemesi família vendégszeretétét

dési viszonyok magyarázhatják (ekkor már közlekedett a vonat Pest és Szolnok között, amelynek fontos állomása Cegléd¹², azonban a Cegléd–Kecskemét közötti vasútvonal csak 1853-ban épült meg), másrészt rokoni kapcsolatai miatt is Kecskemét felé vehette útját. Az „Uton vagyok s nem vagy velem...” kezdetű versében ifjú hitveséhez ír 1848. május utóján:¹³

*Uton vagyok s nem vagy velem
Jó angyalom, szép kedvesem.
De jól tudom, lépésimet
Híven kíséri szellemed.
Csak azt tudhatnám édesem,
Minő alakban jársz velem?
Tán a szellő vagy, melly illattal
Röpül hozzám s játszik hajammal?
Az alkony pírja vagy talán
Amott az ég boltozatán?
Vagy tán az esti csillag, melly
Rreám ezüst sugárt lövel?
Vagy a madárka vagy, ki ottan
Ugy megdalolgat a bokorban?
Vagy a kicsiny virág vagy itt,
Ki úgy veti rám szemeit.
Miként, ha mondaná: oh törj le,
És vígy magaddal, tégy szívvedre,
Mond meg nekem, sügd meg nekem,
Melyik vagy, édes kedvesem?
(Nagy-Kőrös) Majus, 848.*

Petőfi Sándor Szendrey Júliával 1847. szeptember 8-án kötött házasságot. 1848 nyárelőn már áldott állapotban volt (Zoltán fiukat 1848. december 15-én szülte meg Debrecenben), s bizonyára ezért sem tudott férjével tartani – a később viharosnak bizonyult – országgyűlési követválasztásra a Kiskunságba, Szabadszállásra.¹⁴ A szép szerelmes költemény nemcsak Nagykőrösön íródott, hanem közel száz év múltán oda is került vissza. Budapesten a „Lantos R.T.” könyvkereskedés 1928. december 11-én, „Szendrey Júlia születésének szá-

---

élvezhette. A család egyik kúriája a város központjában, a Patay utca és a Deák tér sarkán áll. Talán nem véletlen, hogy később, amikor Petőfi fia, Zoltán Nagykőrösön tanult a gimnáziumban, ott volt a lakása. A ház falán 1948-ban felavatott emléktábla is a költőt és fiát ábrázolja.

12 Kossuth Lajos népes küldöttséggel Jókai Mór társaságában 1848. szeptember 24-én érkezett vonaton Ceglédre, ahol megtartotta lelkesítő beszédét, majd innen toborzó körútját folytatva lovas kocsin utazott át Nagykőrösre, onnan pedig Kecskemétre (Novák László Ferenc, 1999). Érdekességként említhető meg, hogy Ferenc József osztrák császár 1852-ben szintén Ceglédről kocsizott Nagykőrösön keresztül Kecskemétre, s a ma az Arany János Múzeumnak helyet adó kaszárnnyában (itt toborozták 1848 őszén a 13. Hunyadi és a 16. Károlyi honvéd huszárezredeket) tartott pihenőt. (Novák László Ferenc, 2001.)

13 A kéziratot az Arany János Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjteménye őrzi (L. sz. 70.8.1.). A kézirat bizonyossága szerint a vers májusban született. A Petőfi Sándor születésének centenáriuma, 1923-ban megjelentett „Petőfi költeményei” című kötet csupán „Nagy-Kőrös” helyet jelöl. Az 1951-es kritikai kiadás „1848. június 5–6.” időpontot jelöl meg, s ez a dátum szerepel a későbbi kötetekben is.

14 Az országgyűlési választásra Szabadszálláson 1848. június 15-én került sor. Petőfit megbuktatták a követválasztáson. Tóth Sándor, 1996, 207–208.

zadik évfordulójára” hirdette meg azt az árverést, amelyen „Szendrey Júlia levelesládája” tartalmát kínálta megvásárlásra. Nagykőrös kiváló, széles látókörű és nagy műveltségű – Arany János Társaságot és múzeumot is alapító – polgármestere, dr. Dezső Kázmér is részt vett ezen az árverésen, s megvásárolt több Petőfi-autográfiát, köztük az „*Uton vagyok s nem vagy velem...*”, „*A hegyek között*”, valamint a debreceni születésű „*Hideg idő, hús őszi éj...*” című versek kéziratait.¹⁵

Petőfi Sándor „*Kutyakaparó*” című költeményének színhelyét a kőrösi lokálpatriotizmus, az Arany János Társaság néhai tudós vezetői – dr. Benkó Imrével és dr. Törös Lászlóval az élen – Nagykőröshöz, annak környékéhez kötötte. A Szeged – és ez irányából érkező és Szarvas-Kécske felől hozzá csatlakozó – főútvonal Jászapáti egykori Kocsér pusztájának központján keresztül vezetett Szolnok (Jászberény), Abony irányába. A Kocsér, Tetétlen, Törtel puszták hármashatáránál épült fel egy csárda, amely a „*Kutyakaparó*” nevet viseli. Ez a csárda Nagykőrös város egykori Tetétlen pusztáján áll. A *kutyakaparás*, *kutyakaparó* megnevezés az útszéli csárda rozoga, elhanyagolt voltára utal, hasonlóan a „*Rongyos csárda*”, „*Kuczorgó csárda*”¹⁶ névhez, amely a Duna–Tisza közén másutt is előfordult a XVIII–XIX. században, így a római katolikus Félegyháza környékén (a Hortobágy vidékén gyakori a *Morgó*, *Cserepes*, *Meggyes* csárdanév).

*Kívül-belül szomorú csárda ez,
A Kutyakaparó,
Éhen-szomjan szokott itt maradni
A jámbor útazó.
Mert eledelt nem kap, és hogyha csak
Rápillant borára,
Megátkozta Nóét, hogy szőlőt is
Vett be a bárkába.*

[...]

*Mogorva vénember itt a csaplár
Szavát sem hallani,
Száját ő csak azért tart, hogy legyen
Mivel ásítani.
Ilyen a csaplár, a vén Dömötör;
Hát a felesége?
Ez takaros menyecske lehetett
Annak idejébe’.*

[...]

Ő sem igen beszél; s ha szól, száját

15 Mezősi Károly, 1973, 320–322.; Novák László, 1978, 324. A kéziratot az Arany János Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjteménye őrzi.

16 Ilyen nevű csárda állt Cegléd határán is: „*A Pest Jberényi országuton az ugynevezett kuczorgo csárda*” került megemlítésre 1866-ban. Pest Megyei Levéltár Cegléd Város Hirdetések jegyzőkönyve 1864/68. 18. sz., 1866. július 1.

Szidalomra nyitja,
Hogy a vármegye a betyárokat
Már mind kipusztítja;
Még mikor a világ ezeké volt,
Ha nem csordult, cseppent,
De ezek híjával a kereset
Egészen megcsökkent.

[...]

És amilyen ez a csárda,
Olyan a vidéke,
Körülötte a homokbuckáknak
Se' hossza se' vége.
A meztelen homokban alig teng
Egy-két gyalog bodza,
Mely fekete gyümölcsét nyaranként
Kedvetlenül hozza.

A harangszó a távoli falukból
Meghalni jár ide,
S az eltévedt madár körül néz csak
S odább megy izibe.
Még a nap sem süt itt úgy, mint máshol;
Bágyadtabb sugára,
Míntha szánakozva tekintene
Az árva csárdára.

A csárdától vagy száz lépésnyire,
Kopár dombtetőn fent,
Senki által meg nem látogatva,
Áll egy régi kőszent;
Ennek is valaki egy kopott tarisznyát
Akasztott nyakába,
Míntha mondta volna: menj isten hírével,
Mit állsz itt hiába!

– írja Petőfi, az 1847-ben Pesten írt költeményében.

A „Kutyakaparó csárda” legközelebb Nagykőröshöz esik, a mezőváros Tetétlen pusztája felé vezető út mellett áll. Cegléd, Abony, Szolnok és Nagykőrös távol fekszik innen, ahonnan a harangszót még szélvihar sem sodorja ide. Mivel közlekedés tekintetében jelentős az útvonal, forgalma sem elhanyagolható (pl. amikor Jászapátiról a heverő jószágot a kocséri legelőre hajtották, vagy a nagykőrösiiek terelték errefelé állataikat Tetétlenre, Karára).¹⁷ A hármás határhalmon kívül e tájon nincsen nagyobb kiemelkedés a homok borította térszínből, de kereszt állhatott itt is a határhalmok mellett, mivel a jász pusztát

---

¹⁷ Érdekességként említjük meg, hogy a XIX. század harmincas éveiben jászapáti zendülő kisnemesi közül többen a szegedi vár börtönébe zártak, akik a „javítóintézetből” történt szabadulásuk után Kocséron át, a főútvonalon mentek vissza Jászapátiba. Novák László Ferenc, 2011.

katolikus jászok birtokolták. A kocsmáros azonban nagykőrösi lehetett, mit a fogadás – Nagykőrösön megtalálható – „Dömötör” családneve bizonyíthat. Valójában a csárda Nagykőrös város Tetétlen pusztáján épült fel, s a város haszonvételeit gyarapította. Például a városi tanács kihirdette 1850. január 25-én, hogy „A város alsó Tetétleni csárdája folyó februarius 15^{én} dél előtti Istentisztelet után a Városházánál haszonbérbe adandó.”¹⁸

Petőfi költeményeiben említ pusztai csárdákat, de a „Kaparási csárda” helymegjelölése nem válik ismeretessé azokban.¹⁹ Nem valószínű, hogy a költő járt a nagykőrös-kocséri országúton, de az sem, hogy Ceglédről Abony felé szekéren vagy gyalog közlekedett volna. Abony és Cegléd határán is – az országút mellett – „Kutyakaparó” csárda létezett a XIX. században. A ceglédi főbíró jegyzőkönyvében például 1827. június 28-án jegyezték fel egy bűnesetet, amely „a Ceglédi Határban lévő úgy nevezett Ketskési vagy Kaparási Csárdánál a Szolnoki Utton” történt.”²⁰ A Kecskes vagy Kaparási csárdát és a körülötte fekvő földterületet Cegléd városa rendre bérbe adta árendánsoknak.²¹

A ceglédi Kaparási csárda is fontos útvonalban helyezkedett el, amelyen a Tiszántúlról, így Mezőberényből érkező – ahol Petőfi Sándor rokoni látogatásokat tett – kocsik, szekerek is közlekedtek.²² Ez a csárdaépület jó állapotban lehetett, mert az árendáns kötelessége és érdeke volt a karbantartása is, hasonlóan a másikhoz, amely – szintén Mezőberény felé vezető forgalmas út mellett állt Tetétlen és Kocsér puszták határán.

Arany János nagykőrösi gimnáziumi tanársága idején két alkalommal – 1852-ben és 1855-ben – járt tanártársaival Tetétlen pusztán, Inárcsi Farkas Elek kőrösi földbirtokos meghívásának eleget téve. A Nagykőrösről vezető s a Törteli útból Kocsér felé kiágazó út a Kutyakaparó csárda mellett vezet Tetétlenre, azaz a költő láthatta a csárdát, netán meg is fordulhatott benne. Amennyiben Petőfi Sándor erről a csárdáról írt volna költeményt, az bizonyára nem került volna el Arany János figyelmét, de a többi tanártársakét sem, hiszen köztudottnak kellett volna lenni számukra is, hogy a jeles költő, Petőfi Sándor járt ott, vagy arról a csárdáról emlékezett meg költeményében.²³

Arany János Tetétlen pusztán járva három verset írt. A „Tetétleni halom” címmel a honfoglaló Árpád vezér hagyománya ihlette meg a Nagy-Pengyom halom láttán, valamint az

18 Pest Megyei Levéltár Nagykőrös Város Hirdetmények jegyzőkönyve 1849–1850.

19 Petőfi Pesten, 1847 januárjában írta a „Kutyakaparó” című költeményét. A rozzant csárda, a római katolikus Félégyháza és környékén található pusztai csárdák látványa is hathatott a költő élményvilágára. Petőfi Sándor, 1951. 135–139., 375.; A kérdéssel kapcsolatban lásd Petőfi Sándor, 2008, 304–305.

20 PML CgV Bírói végz. Jkve 1826/27. 196. sz.; Vö. Novák László, 1982 b., A később épült vasútvonal kereszteződése melletti megállóhely környékén, a 4-es számú országút mellett állt, de elbontásra került az állami gazdaság területén a XX. század második felében.

21 „Bába András által haszonbérlettel Ketskési csárdához tartozó szántó földben van mintegy 90 véka alá való kukoritzának való föld...” – jegyezték fel 1851. március 9-én, majd 1851. augusztus 3-án arról szerezhetünk tudomást, hogy „Bába Molnár Andrásnak mult Pénteken a házatul a Kaparási Csárdáig a Kotsijáru egy fejsze le esett...” PML CgV Hirdetmények Jkve 1851–1853.

22 Itt szükséges említést tenni arról, hogy egy bűneset kapcsán Cegléd város tanácsa hasonló esetet dokumentált 1851. június 1-jén: „Mező berényi lakoss Mezey Mihály kotsiján volt Gyapju mennyiségből f. évi Majus 31^{ik} viradora a Ceglédi határban levő Kaparási Csárdánál zsákostul edjütt leavogván el lopták 1 mázsza 71 font gyapjut...” PML CgV Hirdetmények jkve 1851–1853., 15. sz.

23 A tetétlen-kocséri határszél csárdája napjainkban is őrzi Petőfi emlékét. Az egykori csárda, kocsmá falán elhelyezett márványtábla emlékezteti az arra utazókat, hogy Petőfi Sándor ott járt, s idézi fel a Kutyakaparó című vers sorait.

öreg pásztor ragadta meg figyelmét, Marci bácsi, akiről a „Vén gulyás” és a „Vén gulyás temetése” című verseit költötte.

Petőfi és Nagykőrös kapcsolatának utómozzanatai is vannak. Minden bizonnyal a család egyik tagjának iskoláztatása révén a Református Főgimnázium könyvtárába került az 1930-as években Nagy Pál leányának, Nagy Zsuzsikának irodalmi hagyatéka, amely Petőfi Sándor „Zsuzsikához”, „Farkaskaland”, „Így ni...”, „Lopott ló” című verseit tartalmazza.²⁴ A Petőfi Összes Művei 1951-es kritikai kiadása szerint a kéziratok elvesztek: „Zsuzsikához (Ne hozd, ne hozd azt a bort, kisleány!) 1844 tavaszán Petőfi Dunavecscén Nagy Pálnál lakott, minthogy a szülői házban nem volt megfelelő szoba számára. Ezt a versét, valamint az Éjjel [...] és a másik Zsuzsikához c. versét [...] is házigazdája leányához, Nagy Zsuzsikához írta. Mindkét Zsuzsikához c. vers eredeti kézírata az ő hagyatékából került később a nagykőrösi Arany János-gimnázium könyvtárába. A gimnázium igazgatóságától nyert felvilágosítás szerint a kéziratok a második világháború idején eltűntek.” Hasonló megállapítás tesz a kritikai kiadás a „Farkaskaland” („Eredeti kézírata megvolt a nagykőrösi Arany János-gimnázium könyvtárában. A gimnázium igazgatóságának közlése szerint a második világháború óta a kézirat nem került elő.”), a „Lopott ló” („Kézírata megvolt a nagykőrösi Arany János-gimnázium könyvtárában. A gimnázium igazgatóságának értesítése szerint a második világháború alatt a kéziratnak nyoma veszett.”). Az „Így ni...” versről nem történik említés a kritikai kiadásban.²⁵ Az eltűntnek hitt kéziratok azonban előkerültek, az Arany János Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjteményének felbecsülhetetlen értékű autográf dokumentumai.²⁶

Petőfi emléke különös módon is kötődik Nagykőröshöz.

Petőfi Sándor igazi költő volt, s nem hadfi. Becsülettel fogott kardot, s harcolt Bem erdélyi seregében az orosz intervenció haderővel szemben. A végkifejlet idején, 1849. július 18-án indult utolsó útjára Mezőberényből, hogy csatlakozzon Bem seregéhez. Bem József és közötté kölcsönös bizalom és megbecsülés alakult ki. A hadvezér óvta a szeretett, viszonylag gyenge fizikumú költőt a harcok veszedelmeitől, ezért a kormányhoz is elküldte hivatalos ügyben Debrecenbe. A költő őrnagyi rendfokozatot kapott, de annak viselése érzékenysége, sértődékenysége rangjának lemondása folytán – valójában a katonai kormányzat hivatalosan nem erősítette meg rendfokozatát –, kétséges maradt. Bem oldalán indult harcba Székelykeresztúrról a Lüders tábornok vezényelte orosz hadsereg ellen a Nagy-Küküllő völgyében, Segesvár térségében. A helyszínen látottak alapján – későbbi emlékezések szerint – fegyver nem volt nála, lovon sem ült – romantikus elképzelésnek tartható, hogy kezében papírt tartva jegyzetelt volna, Bem közelében sem tartózkodott – akinek életét Daczó Zsigmond székely huszárezred parancsnok mentette meg –, jóllehet a tábornok vezérkarához tartozott. A túlerővel szemben alul maradt Bem serege, megáhrálásra kényszerült, hatalmas emberveszteségeket szenvedtek (1849. július 31.). Bem tábornok megmenekült, de a vezérkarának tagjai közül Zeyk Domokos százados rangú szárnységéje elesett. Egy orosz ezredes francia nyelvű felszólítására sem adta meg magát,

24 Novák László, 1978. 325.

25 Petőfi Sándor, 1951. Első kötet 1842–1846. 1851, 381–382., 388–389.

26 A szovjet Vörös Hadsereg 1944. november elején szállta meg Nagykőröst. A főhadiszállás, valamint a hadikórház a gimnázium épületében volt. Ekkor jelentős pusztulás érte a gimnázium könyvtárát, szertárait, azonban az irodalmi kincsnek számító Petőfi-kéziratokat valaki megmenekítette, az Arany-kéziratok nem tűntek el. A kéziratok felkutatásában, illetve előkerítésében dr. Törös László gimnáziumi magyartanárnak tulajdoníthatunk elvülhetetlen érdemeket. Neki is köszönhető, hogy Arany János születésének 140. és halálának 75. évfordulója tiszteletére készült – a Petőfi Irodalmi Múzeum szakmuzeológusai által rendezett –, a gimnázium épületében 1957-ben megnyitott Arany János Emlékmúzeum kiállításában helyet kaphattak a Petőfi-autográfiák is.

de miután kardja eltörött, pisztolyával agyonlőtt egy kozákot, majd végzett magával. Petőfi Sándort – aki szintén Bem vezérkarához tartozott – Fehéregyházánál látták utoljára, ahol nyoma veszett.

A több mint négyszáz hősi halott között nem találták meg Petőfi holttestét, jóllehet Bem tábornok kerestette szárnysegédjét. A hadtörténet kizárja, hogy orosz fogságba került volna a költő.²⁷ Bem oldalán nem valószínű, hogy az ütközet alkalmával civil ruhában mutatkozott a költő, de ha Petőfi honvéd egyenruhát viselt őrnagyi rendfokozattal, akkor az oroszok számára értékes hadifogolynek számíthatott a minden bizonnyal megsebesült költő.²⁸ Nyilván kommunikációs nehézségekkel nem küszködött Petőfi, ismerte az északi szláv tót, biblikus cseh nyelvet, németül is beszélt, franciául is, valószínűleg értette az angol nyelvet is. Tehát az ellenség figyelmét nem kerülhette el a magas rangú honvédtiszt, s nagy valószínűség szerint fogságba is ejthették (ha viszont civil öltözetben volt, és fegyver sem volt nála, akkor a csatározás hevében megjelenésével tűnhetett fel az ellenségnek a költő, akit megadásra szólíthattak fel). Hogy kiléte, azaz a forradalom vezéralakja, a harci kavarodásban ismert lehetett-e az oroszok számára, kétséges, akik csak a rangos katonát láthatták benne. Az viszont tény, ha a zűrzavaros helyzetben fogságba került és életben maradt is, az orosz hadsereg vezérkara „méltányos” lehetett vele szemben, hiszen nem adták át az osztrákoknak, mint történt az aradi vértanú tábornokok esetében. A szabadságharc bukása után az oroszok részéről az osztrákoknak átadott foglyok között sem tűnik fel Petőfi Sándor alakja.²⁹

Petőfi Sándort a magyar nemzet nyomtalanul eltűnt hőségnek tekinti, s Fehéregyházánál szobrot állítottak emlékére. Ezt a trianoni ország- és nemzetcsönkítéskor a románok bosszúja elől vélt szülőhelyére, Kiskunfélegyházára hozatták, de ma is kőbe vésett arca mutatja a gyászos emlékű csata, a költő elvesztésének helyét, Fehéregyháza közelségében. A közeli Héjjasfalván domborul az a sírhalom, rajta obeliszkkal, amely Zeyk Domokos honvéd százados, Bem József tábornok szárnysegédje és több hős társának földi maradványait takarja.

Petőfi Sándor létét erősítheti az a tény, hogy az osztrák hatóságok a szabadságharc bukása utáni önkényuralom éveiben még életben lévőknek s bujdosónak tekintették (pl.

27 Hermann Róbert, 2001. 372.; Hermann Róbert, 2013, 62.

28 „Eltérnek a vélemények, hogy Petőfi aznap milyen ruházatban volt [...] Ami biztos, nem viselt egyenruhát és rangjelzést. Az emlékezők zöme említi vitorlavászon zubbonyát (emlékszünk, a nemzetőrség 1848 nyarán viselte) és fekete pantallóját. Hogy a zubbony alatt azt a fehér inget hordta, amit Petrics Soma megörökített a mezőberényi festményen, csupán föltételezhető. Szíjon hordott válltáskát láttak nála, s mivel többen említik a nap folyamán ismételt jegyzetelgetését, valószínűleg olyan noteszt és ceruzát is tartott benne, ami korábbról, 1848-ból fennmaradt. Gyalokay ezenfelül a kocsiság alatt egy sűrű köpenyt és egy katonatiszti sapkát örökített meg. Ugyanő fegyvert sem látott Petőfinél az úton; aki kardot vizionált, az valószínűleg militáns reflexből tette...” Kerényi Ferenc, 2008. 457.

29 A foglyok átadásáról még Varsóban, 1849 májusában kötött, majd június 10-én véglegesített egyezményben döntött az orosz és osztrák katonai hatóság. Petőfi Oroszországban való léte éles vita tárgya: „Mivel írásos források csak véletlenül bukkannak föl a jövőben (romániai levéltárakban, orosz archívumokban), a legendák feloszlata érdekében is célszerű természettudományos, »kemény« módszerekhez folyamodni. Két területen lehet előrehaladni. Megpróbálhatjuk Petőfi Sándor DNS-ének kinyerését, ami bármilyen későbbi testereklye felbukkanásakor perdöntő bizonyíték lehet [...] A másik lehetőségre már Dienes András felhívta a figyelmet [...] Petőfi menekülési útvonala nagyrészt még bolygatatlan, csak mezőgazdaságilag művelt terület, és ezt a tájat elkerüli az észak-erdélyi autópálya útvonala is. A magnetométeres kutatás meghatározhatná a magányos sírok helyét. Az eltelt idő ellenére a helyzet nem reménytelen, a véletlenszerűen előkerült sírok legalábbis ezt mutatják. Legutóbb az 1960-as években bukkantak – gázvezeték építése közben – a fehéregyházi református templom mellett egy kisebb temetkezőhelyre, ahol az ütközet idején kötözőhelyként működő istenházban meghalt sebesültek feküdtek...” Kerényi Ferenc, 2008, 456. 467.

még 1850-ben sem nyilvánították halottá³⁰). Számos ál-Petőfi bukkant fel, amiért is hatósági körözést adtak ki ellene. A bukás után az osztrákok nyomoztatták a bujkáló honvédtiszteket³¹, s mindazon tárgyakat, dokumentumokat, amelyek a szabadságharc emlékét őrizték, a magyar függetlenség szimbólumának tekintettek (pl. fegyverek, Kossuth-bankók, különböző röplapok, nyomtatványok, könyvek elkobzása).

Petőfi Sándor eszmei és vélelmezett fizikai valósága, szellemisége az elnyomó hatalom félelmét váltotta ki. Ezt bizonyítják azok a hivatalos köriratok, rendeletek, körözüvények, amelyekkel felléptek a nemzeti érzelmek feltörése ellen. Az osztrák katonai hatóság például 1851. július 18-án a következő utasítást köröztette a helyhatóságoknál: „*cs. kir. pest budai kat. ker. parancsnokságától tett vett értesítés szerint utóbbi időben tapasztaltatott, miképp mind a' könyv, és műkereskedők, mind pedig más szabadalmazott [...] és egyéb kereskedők magyar forradalmi férfiak arc képeit nem csak az állományokbani felfüggesztésével, hanem egyszersmind eladásával is foglalkozik, vagy legalább kereskedési tárukba tartják, és így a' kérdéses képek köz szemlélését ingyen is lehetővé teszik. A' közrend és az országos béke érdek tekintetéből, a' cs. kir. III.^k hadtest főparancsnoksága egyetértőleg a' cs. kir. helytartósággal az illy nemű képeknek a' forgalombeli kizárását elhatároozván; – ennek következtében magyar forradalmi arc képeinek, és szobrainak akár minemű alakbani kitétele, 's ki fűggesztése, nem különben azoknak bármely anyagból leendő készítése szigorúan tilalmaztatik, és ezen kitétel nem csak azoknak eladására, 's egyébbenti terjesztése, hanem, a' kereskedési tárukban tartására, úgy szintén magányosokra is olly megjegyzéssel terjesztetik ki, hogy az áthágók minden esetre had törvény széki eljárás alá esendenek...*”³²

Petőfi Sándor forradalmisága veszélyt jelentett továbbra is az elnyomó osztrák hatalom számára. Például az 1851. május 26-án Kecskeméten, Keresztessy József „Pest Solt megye Cs. Kir. Főnök” által megfogalmazott, s a helyhatóságok vezetőinek címzett utasítása is ezt bizonyítja: „*Felsőbb helyről vett tudósítás szerint a' rossz gondolkodásúak közt Ausztriának jövője felől Petőfi által szerkesztett több gúny költemény és jóslat van forgalomban. Emmél fogva ön is felhivatik, hogy minden ezen gúny iratok szerkesztői, mind pedig azok szerzői ellen kellő ovatossággal szoros nyomozást tévén, azokat felfedezés esetében hadi törvény szék elébe állíttatás végett ide azonnal jelentesebe [sic!] az eredményről jelentése bevéartván.*”³³

Petőfi Sándor kedves és bensőséges barátja, költőtársa, Arany János költészetében, kiterjedt levelezésében nem található olyan megnyilatkozás, amely szerint Petőfi eltűnésével kapcsolatban tényszerű adat bukkanna fel. A bukás utáni apátiája, lelkiállapota nyomozható Arany költészetében is. E tekintetben csupán a még Nagyszalontán írt „*Letésem a lantot*”, „*Reményem*” című verseit említjük meg. Nagykorörsre kerülve 1851-ben közelebbről láthatta az irodalmi valóságot. Aranyt elkésérette Pest irodalmi életének színvonalatlansága. Tompa Mihály barátjának írta 1854-ben: „*Pestnek irodalmi világa nem sokat ér. Néhány szegény legény lézeng ott fel s alá, pénz és erély nélkül. De kiadóiban sincs hiány vállalat minden nap tíz, hogy másnap megbukjék. Experimentumok mindenütt, ész és eszközök nélkül [...]*”

30 Kerényi Ferenc, 1998. 130–131.

31 Például a Nagykorös Város Levéltárában található Körleveleket tartalmazó Jegyzőkönyvben regisztrálták 545. szám alatt 1850. január 19-én Pest megye főispánjának, Szent Iványinak körlevelét: „*Molnár Lajos volt honvéd tiszt kerestetik, 's elfogatása esetében a' legközelebbi kat. parancsnokság által biztos őrizet alatt Aradra kísértetni rendeltetik.*”

32 Pest megyei Levéltár Nagykorös Város Körleveleket tárgyzó jegyző Könyv 1851^k évre. 124/ másolat. sz.

33 PML NkV Körleveleket tárgyzó Jegyző Könyv 1851^k évről 40/Eln. sz.

Valóságos magyar tempo...” Még 1853-ban azt írta Tompának, hogy „A szerkesztőkkel is meggyűlt a bajom. Tudod, az én lyrám »nagyon halk madár«, ritkán szól, akkor sem jól. Ezek az emberek pedig azt kívánják, hogy dúdoljunk derűre borúra, minden héten hatot: de az nem megy. Azaz menne, de nem lenne benne köszönet [...] Közelebb Pesten, a Komlóban rám mász Török János szorongatja a karomat válltól könyékig, teszi a szepet, megbámul elől is, hátul is, üdvözli benne a nem tom miféle csillagot, orrát az enyémhez nyomja, szájával a fületem leharapja stb. mi süll ki belőle? Felelet: egy felhívás: írjak az Igazmondó naptárba egy verset, mely magába foglalja Nagy-Lajos tetteit, kormányzatát, a fényes kornak teljes hű rajzát, aztán vonatkoztatva a mostani viszonyokra, fejtse ki, hogy a magyarnak nincs oka jövője iránt kishitűvé lenni; a nemzet nagyságát nem országok terjedelme, hanem erkölcsi ereje, műveltsége stb. teszi. Ez a feladat [...] őszinte szándékom összeírni valami kaudelwelchset...”³⁴ Lévy Józsefnek 1853-ban írott levelében Arany költészetének kilátástalanságáról beszél: „Hogy a lapokban ritkán látod költeményeimet: ez előtted szokott dolog lehetne; én másszor sem írtam sokat, bár a fizetésem ellen most panaszsom nincsen [...] De lyrából egy kissé már kinőttem, kivénültem, mondvacsinált érzelmeket nem tudok pengetni: eposnak pedig tárgy kell, olyan tárgy minék költőisége az embert mintegy megüssse, átvillanyozza, mert e nélkül egy jóra való ballada sem születik [...] a lyra kedély mozzanatot kíván, úgy az elbeszélő költemény is azt, azon kis különbséggel hogy a lyrában csak egy kell: a benső állapot eposban kettő: külső tárgy a belsővel egyhangzásban aczél és kova...” Nem véletlen, hogy Arany János költői aranykora, a balladakorszak nagykorösi tanárságának idejére esik – ahol tudós történész tanártársak is tanítottak a református gimnáziumban –, s nem Nagy Lajost, az idegen Anjou- királyt, hanem a nemzeti uralkodót, Mátyást állította balladaköltészetének középpontjába (*Egri leány, Rozgonyiné, V. László, Mátyás anyja, Szibinyáni Jank, Hunyadi csillaga, Pázmán lovag* stb).³⁵

Petőfi Sándort nem emlegeti Arany a szabadságharc bukása után, azonban, hogy Szendrey Júlia férjhez ment már 1850-ben – ami bizonyosságul szolgál a költő halálára –, az a költőbarát nemtetszését váltotta ki. Arany János a családdal tarthatta a kapcsolatot, hiszen Petőfi Zoltánnak keresztapja, felesége pedig keresztanyja volt. Petőfi fia – jöllehet római katolikusnak keresztelték – a szarvasi evangélikus gimnáziumban tanult. A hányatott életű diák, a nemzet halhatatlan költőjének félárva fia nem jeleskedett a tanulmányokban. Annak ellenére, hogy Arany János 1860-ban elhagyta Nagykőröst, Pestre költözött családjával, tartotta továbbra kapcsolatot a régi munkahelyével, illetve tanártársaival (az általa is nagyra becsült, bohém életű Szilágyi Sándor még itt tanított). A költő közbenjárása által tanulhatott Petőfi Zoltán a nagykőrösi Református Főgimnáziumban. Az 1865/66. tanévet igazoló bizonyítványát az Arany János Múzeum őrzi.³⁶

Miként Arany Jánosnak, úgy Petőfi Sándor emlékét is híven ápolja Nagykőrös. Nemcsak az Arany János Múzeum, de a város és iskolája is. A költő és fia (a „két Petőfi”) kettős arcképét ábrázoló bronz domborművet azon a Beretvás-féle kúria falán helyezték el a Patay utca elején, ahol Petőfi Zoltán lakott a nagykőrösi diáksága idején. „Nagykőrös város közönsége” Molnár Gyulának ezzel a műves alkotásával is tisztelgett 1948-ban a szabadságharc századik évfordulóján, emlékezve a nagy költőre. Egy általános iskola is felvette Petőfi Sándor nevét, s annak udvarán Petőfi Sándor mellszobra is őrzi a költő halhatatlanságát és Nagykőröshöz fűződő kapcsolatát.

34 Arany László, 1900, I. 338. 395.; Vö. Novák László, 1982. 123.

35 Novák László, 1982. 115–117.

36 Novák László, 1980, 91.

Irodalom

Arany László (szerk.)

Arany János levelezése íróbarátaival I–II. Budapest.

Asztalos István – Ratzky Rita (szerk.)

1996 *Petőfi-emlékhelyek a Kárpát-medencében.* Petőfi Sándor Társaság, Kiskőrös

Benkó Imre

1908 *Nemes családok Nagykovácsán 1848 előtt.* Nagykovács

Győrffy István

A magyar nép – magyar föld. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Győrffy György. Turul Kiadás, Budapest

Magyar falu – magyar ház. Sajtó alá rendezte Győrffy György. Turul Kiadás, Budapest

Heltai Nándor

1996 *Kecskemét.* In: *Petőfi-emlékhelyek a Kárpát-medencében* (szerk. Asztalos István–Ratzky Rita). Kiskőrös, 75–85.

Hermann Róbert

2001 *1848–1849. A szabadságharc története.* Korona Kiadó, Budapest

2013 *Nagy csaták 16. A Magyar Függetlenségi Háború 1849.* Duna Könyvklub, Budapest

Kerényi Ferenc

1998 *Petőfi Sándor élete és kora 1823–1848.* Unikornis Kiadó, Budapest

2008 *Petőfi Sándor élete és költészete.* Osiris Kiadó, Budapest

Mezősi Károly

1973 *Kiseb Petőfi-tanulmányok. Studia Comitatusia* (Tanulmányok Pest megye múzeumai-ból) 2. Szentendre, 315–332.

Novák László Ferenc

Az Arany János Múzeum története. In: *Tanulmányok Nagykovács történetéből és néprajzából* (szerk. Novák László), *Az Arany János Múzeum Közleményei – Acta Musei de János Arany nominati I.* Nagykovács, 325–357.

1982a *Arany János és Nagykovács.* In: *Arany János-tanulmányok* (szerk. Novák László). *A Nagykovácsi Arany János Múzeum Közleményei – Acta Musei de János Arany nominati II.* Nagykovács, 85–134.

1982b *Cegléd mezőváros a XVIII. században és a XIX. század első felében.* In: *Cegléd története* (szerk.: Ikvai Nándor), *Studia Comitatusia* (Tanulmányok Pest megye múzeumai-ból) 11. Szentendre, 1982, 121–188.

1999 *Kossuth Lajos szerepe a nemzeti véderő szervezésében és mozgósításában a Három Városban.* *Az Arany János Társaság Évkönyve XXIII.* Nagykovács, 71–69.

Arany János Múzeum. *Az Arany János Múzeum Kiállítási Monográfiái I.* Nagykovács.
Ferenc József habsburg császár 1852. évi látogatása Nagykovácsán. In: *Kutatások Pest megyében* (szerk. Korkes Zsuzsa). Tudományos Konferencia III. Pest Megyei Múzeumi Füzetek Új sorozat 6. Szentendre, 286–290.

2011 *Nemesi ellenállás a Jászok országában, különös tekintettel Jászapátira.* Zounuk. *A Jászok Ország-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 26.* Szolnok, 109–158.

Orosz László

1990 *Kecskemét Irodalmi öröksége*. Kecskeméti Lapok, Kecskemét

Petőfi Sándor

1923 *Petőfi Sándor költeményei*. A költő születése századik évfordulójának emlékére kiadja Budapest székesfőváros közönsége a költő arcképével I–IV. Budapest

1951 *Petőfi Sándor összes művei I–IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest

1972 *Petőfi Sándor összes költeményei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

2008 *Petőfi Sándor összes művei 5. kötet. Petőfi Sándor összes költeményei (1847)*. Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte Kerényi Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest

Sz. Kőrösi Ilona

Petőfi kecskeméti iskolája és tanítója. In: „A kényes úrfi s a rongyos baka”. Tanulmányok a két halhatatlan pápai diákról (szerk. Mezei Zsolt). Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 27–36.

Tóth Sándor

1996 *Szabadszállás*. In: *Petőfi-emlékhelyek a Kárpát-medencében* (szerk. Asztalos István – Ratzky Rita), Kiskőrös, 203–214.

Törös László

1982 *Amikor a „fél-Akadémia Nagykőrösön lakott*. In: *Arany János-tanulmányok* (szerk. Novák László). Az Arany János Múzeum Közleményei – Acta Musei de János Arany nominati II. Nagykőrös, 203–294.

Zuh Imre

2007 *Arany János Nagykőrösre kerülése*. In: *Az Alföld vonzásában*. Tanulmányok a 60 esztendőös Novák László Ferenc tiszteletére (szerk. Ujváry Zoltán). Az Arany János Múzeum Közleményei – Acta Musei de János Arany nominati XII. Nagykőrös–Debrecen, 311–316.

Báthori Csaba

A vesztes igazsága

Tompa Mihály: Ikarus

Miért Tompa? Voltak idők az elmúlt években, úgy éreztem, Arany és Petőfi, a triász két másik nagysága: halkulni látszik. Arany tökéletes formaművész, de látókörének határoltasága feszélyez; csodálatos részlet- és múltismerő nyelvemester, de ősi tudásától a miénk annyira elszakadt, hogy külön lélegzetre van szükségünk az olvasásához és az élvezetéhez; lomha parasztosságában hihetetlen tökélyt képes kikalapálni, de szépsége gyönyörűséget és régiséget egy csomagban nyújt ma már.

Petőfi? Ó, igen, ő ma is mutatja a Napot... de egyre inkább az ujjára figyelünk. Költészetének ma is páratlan elevensége, kedélyének égető sistergése, komponálásának ötletessége, kedélyének szertelen áradása, emberi merészsége, világító értelmessége ma is, ma is lenyűgöző, ki ne tudná. Igaz, néha kissé zabolátlan, hőzöngő, gyerekes, kegyetlen, lármás, hóbortos. És még huszonhatféle. De huszonhatféle örültségét mindig ellenpontosza az az *egyetlen* hatalmas értelem, amely költészete kútjából napvilágra kerül. Halljuk őt örökké, de ahogy idősödünk, egyre messzebb szűrődik költészetének dobpergése. Milyen Tompa? Az élete szakasról szakaszra: merő nyomorúság. Gyermekkori nyomor, korai fizikai bánatalmak, bukott forradalom, szegénységben kötött házasság, vidéki porfészekben gyakorolt papi hivatás (Beje, Kelemér, Hanva), szellemi társtalanság, kopogós magány, két kisgyermekének korai elvesztése, baráti veszekedések sora levelekben és ritka találkozások alkalmával... aztán: panaszos koravénkor, sokféle betegség, vérbaj is? (ki tudja; a versei tudják), az egész világgal szembeni zúgolódás, sikertelenség, végleges elvidékiesedés, majd dühöngő önsanyargatás, magatemetés, halálvágy és ember- és istenkáromlás, halálának idő előtti távirati bejelentése, több ízben is, majd – 1868-ban – örvöngő megsemmisülés. Idézem őt. A levélrészlet nemcsak a végidők hangulatát, hanem Tompa természetét, történetét, sőt érett költészetének tónusát is jellemzi (Hanva, 1868. március 13-án, Szász Károlynak és Nagy Miklósnak): *Ujabbán az örüléssel határos állapotba estem. /.../ Egyszerre mint a villám erkölcsi erőmet kigúnyoló, akaratomat fel sem vevő, eltávolítani meggátolni-akaró erőlködésemet nevető, gúnyoló képtelen gondolatok cikáznak végig lelkemen, fejemen. Mint: nyüzött ördög, nagybélű szent, mézes kréta, andalgó hám tündér köszvény, megnyüzott víz, részeg hattuyú, veszett bárány úszó ólom, forró jégcsap, szálló szikla veszett szemfény, ügető fül, mázsás pelyhek, piszkos mente /.../ Irgalom Istene! mi lesz ebből és mikor?*

És valóban, mi lett ebből? milyen, csakugyan, Tompa költészete?

A triászban ő az, aki a legmélyebb gondolatiságot, filozófiai tartalmakat éri el; akinél az egzisztenciális kérdések (a létezés, a hit, a semmi, a nemlét, a szerelem ellentmondásossága) a legmagasabb szinten jelennek meg. Minden mozdulata összefügg az önvizsgálattal, a nyugtalanság, szemrehányás vagy önvád valamilyen árnyalatával, a személyes vagy közösségi helytállás parancsaival, a bűnösség-emlékezés-feledés-hallgatás kérdéscsomóival, a szenvedő ember meghasonlásra ítélt sorsával és sorskérdéseivel, a boldogtalanság és

igazságkeresés nyomasztó, sokszor együttható belátásaival, s általában: egyetlen gesztusa sem nélkülözi az etikai nyomatékot. Velőtrázó modernségét épp művészetének ez a szakadékos és meddőhányókkal teli minősége adja. *Oh, én-lelkem e romoknál? / – Fölfelé... csak fölfelé! (Utolsó verseim, II).*

Tompa mindig kertelés nélkül beszél, mindig a dolgok lényegét célozza meg (párszor mellé is talál), egzisztenciális vonatkozásba helyezi a látomást, és ötezer éves, mintegy Jób-tól eredő gyötrellem hitelével jelenik meg előttünk. A magasság és mélység mohó kívánása azonban még gyengébb verseit is áthatja, azoknak is biblikus komolyságot és fenséget kölcsönöz. Szóhasználat, képkészlete, eszméletének vívódó hullámszáma, örökké a dolgok kettősségét (sokszorosságát) hangsúlyozó látásmódja, ellentétekben villogó vad-sága a későbbi nyugatosok, sőt József Attila legeredetibbnek tűnő fordulatait elővételezik. Ha ezt olvassuk, rögtön a Kosztolányi–Babits pengeváltásra gondolunk (Babits felületességgel vádolta Kosztolányit, ő pedig az *Esti Kornél énekében* gúnyolta a mélység után sóvárgó, dagadt szemű bűvárt): *S mint a bűvár, ki hab közé dől: / Él a fennről vitt tiszta légből, / Míg rá mélység s tenger borúl: / Erőt innen kölcsönzök, innen! / S míg lenn futok, küzdelveimben / Én lábam meg nem tántorul. (Ki a szabadba...; 1864).*

Vagy nézzük – csupán érintőlegesen – a József Attila-párhuzamokat. Nemcsak Tompa egész modern dúltságát, „fájdalom-függőségét” említeném itt, hanem a szó szerinti egyezéseket mutató, fogalmi rokonságokig érő azonosságokat. Tompa (*A vándornak*): *Ki nem vall: az tagad! József Attila: hogy valljalak, tagadjalak, / segíts meg mindkét szükségemben (Nem emel föl).* Tompa *Szeretlek!* című verse József Attila elkeseredett, kíméletlenül vad szerelmi líráját vetíti előre: *Mosolygasz...! tudom, mit tesz e mosoly: / Mily szép, gyöngéd szavak! / S szived nem érti, mint fér össze, hogy / Szeretlek – s kínzalak! /...! Ne mondd, kedves! – mi boldogok vagyunk! / Mert mi a szerelem? / Gyötrelmet és kéjt virító bokor / Egy s azon gyökeren.* Vagy máshol: *Mert jaj nekem, mihelyt megszokom a gonoszt! (A gályarab fohásza).* József Attila: *Lennél-e nyugtom mindenütt a rosszban? Vagy: Tiszta szívvel betörök, / ha kell, embert is ölök. (Tiszta szívvel)*

Tompánál is többször felbukkan az *igaz-való-*, valamint a *lenni-látszani-fogalom*pár. És József Attila egyik legutolsó töredéke éles fénybe emeli Tompa egyik 1865-ös versszakát. József Attila így zokog: *A kínhoz kötnek kemény kötelek, / be vagyok fonva minden oldalon / és nem lelem a csomót, amelyet / egy rántással meg kéne oldanom. / És szenvedek, de nem lesz kegyelem, / ha megszabadít, aki egy velem, – / amazon lesz minden fájdalom.* Tompánál *A boriszáho*z című versben ezt olvassuk:

*Küzd sok nehéz kérdéssel elmém,
A bog csalárd végét ha lelném:
De bontva, még inkább kötöm;
El-elhagyom, meg újra kezdem...
Munkámban nincs siker s öröm.*

De másutt markolom az anyagot, mint ahol céloim rejlik. Térjünk vissza az *Ikarushoz*; íme a vers:

*Vergődöm a tenger dagályán,
Sirom nem lát remegni gyáván,
Bátran nézek bele...
A mélységtől sem fél, ki, mint én,
Föl a napig repüle szintén,
És nem szédült feje.*

Fent, fent valék... alázuhantam;
Elmúlhatok: megvan jutalmam;
Jelezve a siker...
Szép: akinek jut a dicső vég,
De azzal is köz a dicsőség,
Ki gondol, kezd, – ki mer.

Ülénk a bús sziget homokján,
S a vízre bámultunk... okolván
Sokért a végzetet;
A túlpárt...! tenger nyomta távol,
Mít nem repül át, meg se lábol,
Ki földre született.

Repülni...! hah...! teremts magadnak,
Mít természet, sors megtagadtak!
S én – szárnyat alkoték;
A föld színét elhagyva lábam,
Győzelmi zaj hangzék utánam...
– Hódítva volt a lég.

A szárny emelt, – vágytam s repültem,
Lázás gyönyörtől részegültem,
Nem félve, látva bajt;
Fent a magasban, mind magasbban,
A föld fiát hogy beavassam
A lég titkába majd.

De, – illetvén, mi illethetlen:
A büszke nap boszús-ijedten
Kél, üldöz és nyilaz...
Szárnyam sivít, ízekre tágul,
S leválik... a tüzes sugártul
Megalvaadt a viasz!

...Vergődöm, – vívok szél- s dagállyal,
De rajtam új kéj futkos által:
Mily fenség...! mily esés...!
Hogy ezt felejtéssel takarja:
Tenger mélysége, ég haragja,
S vesztem: – mind-mind kevés!

A hullám a száraz felé tart,
S titkát fű-fával közli a part,
Éneklő a madár;
Völgybe s oromra könnyen ér el,
S a szíobe szállván ingerével:
Tenyészt, mint napsugár.

Betöltve éltem hívatása! –
A víz sirom hadd ássa, ássa...
Köszirt leszek neki;
Habját, melyet szétzúza bennem,
Ijedt, zajongó rendületben
A felhőkig veti.

S lész a hab is, mely rám özönlék,
Hogy elrejtsem: – felőlem emlék!
Vész, víz ha szendereg,
Vagy foly köztük szilaj csatázás,
Örökre zeng itt a kiáltás:
Halandók, merjete!

1863

Ikarosz a görög mitológiában az istenkísértő vakmerőség, a megbüntetett nagyzás és henyé szertelenség szimbóluma, aki – apja, Daidalosz-építette szárnyakon – megmenekül ugyan az önkényúr, Minosz fogságából, de mivel nem követi apja tanácsait, és túl közel száll viaszszárnyaival a Naphoz, a tengerbe zuhan s szörnyethal. Ovidius, a történet forrása, még ezeket a mondatokat is Daidalosz szájába adja: *e szárnyakon meg kell találunk hazánkat* (patria est adeunda carinis); *repülj közepén, ne a széleken* (inter utrumque vola). Ikarosz, amint a vízbe esik, még felkiált egyszer: *Atyám, atyám, zuhanok* (pater o pater, auferor); mire Daidalosz, *a boldogtalan atya, aki nem atya többé* (pater infelix, nec iam pater), csak ennyit felel: *Ikarosz!* Valamint: *Minosz mindent birtokolhat, a levegő nem az övé* (omnia possideat, non possidet aera Minos).

Tompa, aki a forradalom bukása után másfél évtizeddel is konokul őrizte eszményeit, nem említi Ovidius *patria* szavát; de nem kétséges, hogy versében a *végzet*, a *túlpart* kifejezések mögött amaz is meghúzódhat. Tompa tudatában a merészség és a bukás, úgy tűnik, a forradalom tapasztalatát is tükrözi. A költemény Ikarosz végmonológja, mintegy a hős szóbeli végrendelete. Az eredeti ovidiusi történet már tartalmazza az egyetemes motívumokat: hazakeresés, mértéktartás, kudarcélmény, a levegő (a szabadság) mindenkié. Tompa ugyan a történelmi vereség emlékezetével fogalmaz, de személyes tapasztalatának, emberi természetének, kolerikus alkatának parancsai szerint. A nagy katasztrófát saját életének sötétülése közben hitelesíti, személyes sorsáról most már csak olyan hangnemben képes szólni, mint a haza sorsáról. Ez az összefonódás, mondjuk, a közös süllyedés a vers alapvető lélektani háttere. Többnyire mindenki élete elejéhez köti a végét, – akár boldogan, akár boldogtalanul hal meg. Ez a kapocs költők esetén egészen a szóhasználatig ér. Mintha öntudatlanul bemutatnák: ugyanoda értek vissza, ahonnan elindultak. Valaki szépeket álmodik eleinte, s a végén még egyszer felkopog alulról, amikor már *teljes álom* veszi körül (József Attila is a *De szeretné* kkel kezdte, az éhezéssel, és ezzel is zárta: *se késed nincs, se kenyered*; vagy: *Már sokszor alszom úgy a népligetben / mint egyszerű hajléktalan.*)

Tompánál az Ikarosz-ézés (a magasság igénye, az önfeláldozás készsége, a szenvedéssel befejezett vakmerőség) már korán megfogalmazódik. Hús esztendővel a vers keletkezése előtt, 1843. június 24-én ezt írja Sárospatakról Szemere Miklósnak: *Én úgy érzem inkább szeretnék Endymion mint a Csikóbőrös kulacs költője lenni; vagy az Eötvös 3 versének, honnan világosan kitetszik, hogy én a nap felé szárnyaló sasnak, vagyis a magasan komoly elemnek inkább barátja vagyok, mint a bár víz (ézés) mélyén merengő bűvárnak – humornak. Szép lehet ugyan a*

föld kebelébe, vagy a tenger mélyébe leszállani, hol az arany és gyöngy terem; de tán nem kevésbé szép, egy magas hegy tetejéről, vagy épen a léghajóból szétekinteni. /.../ Én igazán mondom, hogy egy fenséges légi utazásra örömmel eltökélném magam, ha tudnám is Icarus sorsára jutok azaz: feláldoznám agyam azon hártványckáját szívesen, melynek átrepedése észvesztést eszközöl, csak néhány évig teremthetnék magas, magas műveket...

Az Ikarus, húsz évvel később, összeköti a két távlatot: a hős megcélozta a magasságot, de a mélységből, a vízből beszél, a zuhanás után, halála előtt. Mi teszi olyan modernné ezt a fausti vagy madáchi verset? Talán a hősiességre bátorító felhívás? De hiszen ma alig van mód a nagy tettekre, életünk nem a hősiesség nyersanyaga, manapság, úgy tűnik, még erre is ritkán adódik alkalom. Vagy a versben modellált szokatlan mellékérzések érintik meg az olvasót? Igen, csak lélek adhat értelmet a vereségnek. Mert mit szoktunk meg? Hogy a kudarc után a *vigasz* hangjait halljuk. „Katonadolog.” De Tompa még csak azt sem sugallja, hogy minden vigasz hamis. Hanem azt sugallja: minden vereségnek van értelme. Nem a békesség felé mutató nyugalom tónusát keresi, hanem a kezdeményezés magasztalását próbálja megindokolni. Lehet, hogy papi mivolta erősítette meg benne ezt a teológiai meggyőződést (vagy azért szegődött papnak, mert magyarázni tudta a szenvedést?), annyi bizonyos, hogy szemlélete a magasság vonzerejét keresi, a felfelé zuhanás indokait és szentségét. Nem ő találja ki ezt a képzetet, felbukkan az már Angelus Silesiusnál, a többi misztikusnál vagy Hölderlinnél is, de a kevesek egyike, aki máig hatóan tanúsítani képes ennek a fájdalommal egybekötött szárnyalás-étosznak az igazságát.

Tompa gondolkodásának ez a vertikális alaptulajdonsága kiegészül más részideákkal, és igazi anyagszerű himnusszá teszi a verset. A költő tüzes, néha az eszméletlenségig kolerikus, emésztő tombolását a vérmes igék és jelzős szerkezetek egész serege árnyalja (az idézett levélben: *melynek átrepedése észvesztést eszközöl*): *Vergődöm, remegni gyáván, szédült feje* stb. A merészség nem önmagában eszményül itt, hanem a többi „mellékerénnyel”. Csak párat sorolok a hullámból: kezdeményezőkézség, túlélést célzó elszántság, a teremtés mámore, a zuhanás gyönyörűségének hangsúlyozása, a levegő (a semmiség vagy semmi) ellentmondásos magasztalása. Ikarosz személyes sorsa dereng fel a szövegben, de nem a bűnbánat tükrében. Lehet, a vers azzal hajlít magához, hogy azt sejteti: a modern ember belső világa *nem egynemű* érzések összessége, hanem bonyolult és bonyolódó, egyenként talán nem is nevesíthető, egymással átítatott, egymást gerjesztő érzelmi mozzanatok egymásutánja.

Ha gondosan ráfűlelünk a versre, észleljük, hogy a szöveg nemcsak a főhős etikai minőségét ecseteli, hanem művészi hitvallás is: a teremtés dicsőítése, az alkotás tulajdonságainak kidolgozása (*teremts magadnak, / Mit természet, sors megtagadtak!*; aztán: *A gondolat meg van születve, / Nagy, munkás és örök*). De miközben Tompa a nagy vállalkozások veszélyes, ellentmondásos jegyeire irányítja a figyelmet, részegült hévvel részletezi a tántoríthatatlan „vállalkozót”. Noha Ikarosz szavai a halál torkából szűrődnek fel, szinte eszményíti a zuhanást, feltételezi a gyönyörrel teli zuhanást. Tompa ez esés, a bukás kéréjéről beszél (Hölderlin mondja: *az égbe is lehet zuhanni*), a gyorsulásban felizzó pusztulásról, a modern életérzés önpusztító gyakorlatáról. Mintha a depresszió mintáját is meglelte volna Ikarosz mítoszában, a kéjes halálfélelem, a csúcokat ostromló halálmegvetés, az „ámokrepülés” egyik ősi gondolati formáját. Igen, a nagy teljesítményekkel berzenkedő élsportoló, az extrém sportolók őse is Ikarosz; de a Himaláját megmászó merészek is láthatnak benne elődöt; mindenki, aki magasra tör és (esetleg) a mélybe zuhan (Egyébként *a föld fia* kifejezés ugyancsak visszatér majd József Attila egyik versében, *A legutolsó harcokban*, a zárlatban: *Az ucca és a föld fia vagyok*. És József Attila egész eszmélete rokon Tompáéval-Ikaroszéval, az utolsó pillanatokig. Hadd idézzem csak egyetlen helyét: *én tulmagasra vettem egemet / s nehéz vagyok, azért sülyedtem mélyre; Egy költőre*).

Tudjuk, Tompa idézett levelében azt bizonygatja: nem panteista, mégis már ott hozzáfűzi, hogy *a természet legdicsőbb tüneményit nem a mélyben, hanem a magasban látjuk*. Mintha a természet ezt a függőleges komponenset tenné meg az emberivé és emberségessé válás mércéjének, s aki ezt az apollói erőfeszítést megteszi, akár csak gondolatban, az halhatatlan. Ezt az ellentett képzetet gerjeszti az utolsó sor: *Halandók, merjete!* – tehát aki mer, halhatatlan.

A költő egyik levelében (Hanváról, 1866. március 14-én, Pákh Albertnak) maga bírálja az olvasót: *Tudom a publicum azt a szeretetre méltó bárgyuságát, melyet emlitesz, hogy nem egészíti ki iróit*. Nekünk pedig nem is kell nagyon kiegészítenünk a költőt, ha a vers megdöbbentő hatáselemére figyelünk: Ikarosz a halál előtti pillanatokban sem panaszkodik, hanem *minden erőfeszítés szakralitására utal, és mintegy megjósolja, élete folytatódik és örök életet nyer a természetben. Élet jön a meddő szünetre...* Ez az *és mégis bízni kell*-érzés, ez adja meg a versnek nem csak romantikáját, hanem máig ható érvényességét is. Tompa azt súgja: az egyéni bukást az egész természet kozmikus eseményévé változtatja; ezután megváltozik a természet berendezése, ettől fogva maga a természet az ikaroszi vállalkozás emlékműve. Ikarosz olyan szemszögből látta a világot, amelyet földiek nem ismertek azelőtt, és örök visszhangként megőrzi emlékét kemény kőszirt, ijedt hab és a felhők kéksége. És ha még lendületesebben kiegészíthetnénk a verset, elmormoghatnánk: és mi történt az apával? Hiszen Daidalosz eközben célba ért. Tompa nagyságához hozzámérhetjük a neves lengyel költő, Ernest Bryll tartózkodó dohogását: nem vakmerő égi ostromra van ma szükség, sem zuhanásra, sem hősi halálra. Hanem mire? Arra, hogy alkothatunk-e még? És Bryll azt is megkérdezi: *Megfordult-e Daidalosz, hogy megmentse fiát?*

Ha az *Ikarus* nyelvi állagára tekintünk, előbb az *igék* zsúfolt tömkelege, hemzsegő dinamikája és zajos halmozódása ötlük szembe. A számuk: az első versszakban rögtön hét; a másodikban kilenc és így tovább. Aztán viszont: régiességük, kissé avatag formaviláguk (Arany, aki épp egyidős volt Tompával, roppant rugalmasnak rémlik Tompához képest; nem beszélve Petőfiről, aki úgy hasít, mint a tegnapi villám). Ezt olvassuk: *repüle, valék, ülénk, alkoték* stb. Ez a nyelvhasználat Tompánál, úgy gondolom, konzervativizmus, a modernitásnak ellenálló manőver. Arany már nem írt így. És Tompa is tudott volna másképpen, korszerűbben fogalmazni. A hősvilágot hitelesíteni, egy bizonyos hanyag és laza szófűzést megidézni, a mondák és regék légkörét felvillantani... Hogy szinte valami antik tablón élénk vethesse a lebukó antik hőst, akinek alakja mégis diadalmasan, daidaloszosan átszivárványlik az idők fátyolán.

Mert a régiséggel szemben áll ugyanakkor bizonyos fordulatok aktív, lefegyverző sugárzása. Például ahol a Daidalosz–Ikarosz-párbeszédet ábrázolja, a készülődés pillanatait, ott igenis képes robbanást előző feszültséget érzékeltetni. Hallgassuk csak, hogyan ábrándozik apa és fia: *A túlpart...! tenger nyomta távol, / mit nem repül át, meg se lábol, / Ki földre született*. Ez a *tenger nyomta távol* fordulat kicsoda pazar kép! Elképzeljük: a tenger vize mintha egyre távolabb tolná a túlsó partot, egészen az elérhetetlenségig... Nem azt mondja: toltá, hanem: *nyomta*. Ez a vers centrális igei gyújtópontja, azt hiszem. Aztán a furcsa, hovatovább hadarva kimondott *nem repül át, meg se lábol...* Ez a *lábol*, a maga konkrét anyagszerűségével, egyenesen az újszövetségi csodákat, Jézus vizen járását juttatja eszünkbe, hatókörét mintegy kiterjesztve az antik mítosz pereméig. Mintha Hugo Rahner csodálatos könyvéhez szolgáltatna mellékletet a versnek ez a sora (*Görög mítoszok keresztény értelmezésben*). Hogyne, hát ezek a héroszok, Ikarosz, Prométheusz, Héraklész, ezek mind testvérei Jézusnak, ködlik fel bennünk is az eretnek gondolat. Ő is a vizen járt, égben járt, és most készül pokolra szállni.

Eszünkbe juthat Jékely csodálatos sora az *Apátlan éjszakákból*: *Fák öbliben lábbog a holdkanu. A lábbog annyit tesz a régi erdélyi magyar nyelvben: lebeg. A Hold-kanu is a vizen jár...*

Tompa igéinek van itt-ott valami furcsa billenése, csak a költői szabadság szférájában nagyszerűnek minősülő ösztövérsége. Ha a negyedik szakasz első sorát tüzetesebben szemügyre vesszük (*Repülni...! hah...! teremts magadnak, / Mit természet, sors megtagadtak!*), kifogásolhatnánk a *teremts* ige alanyi jellegét, tárgyi ragozás helyett (=teremtsd meg magadnak). Mondhatnánk, s lehet, hogy így is van: az alanyi változattal a költő a merészség egyetemes parancsát hangsúlyozza. Nem azt akarja mondani: teremtsd meg magadnak, amit akarsz. Hanem: *Teremts!* (Mint Kölcsey: *Hass, alkoss, gyarapíts!*) És bár biccen a sor, mi már rohanunk a *lég meghódítása* felé.

A nyelvi alakzatok másik érdekes vonása: Tompa egymás mellé helyezi az elvont, kissé didaktikus és a konkrét, szabad szemmel látható, tíz ujjal tapintható elemeket. Milyen lenyűgöző például a hatodik szakaszban a megszemélyesített Nap bosszúhadjáratának ábrázolása, az *illetvén, mi illethetlen* után: a Nap *Kél, üldöz és nyilaz... / Szárnyam sivít, izekre tágul, / S leválik...* ez a *sivít-izekre tágul* páros, a maga hangutánzó, másrészt sebési pontosságú sorával, feledhetetlen. Mintha egy sebész tudósítana repülés közben szerzett sérüléseiről. Vagy a nyolcadik sorban: *S a szív szállván ingerével: / Tenyészt, mint napsugár.* Ez az *inger* szócska micsoda lázas modernségű költői telitalálat. Hogy a gondolat megszületett, s most már fű-fa-füst és minden, a madárdal és a völgy s orom is ezt a diadalt visszahangozza, élteti szívében, ez szívének legfontosabb, örök *ingere*. Azt hiszem, aki többször lelkigyakorlatot tartott ennél a szónál, sosem felejt el Tompa versét. Különösen, ha kedveli a költő szigorú ritmikái pályákon átcikázó egyenetlen ihletgörbéit. Mert lehet, hogy az előadás néha terjengős, a talaj néha göröngyös, de a ritmus érett, egyenetlen, higgadtságot sugárzó. Igaza lehet Horváth Jánosnak: Tompa Mihály jambikus versünk egyik első nagy mestere. S tegyük hozzá: kompozícióiban nem az Arany-féle központosított belső modellt kedveli, hanem az ízelt, füzéres szerkezeteket. Nem a koncentrált, körkörös, töménytet töményre halmozó felrakás mestere ő, hanem a hullámszerű sorakoztatásé; mondhatnánk: versbeszède emlékeztet egy félig szórakozott, félig tünődő, félig pedig félelmében hadaró ember modorára.

A mítosz az európai szellemtörténet századaiban számtalan változatban formálódott; ki-ki ott érintette meg, ahol körülményei engedték. A római Villa Albani márvány domborműve a kamaszt mutatja, aki jobb karját már a szárnyon nyugtatja – Daidalosz rögtön kész a munkával. Aki emelkedni óhajt, annak tanulnia kell a levegő és a fény törvényeit. Aki hazát keres (Ovidius: *patria*), annak a magasban kell keresnie (Illyés Gyula: *Haza a magasban*). A fiú *engedetlenül* nem kerülhet soha az istenek közelébe. Ovidius azt mondja: Mínozs elveheti tőlünk a földet és a vizet, de nem sajátíthatja ki az egész levegő-országot. De gondolhatnánk azt is, hogy az ifjonti tudásvágy sokszor csak az engedetlenség formájában éri el célját, mely egyben pusztulását is jelenti. A bibliai mítosz a bűntudat eszméjével, az eredendő bűnnel terhelte meg az utókort: az a hős, Ádám nemcsak maga halt meg, hanem megsebezte az egész emberiséget. És Jézus, a megtisztító megváltás emblémája ugyancsak a pokolnak nevezett mélységbe száll le a feltámadás előtt; róla nem csupán egy tengert neveznek el majd, mint Ikaroszról, hanem egy vallást, összes betegségével és gyógy módjával.

Horatius arany középútja, az *aurea mediocritas* a daidaloszi eszme visszhangja a költészeti higgadtság és zseniellenesség égisze alatt. De ez a középút nem vezet az égbe, ahol a nagy, lobogó líra mégiscsak megkapaszkodik hatalmas légyökökerekkel.

De a mennybolt a széles tengerben tükröződik: az élet mindenképpen visszafele sóvárog, a földre. Lehet, hogy ott halálát leli majd, de a zuhanás is repülés, hely- és honfoglalás a sírban (Tompa is többször említi a *sirt*). A gondolat nem új. Jacopo Sannazaro 1530-ban ezt írja versében: *Chi ebbe al mondo mai sí larga tomba? (Kinek volt a világon valaha is ilyen óriási sírja?).* Ez is meghökkenítő eszme: a hőstett kudarcot vall, de a hős emlékét az a hatalmas

elem őrzi (nem pusztán nevében, Ikaroszi-tenger), hanem minden cseppjében, elérhetetlen túlpártjaival, ringó csillagaival, egész élővilágával. Említettem már József Attila fordulatát: *én tulmagásra vettem egemet*, – a tizenhatodik század közepén Luigi Tansillo már megfogalmazta, persze akkor a hősi halál vigasztaló tudatában: *Non temer – rispond'io – l'alta rovina, / poiché tant'alto sei, mori contento, / se 'l ciel si illustre morte ne destina. (Ne félj – feleltem – a mély zuhanástól: / ha már egyszer ilyen magasra vitted magadat, halj meg elégedetten, / ha már az ég ilyen hősi halált rendelt neked.)*

A mítosz egyik változata azt a belátást is nyomatékosítja: repülni kell (nem csak hajózní). És legnagyobb repülő szervünk, a szív valójában egész életében úton van emelkedés és zuhanás között, pillanatról pillanatra; nem is tudja, mikor éri el a mennyet és mikor süllyed el a pokolban. Battista Guarini a 16. század végén fedezi fel a mítosznak ezt a rejtett szögletét, és versét ezzel a csodálatos helyzetjelentéssel zárja: *ma segua ove l'invita / suo destino o sia gioia, / pur che Dedalo giunga, Icaro noia (de / a szívnek / repülnie kell, / bárhová vonzza is sorsa vagy gyönyöre, / akár megérkezik, mint Daidalosz, akár elpusztul, mint Ikarosz)*. Ezért valahányszor Ikarosz elpusztul, csak azt írhatja a sírja fölé, amit 1682-ben Johann Christian Hallmann: *Hier lieg' ich Icarus mit Seuffzern in der Grufft / Nicht etwan / daß der Todt das Leben mir geraubet / Nein; sondern weil mir itzt nicht ferner ist erlaubt / Zu fliegen wie vorhin durch die saphirne Lufft (Itt nyugszom én, Ikarosz, sóhajokkal a sírban / de nem ám azért / mert a halál elrabolta életemet / Ó, nem; hanem mert nem engedtetik meg nekem ezután / hogy repüljek mint azelőtt a zafir levegőn át).*

Tompa gondolhatott volna arra, hogy Daidalosz és a fiú párbeszédet folytat a veszélyről és a végtelenről; kézenfekvő, hogy a bölcs feladata nemcsak a figyelmeztetés, hanem a mód, hogyan viselkedjen a vesztes a bekövetkezett katasztrófa közben. A mítosznak ez a szempontja a 16. században már ugyancsak ismeretes, Celio Calcagnini 1541-ben szóba is foglalja Ikarosz könyörgését: *...mi patrem adfer opem. / Ne frustra repetas miseri praecepte volatus; / Iam rogo, iam dicta qua ratione natem (Atyám, segíts! / Ne hajtogasd hiába a szerencsétlen repülés szabályait; / hanem, kérlek, mondd meg nekem, hogyan kellene úsznom).*

És mit fognak fel, mit töltenek át saját szövegeikbe a mítosz véréből Tompa kortársai s más modern költők? Baudelaire *Egy Ikarosz panasza*ról (*Les plaintes d'un Icare*) beszél, tehát mindenki lehet Ikarosz. De főleg a művész Ikarosz. Míg mások utcalányokkal hetyegnek, a művész felhőket ölel, ebbe törik bele a karja. Miközben őt egy rejtelmes tűz-szem bámulja és égeti, ő csak a Szépséget imádná, csak „nap-émlékeket” képes megpillantani ... és még az a büszkeség sem éri, hogy az örvény, a semmi, a sírja az ő nevét viseli majd. A panasz formájában kibomló művészönérzetnek – a pusztulás tudatának és alkotói magabiztosságnak, büszkeségnek és hiúságnak – ez a furcsa elegye a huszadik század alkotóinál is megfogalmazódik. A „határátlépés” jelentheti azt, hogy az *ikaridák* (ahogy Hellmuth Wetzel 1912-ben nevezte őket) *meghalnak már azelőtt, hogy mások éltek volna, / és azért élnek, hogy meghaljanak*. De utalhat arra is, hogy aki a Naphoz férközik közel, aki a leghatalmasabb fény és magasság légkörében akar tanulni, az – legalább végzetében – nem szabadulhat meg a Földtől. *Kam zu nah an die Sonne / oder vom Boden nicht los (Túl közel ment a Naphoz / vagy nem szabadult el a Földtől)*, mondja 1980-ban egyik versében Gerd Adloff. Hasonló öntudat és lélek szólal meg Ernst Jandl egyik 1954-es versében: *Ikarosz magasan az emberek felett pusztult el, leszállt magasan az emberek felett (Ikarus ging unter / Ikarus ging unter / hoch über den anderen).*

Ez a szemszög nem volt mindig uralkodó. A képzőművészetben id. Pieter Brueghel képén jelenik meg a leghatásosabban az a kettős felfogás, amely a költészet utókorát is delejezi: a világ nem tulajdonít nagy jelentőséget a hős pusztulásának; minden halad tovább a maga útján; a szántóvető alighanem észre sem veszi, hogy a háta mögött, alig pár méterre tőle vízbe pottyan egy ember, aki megjárta az eget. W. H. Auden *Musée des Beaux*

Arts című versében ugyan dicséri a régi mestereket, akik ismerték még a szenvedés helyét a teremtésben, de arra is felhívja a figyelmet, hogy a halál, a szenvedés vagy a kudarc egy egységes világképben a mindennapi életnek ugyanolyan alkotórésze, mint az esti lefekvés. Ebben az értékrendben egymás mellett áll a hóhér és ártatlan lovának fara, amelyet egy fához dörzsöl. Az emberek létfunkcióikat gyakorolják: dolgoznak, szeretnek, úsznak, táplálkoznak, miközben a tőszomszédságukban esetleg világgraszoló esemény zajlik (pl. a Csodás Születés, vagy éppen Ikarosz csobbanása). Hogy egy eldugott, kutyaáknak való sarokban mártírium megy végbe.

Auden verse felerősíti a Brueghel-kép rejtett szomorúságát. A kép mintha azt rebezné: nincs értelme a világ elleni lázadásnak; szinte nevetséges a vízből kiálló, kalimpáló két láb. Maga a világ, az egész környezet, a *világegyetem* nem kér a lázadókból, a világrendet felborító kivételekből. A világ közömbös a rendkívüli felszólítások iránt, nem kívánja az életfolyamatot megszakítani még a legnagyobb tragédiák miatt sem – sőt, közönyével kiközösíti a mennyei-pokoli hírnököket. A modern társadalmakban, ahol a meghalás naponta a szemünk előtt megy végbe (a nyilvános haldoklást utca és képernyő egyaránt közvetíti), a közöny, a vakság személyessé válik, és a részvétlenség bűne is közös, egyetemes. W. H. Auden Tompa didaktikus lázával ellentétes megrökönyödése felvillantja a mítoszban elhanyagolt *személyes szenvedés* elemét is: Tompa tódít, és szemére vethetnénk, hogy elhanyagolja Ikarosz őrült fájdalmát... Túlkiabálja együttérzését, és hidegvérrel felszólítássá mesterkedi megdöbbenését. Nehéz itt dönteni. Ami nagyszerű kezdeményezés a pusztulást megelőzte, az nem válik semmissé utóbb; a kezdeményezés pedig mindig járhat előnyös következményekkel a világ szélesebb üdvrendjében. Már csak azzal is, hogy valaki más (például Daidalosz) továbbcsúvítt mellőlünk célja felé; vagy azzal, hogy nevünket viseli a kozmosz egy része; és néha (mint Brueghel képén, Auden versében) ugyan az kerül előtérbe, ami közönséges, és az szorul peremre, ami rendkívüli, de magasabb értelemben mindkét esetben az történik, amit végül Tompa verse magasztal: az ostromló bátorság kerül a középpontba. A képen is Ikaroszt keressük, és a vers olvasása közben is megrendülünk a *magasság vágyától* (Nemes Nagy Ágnes kifejezése). És meglehet, hogy a vesztes – tompai értelemben vett – boldogsága nélkül a közömbös világ sem teremthetné meg egyensúlyát. A közvélekedés szerint: aki többnek hiszi magát másoknál, annak bukás a sorsa.

A kedvezőbb ítélet viszont a Tompáé: mindegyikünk, minden ember egy-egy magaságra sóvárgó, sokszor vesztettül pörgő bolygó, és emelkedése esztelennek tűnő kísérlet a boldogságra. És ha kudarcot vall is, ha boldogtalan is, ő testesíti meg azt, ami az emberben emelkedni képes.

(2014)

Fenyvesi Ottó

Modern folklór

(Elfeledett helyek: Brazília)

Hosszú az idevezető út.
A nyomorúság lakozik erre felé.
A régiék meghaltak mind.
Kapkodjuk csak a fejünket.
Érkeznek a részletek ezerrel.
Látjuk a horizontig beretvált,
sík bácskai semmiket.
Elhagyott tanyák, összedőlт istállók.
A távolban sötét felhők tornyosulnak.

Szerbül Bagremovo, magyarul Brazília.
A környékbelieknek Brazi.
Nem messze van ide Topolya.
Vályogház is van, több. Az egyik
udvarán egy kiszuperált lakókocsi.
A kertben nincsenek madárijesztők.
Egy kis vetemény. Uborka, dinnye.
A lomb között almák függenek,
amolyan férfiúi jelképként.

Templom sincs már a faluban.
A bolt bezárt. A kocsmá is félig.
Előtte áll két öregember,
cigarettaival kínálják egymást.
Már mindent megbeszéltek,
néznek a semmibe. A postást várják.
Csubrilovity Milorád, a szomszéd faluból jön.
Biciklivel és a nyugdíjjal. Fején tányérsapka.
Mindig a foga fáj. Senki se tökéletes.

Ez itt Brazi. Nem vagyunk
a világhálón. El vagyunk felejtve.
Hozzánk hűtlen lett mindenki.
Mi meg vagyunk csalatva.
Tudja, felénk nem úgy van az,

*hogy csak felnyúlunk a levegőbe,
és hopp, ott repül egy kis boldogság,
lekapjuk, és nézegetjük.
Mi nem emlékszünk ilyesmire.*

*Hosszú az idevezető út. Akácos.
Azt beszélik, valamikor nagyon régen
a falu apraja-nagyja nekiindult az óceánnak.
De aztán visszafordultak, nem jutottak el
Brazíliába. Mi már nem emlékszünk semmire.
Hagyjuk a régieket. Nyugodjanak békében!
Úgyis utat talál magának az elkeseredés.
Tudja, nem lehet ezt csak úgy, mindentől
függetlenül értelmezni. Olyan rég volt!*

*Talán a Julis néni, a legidősebb asszony
a faluban. Ő tud egy-két dolgot, amit még kell,
de neki is véges az emlékezete.
Ő még látta a kakastollas csendőröket,
ahogy elvonultak Bogaras felé.
Másnap megérkeztek az orosz csapatok.
Látja, így voltak valaha a dolgok.
Béke, háború. Béke, béke,
aztán megint háború.*

(Szamaras Julis)

*Az ablakban muskátli.
Az eresz alatt rádió recseg. Szóvküldi,
errefelé Muzsikaszó, jókívánság.
Fügefa levele, gyógyíts meg!
Az asszony arca csupa ránc.
Raklapnyi magány. Kávét kortyol.
Erre fekete a nyomorúság.
A fa lombját szellő rázza,
messzi tengeren viharral küzd egy hajó.
Levelet kapott. A gyerekek mind külföldön.
Csúfnéve: Szamaras Julis.
Nyilván volt szamara.
Elvan a ház körül.
Kecske legel a hátsó udvarban.
Szelíden mosolyog. Nem akar elmenni.*

Az ablakban muskátli.
Disztelen szoba. Egy szentkép, kalendárium.
A Sarlós Boldogasszony ünnepe – aláhúzva.
A falon régi fényképek. Mellettük falvédő:
„Naptól virít, naptól hervad a rózsza,
hogy szeretlek, nem tehetek róla.”
Egyik mellét a kórházban csonkolták,
mint Andzselináét. Távoli és léha a világ!
Erre még a műholdak se járnak.
Itt felejtettek bennünket!
Pedig volna mit mesélni.
Régen a szikicsi határban dolgozott.
Micsoda szénaillat volt arra!
Bújna a boglyába, szinte boldogan.
Búza, kender, kukorica. Délibáb.
Elég egy kis napsütés, és máris
megszólal az emberben a bizodalom.

(Bagi Janika)

Volt olyan, hogy egy lánc föld árát is elmulatta.
Az sok pénz volt akkoriban.
A kis Bagi. Nagy mulató volt, meg bicskás.
Szerette a menyecskéket, a töltött galambokat.
Azt mondják, meggyógyította az asszonyi szíveket.
Értette módját.
Templomba nem járt, az volt a szava járása:
majd meggyónják az asszonyok.
Felakasztva találtak rá az akácosban.
Napokig lógott az egyik fán.
Szemét kivájták a varjak,
szája tele volt léggel.
A heréit valaki levágta.
Ott nyugszik a temetőben,
a sírja nincs megjelölve.
Valahol ott a sarokban.

(Lepíny Tera)

*Trikóban járt.
Nem viselt melltartót.
A férfiak buktak rá.
A kegyét keresték mind.
Beindultak a kanok.
Leginkább Rudi, a borbély.
A vágóhídsoron lakott, a temető mellett.
Napszámba járt, kapálni.
Kukoricát, napraforgót.
A tarisznyájában szalonna,
hagyma, kenyér és egy kés.
A melle lapos volt, de jó nagy.
Gyereke nem lehetett.
Nem viselt melltartót.
A fiúk csúfolták, hogy
szaros a bugyija.*

(Kulacs)

*Nem vagyok idevalósi,
fogalmam sincs.
Kocsma a Linderben.
Ott játszik Gyurka, a hegedűs.
Ma este névsorolvasás.
Mindenki, aki számít
ott lesz a Kulacsban:
Suhajda, a lódoktor,
a jó módú Mikusák,
Puhalák Sanyika, akit
a múltkor elvitt a milíciya.
A tróger Kasziba,
Bakurek a nőcsábász,
és az öreg Buzogány.
Meg a fuvaros Povazsánszki,
a kötekedő Csikós fivérek,
a kopasz Klebecskó.
Daradics, a hentes,
Prokec Jutka a primadonna,
Badesz az indián,
a jobbátvéd Tapiska.*

*A dadogó Csobáncsics,
Selmeci, a vérszívó kupec,
a félszemű Surányi,
Pörke, a szegény rokon,
és az öreg Berausz, aki
soha nem ártott senkinek.
A sarokban egy gazdátlan
nagybőgő.*

*Félre bánat, félre bú!
Züllöttem én már eleget!
Esik eső, Topolyáról fúj a szél.
Haragszik az édesanyám.
Kalapomon piros szegfű.
Nagy a világ, de van közepe,
az én babám fekete szeme!*

*Ma este vért iszunk,
reggelig mulatunk.
Nekünk virulnak a mezők,
és a pincérnő,
Szabadi Rózsika
hófehér keblei.*

„Én a földből élek...”

Interjú Czár Jánossal¹ Tóth Menyhértről

Az interjút Rigó Róbert készítette

– *Mikor és hol ismerkedett meg Tóth Menyhérttel?*

– 1956 augusztusában, itt lakott ő is Miskén. Én akkoriban nősültem ide. Menyus a Vajásban² fürdött, és a fürdőzés közben a miskei gyerekek ellopták és elvitték a műlábát, majd fölakasztották egy fára. Én nem ismertem korábban Menyust. Az az igazság, hogy nem sokat adott magára. Ott napoztam a parton, Menyus kijött a vízből, és egy lábbal elkezdett ugrálni felém. Volt egy kis átjáró a csatornán, és megkérdeztem tőle, hogy mi a probléma. Láttam, hogy a gyerekek nevetve elszaladtak. Nem tudtam, hogy mit nevetnek, nem figyeltem rájuk annyira. Ekkor döbbsentem rá, hogy mit is nevettek. Az ellenkező irányba futottak a lábával, amit fölakasztottak egy fára. Sárga, bőrszínű műlába volt, amit ott lebegtetett a szél a fán. Ekkor azt mondta Menyus: *kedves fiatalember, ezek a huncut gyerekek elvitték a műlábamat, legyen szíves, hozza már vissza!* Még majdnem ember magasságban volt fent a nap, de ránk sötétedett, mire beértünk a faluba. Minden harmadik lépésnél megállt és magyarázott, én pedig elcsodálkoztam, hogy milyen értelmes ez az ember, holott a külseje ezt nem mutatta. Beértünk a falu szélére, ahol lakott, majd hátul bementünk a kertbe. A mamája ott ült a ház előtt egy kis stolicán, így hívják ezt a kisszéket Miskén. Ekkor azt mondta: *aranyos fiam, már azt hittem, hogy valami baj van.* Először megijedtem, mert nem is láttam, egy kis kendőbe volt beburkolva. Menyus erre azt mondta: *megjöttem a barátommal.* Ahogy mentünk tovább, megállt, magyarázott, megint mentünk és ismét megállt és magyarázott. Aztán odaértünk egy veremhez, de még mindig nem mentünk be. A veremben aztán volt fügebor, meggybor, szőlőbor meg ilyen-olyan borok, és megkínált belőlük. De az a pohár, amiből ittam, akkor volt kimosva, amikor a boltból elvitték. Hanem azután, amikor bementünk a házba és megláttam a képeit, akkor jöttem rá, hogy kivel is találkoztam. Azt, hogy ott még meddig beszélgettünk, azt nem tudom, de elég sokáig. Mivel fiatal ember voltam, és friss házas, szeretettel fogadtak, de érzékeltették velem, hogy gondolok ilyet, elmegyek,

1 Czár János (Kalocsa, 1930. április 5. –) fafaragó és népijáték-készítő – a Népművészet Mestere. 1956-ban kötött házasságot Rabata Eszterrel, így került Miskére, felesége szülőfalujába. Ibolya lányuk 1960-ban, Anikó 1962-ben született. Tóth Menyhért barátja és segítője volt.

2 A Vajás-fok, azaz a Sárközi I. csatorna, a Duna ősi mellékága volt eredetileg, ma már zsilipekkel szabályozott csatorna.

és ilyen későn jövök haza. Akkoriban még nem volt telefon. Ekkor elmondtam nekik, hogy kivel is találkoztam. A feleségem meghökkent. Mondtam neki, hogy most már tudom, ki is ez az ember. Megmutattam neki a képet, amit Menyustól kaptam, ami egy feketére feketével festett Szent Antal-kép volt, egy virágszállal.

Hát valahogy a falu nem viszonyult ehhez az emberhez úgy, mint értelmes emberhez. Tóth Menyhért Mórahalmon született 1904. január 2-án, utána két évig Petőfiszálláson éltek, majd idekerültek Miskére, akkor Menyus ötéves volt, a nővére hétéves múlt.

– *A szülei eredetileg idevalósiak, ugye?*

– A szülők idevalósiak, csak Mórahalmon dolgoztak. A munkalehetőség akkoriban nem úgy volt, mint most. Most meg már ahogy sincs inkább. Az apja Kecskeméten járt kertészeti iskolába, gyümölcsfákkal meg ilyesmikkel foglalkozott. Mórahalmon egy jó nevű szegedi ügyvéd kapásvincellérje volt. Mikor Menyus idekerült Miskére, iskolába kezdett járni a nővérel. Menyus az első osztálytól a hatodikig kitűnő tanuló volt. Élt itt a faluban a Rózsa doktor és a Horváth esperes³, az egyikük adott Menyusnak egy könyvet, amiben művészeti alkotások voltak, és az hatott rá, ekkor találkozott először a képzőművészettel. Menyusnak a főiskolára jelentkezésekor sem volt semmije, csak a hat elemije, de ő így is bekerült másodjára a Képzőművészeti Főiskolára.

Tóth Menyhért sokat szenvedett, megmondom úgy, ahogy van, az apja egyszerű parasztember volt, a kis pénzéből próbálta támogatni. Talán a legnagyobb élményem az volt Menyussal kapcsolatosan, hogy amikor az egyik első kiállításán voltam, és ő nem arról beszélt, hogy neki van kiállítása, hanem engem mutatott be, mondván, itt van egy földim. Csodálkoztam rajta, hogy nem a saját dolgával foglalkozik, hanem velem. Sokat köszönhetek neki. Miskén iskolázott ember az orvos, a pap és aztán Tóth Menyhért volt. Ettől az embertől sokat lehetett volna tanulni, ha az emberek figyelnek rá, ahogy ő élt, és ahogy alkotott. Nem azért kapált, meg nem azért kaszált, hogy a hasa tele legyen, hanem hogy tudjon venni festéket és vásznat, hogy éjszakánként dolgozhasson. Mert ő nappal sosem festett, nagyon ritka volt, ha kiment valahova, inkább csak éjjel dolgozott. Amikor beszélgettünk erről, akkor azt mondta, most lenyugodott a lélek, senki nem zavar, azt teszek, amit akarok. Az élet iskoláját szegény átjárta. Az ő élete példakép lehetne a fél országunknak. Menyus sosem panaszkodott, még akkor sem, amikor tudtam, hogy éhes. Amikor ballagott ide, már tudtam, hogy valami baj van. Akkor megterítettünk neki is, jóllakott, megköszönte és elballagott. Nem barátok voltunk, már családtagként kezeltük egymást. Úgy jött ide, mintha hazajött volna. Nemegyszer előfordult, hogy nem volt neki mit enni, ilyenkor kiment a piacra, és mikor a hagyma levelét letörték és félredobták, ő megette, mert nem volt más. Az is megtörtént, hogy egy újságárus bódében laktak a barátjával. Ketten voltak a főiskolán ilyen szegény gyerekek. Azt is mesélte, hogy a téli hidegben egy pohár bor mellett reggelig ültek az éjjel is nyitva tartó kocsmákban.

---

³ Horváth József esperes plébános jelentős szerepet játszott Tóth Menyhért művészi ambícióinak kibontakozásában, és segítette szakmai fejlődését is.

Mikor végzett a főiskolával, lehetősége lett volna neki elmenni innen, de ő idejött vissza, ebbe a faluba.

– *Vajon miért?*

– Itt volt gyermek. A madár, amelyik elrepült, is visszatér minden tavasszal, és tudja, hogy hová. Menyus is ilyen volt. Élt még az anyja és az apja is, és ő vissza akarta adni nekik azt, amit tőlük kapott. Sokan nem tudják felmérni azt, hogy ma van kenyér az asztalon, de nem biztos, hogy holnap is lesz. Én átéltem. És ugyanezt átélte Menyus is. Mondom, mikor ballagott ide, akkor már tudtuk, hogy éhes. Pedig lehet, hogy ha akkor másképp foglalkoznak vele, nem kellett volna ezt végigcsinálnia. Azt, hogy ki tudott törni a szegénységből, Gajdócsi Istvánnak köszönhetette Menyus. 1974-ben eljött ide, Miskére Gajdócsi István és Bánszky Pál meglátogatni Menyust. Mikor kikísérte őket, akkor Gajdócsi megkérdezte, hogy mi a probléma, Menyus? Ő erre azt válaszolta: *Kenyér, kenyér kell!* Nem értették, és megkérdezték: *Hogyhogy kenyér?* Ők sem tudták, hogy mi a valós helyzet. Ezután vásárolt a megye képeket Menyustól, négy éven át, évi 200 000 Ft összegért.⁴ Na, ezután kezdett felemelkedni Menyus. Ekkor kezdték a házát lebontani, rendbe tenni, amiből mára egy nagyon szép alkotóház lett itt Miskén. De hát ő nem élvezte sokáig ezt a házat.

– *Tehát az eredeti házukat lebontották?*

– Nem, csak hozzá lett építve még egy nagyszoba. Menyus halála után ebből lett az alkotóház. Élményem rengeteg volt vele. Azt is elmondom, ha este jött, akkor már tudtam, hogy az éjszaka nem fogok aludni.

– *Annyit beszélgetett?*

– Volt, hogy azzal jött: most Bajára le kéne szaladni, akkor leszaladunk. Volt motorom, és azzal. Tudták már előre, hogy mit kérünk, ha itt a Sárközi kocsmába bementünk, a felszolgálónő már készítette is Menyusnak a vörösbort gőzölve. Mindig meg kellett neki gőzölni. Majd megrendelte a rántott halat, hogy ha majd jövőnk visszafelé, akkor bejövünk érte. Mentünk Bajára, de nemegyszer előfordult, hogy nem Baján kötöttünk ki, hanem például Szeremlén. Én ültem a tuskón, ő pedig lassan iszogatótt, és mikor elindultunk haza, azt mondta: *nem megyünk még haza, inkább elmegyünk Császártöltésre!* Akkoriban a 75 éves születésnapjára készült ott egy kiállítás. De élmény volt vele menni. Egyszer Baja felé jártunk, van ott egy partszakasz, lenéz a völgybe Dusnoknál, és ott voltunk egy réten, éppen szépen kivilágosodott, ott ültünk, és azt mondja: *na látod, ez a csodálatos dolog, ezt nehéz megmarkolni!*

– *A festészetről gyakran mesélt, vagy sok minden másról is, mindenféle témában?*

– Mindenről. Engem érdekelték a dolgai. Neki is köszönhetem, hogy eddig eljutottam, én is a Népművészet Mestere vagyok. 1978-ban az alkotótáborban Hajóson, ahová Alföldi Berci meghívta, látta a másik vonalamat is, és ott azt

⁴ Erre utalt Sümegei György a Forrás 2014. januári számában, 108. o.

mondta, hogy ezen az úton menjek tovább, és csak dolgozzak bátran. Menyus gyermekkorra hasonlóan alakult az enyémhez. Én is cseléd voltam, hajtottam ökröket is, lovakat is. Egy állat jóval okosabb sokszor, mint az ember: tudja, hogy hány óra, nem lehetett befordítani, ha gyengébb hangon beszélt velük az ember, akkor otthagyták. Mehetett gyalog haza. Szegény Menyus ezt is megtapasztalta, volt kisbéres, hónapos béres és cséplőgépeknél is dolgozott. Ő megdolgozott azért, amit elért. Sokan ingyen kapnak mindent, és mégsem tudnak élni a lehetőséggel. A faluban hívták Pingász Menyusnak, Pajesz Menyhártnak, csak éppen művésznek nem. Mert a falu nem becsülte. Ha a templomtéren festett, vagy valahol más nyilvános helyen, akkor azt mondták, hogy: *á, semmi az, amit a Menyus csinál.* A halála után döbrentek rá, hogy ki is volt az a Tóth Menyhért, hirtelen mindenki a rokona lett, már mindenki támogatta. Csak egyről feledkeztek el, akkor kellett volna segíteni, mellé állni és megérteni, amikor még élt, és nem volt befutott ember. Mikor építettük neki a házat, sokszor ott dolgoztam. Mikor már a termelészövetkezetben is dolgoztam, jött befelé Menyus, a műhelyfőnök előre kiabált, hogy: *Jancsi, pakolj össze, jön a vendéged!* De mindig kifizették azt a napot is, mintha ott dolgoztam volna a tsz-ben. Ezzel segítettek neki.

– *Ez már a hetvenes években volt?*

– Igen, persze, mikor már jól ment a dolga. Egy német ember, most nem emlékszem a nevére, egyszerre 13 képet vett meg Menyustól. Akkor nagyon boldog volt. Csak annyi helyre kellett a pénz, amit rendeznie kellett, hogy elvitte azt a kis pénzt is, amit kapott. Menyus hagyatéki tárgyalása is öt évig tartott.

– *Öt évig?*

– Igen, öt évig. Akkor már senki nem tudta megtámadni az ítéletet. Engem soha nem ez a földi kincs érdekelt Tóth Menyhértből. A lelki és az emberi oldala, az odaadás, az igen. Én is mondhattam volna neki, mikor jött, *hogy segítsek én?, és dehogy megyünk, nem érek rá!* Alig értem haza a munkából, aztán újra menjek hozzá segíteni? De én esténként elmentem hozzá, mert télen én gyújtottam be nála, vittem neki egy liter bort, és mikor ott ült és festett, még azt se mondtam neki, hogy jó estét. Elmentem mögé szépen lassan, leültem, és amikor letette az ecsetet, megkérdezte: *mit szólsz hozzá?* Az emberek itt a faluban nem tudták felmérni és megérteni Tóth Menyhért dolgait. Van olyan képe, ami három különböző jelenetet ábrázol. Nem tudták megérteni. Többen is kérdezték tőlem: *te honnan tudod, hogy mit ábrázol?* Próbáltam elmondani, hogy mit kell nézni a képeken. Például ott van egy gyönyörű csendélet, egy szép tulipán. A másik kép egyik felén gyönyörű fehér lófej, a másik felén meg egy szerelmespár. De ezt csak akkor tudta valaki felmérni, ha odament és nézegette, próbálta megérteni. 25 évig rakosgattam Menyusnál a képeket, egyszer ide s egyszer oda. Egy sublótfiókban ötszázegynéhány kép hevert, és az mind rám volt bízva. Mert a télen elment valahová, a kulcsokat idehozta, és megkért, hogy nézzek körül nála, ügyeljek a házra. De soha nem hiányzott semmi. Pedig ott dolgoztak a kőművesek és más különböző emberek is. Ott volt a padláson a gyűjtemény, nem is voltak letakarva a képek, csak szépen sorba állítgatva.

– Turai Kamil⁵ könyvében olvastam, hogy itt Miskén Tóth Menyhértet nem csoda, hogy nem értették meg az emberek. Az ő művészetének a megértéséhez kell egy másfajta szemlélet, mint a hagyományos festészethez, és itt az egyszerűbb emberek közül sokan nem értették azt, hogy ő mit csinál, és ezért lenézték.

– Csodálatos tehetsége volt. Picasso hogy élt? Vagy a többi nagy festőről, művésztől is lehetne beszélni. Menyus kiment a kertbe, leszakította a paradicsomot, és úgy, ahogy volt, egyből megette. Nem foglalkozott azzal, hogy meg kell-e mosni. A természet adta, a természetbe nem zavarhat be semmi. Ma az a baj, hogy – én magamon is érzem – másodosztályú, vagy lehet, hogy harmadosztályú emberként látják bennünk azt, amit Isten ajándékaként kapott Menyus is meg én is. Isten ajándékaként. Egyet ne felejtünk el, hogy emberek vagyunk. A szeretet, az hiányzik az emberekből. Menyusban volt szeretet. Például egyszer elmentünk egy helyre, ahol két hatalmas kutya volt. Úgy jöttek ránk, mint az oroszlánok. Menyus lehajolt, megsimogatta a kutyákat, azok egyből megszelídültek. Máskor elmentünk egy másik helyre, ott volt egy zongora. Bementünk, de nem arról beszélt, hogy miért jöttünk, hanem megkérdezte: *szabad?* Azt válaszolták rá, hogy szabad, mert ismerték. Akkor elkezdett zongorázni, és vagy két óra hosszán át verte a zongorát, én meg csak ott ültem és vártam, hogy majd csak abbahagyja. Szóval ő ilyen ember volt. Nem akart ő több lenni vagy nagyobb, mint a kisemberek.

– *Ő ebben a szellemben élte le az egész életét?*

– Így. Utoljára, mikor fönt voltunk Pesten, mikor már a kórházban feküdt. Előtte voltam fent nála, és mondtam a nejemnek, hogy ha akarod még látni, akkor gyere el velem. A kórházban átfogta a nyakunkat, és azt mondta, hogy vigyetek haza. Ott szeretnék meghalni, ahol anyám meg apám van. Bementem, beszéltem a főorvossal, de azt mondta, hogy még Pestig se érnék el vele, és meghalna, mert a mája tönkrement, és a rázkódást nem bírta. Nagyon csodálatos, mert ahogy számoltam, január 2-án született, és 9-én halt meg, tehát a keresztelése és a halála egy napra esett, mert a születése után nyolc napra keresztelték meg. Sokan nem tudják felfogni, hogy mit jelentenek ezek. Amit Menyus adott nekem lelkileg, az sokkal több, mint ez a falu gazdagsága.

– *És hogyan alakult a kezdeti baráti kapcsolatuk? Azt mondta, hogy hazakísérte a Vajasról, majd otthon is beszélgettek...*

– Utána, ha valami problémája volt, eljött hozzám. Aztán már vagy üzent valakitől, hogy van valami problémája, és akkor még én is szabadabb voltam. Nekünk is volt egy kevés földünk, és azután a gazdaságban többször együtt dolgoztunk. Előfordult, hogy mikor valaki megtolózta Menyus paprikáját, cserébe adott neki egy képet, mire annak a felesége azt mondta, hogy vidd vissza ezeket az utálatos képeket, mert itt nincs helyük. Vagy valaki adott Menyusnak valami ajándékot, ő meg adott neki egy grafikát, amit föltettek a stelázsra és rárakták a befőtteket. Menyus halála után találkoztam ezzel a fiatalemberrel, és azt mondja: *Jancsi, tudod, hogy mekkora ökör voltam?* Mondom neki, hogy: *azt te tudod.* Akkoriban már

---

5 Turai G. Kamil: A sámánfestő. Tóth Menyhért- emlékek Miskén 1988 februárjában.

Menyus képei jó árban mentek. Ő minden munkáért képet adott, még azoknak az embereknek is, akik segítettek az építkezésben. A csomagolópapírban adta ide, hogy: *itt van, ezek a munkások képei, majd oszd el közöttük!* Én nem osztottam, inkább behívtam őket, hogy válogassanak, ki-ki a tetszése szerint. Gondoskodott még erről is. És akiket szeretett, azokat szerette. Akire haragudott, azzal előfordult, hogy szaladt elé a kapuhoz, hogy ne jöjjön be. Gondolták ők, hogy miért nem kellene nekik abba a helyiségbe. Tudták ők. De én nem akarok arról beszélni, hogy mi volt meg hogy voltak ezek a dolgok, mert ez már felesleges. Elmúlt már.

– *Mondotta, Tóth Menyhért segített abban, hogy Ön is elkezdett festeni, majd falfaragással és játékkészítéssel is foglalkozott. Ez hogyan alakult?*

– Már azelőtt is készítettem népi játékokat, olyan 510 darabot, de azzal se lettem népművész mester.

– *Még mielőtt összeismerkedtek Tóth Menyhérttel?*

– Nem, még az iskolában csináltunk valamikor gyermekjátékokat, és azokat kellett bevinnünk. Úgyes kezű gyerek voltam, más diákoknak is megcsináltam a feladatot, mert ők nem tudták. Két családom volt, mindig gyermekszerető voltam, feleségem is meg én is. Volt nyolc gyerek a másik háznál, csináltam nekik is csutkababát. Előfordult, hogy leültem velük játszani. Sokszor mondta is a szomszéd: *Jancsi, te tiszta bolond vagy!* Egy ilyen alkalommal átjött Menyus megint, és meglátta, hogy mik vannak ott: kis szekér, csutkaökor meg ilyesmi. Meghökken, és kérdezte: *ki csinálja ezeket?* Mondom: *én a gyerekeknek.* Azt mondta, hogy ez nagyszerű. Azt mondta: *ne hallgass az emberekre, a szívedre meg a lelkedre hallgass! És csináld!* Vele voltam először a hajósi alkotótáborban is. Sokáig jártam oda én is, mikor aztán fizetős lett a tábor, akkor már nem mentem. Én is szoktam írni, még verseket is. Ahogy adódik az embernek. A tudást lehet gyarapítani egy főiskolán. Szoktam előadást tartani még most is Kalocsán.

Menyus járt templomba, de nem volt hasra esős típusú ember. Azt mondta: *hinni vagy templomba járni az két dolog. Azért járni, hogy milyen ruha van rajtam, vagy azért, hogy lássák, dobok-e a perselybe valamit vagy nem, ez egy másik dolog.*

Nagyon sokszor bánt engem, hogy annak ellenére, hogy mi tízen voltunk testvérek, az apám otthagyt bennünket. Sosem felejttem el: Kalocsán volt egy géppuskaszázad, és hordták a kenyeret egy péktől. Mikor arra mentem, éppen a friss kenyeret pakolták a lovas kocsira. A friss kenyér illata megcsapta az orromat, és ott tátott szájjal néztem, ahogy pakolták. Nem tudom, hogy az a katona tudta-e vagy nem, mi játszódik le bennem, de három kenyeret odaadott, és így kenyértulajdonos lettem. Nem ültem le enni, hanem azonnal szaladtam haza, hogy a többiek is egyenek. Valahogy ilyen volt a Menyus is.

– *Ez még a háború előtt volt?*

– Igen. Amikor már jól ment Menyus sora, megkérdezte tőlünk, hogy miben tud segíteni. Mondtuk neki, hogy nem kell nekünk segíteni, magunk is megoldjuk. Erre azt mondta: *aranyos testvérem, most tudok adni.* Mondtam neki: *nem kell, mert nem biztos, hogy vissza tudom adni.* Tehát apám helyett apám volt. Sokat

tanultam tőle, mert sok mindent látott az életében, ami még most is elkísér, nem csak akkor, amikor közel voltunk egymáshoz. Mikor már az utolsó éveiben elég nehezen tudott mozogni, akkor az úttörők hordták neki az ebédet. Addig én mentem, motoron kivittem neki az ebédet, azután hazajöttem, és akkor gyorsan bekaptam pár falatot. Ősszel volt a legrosszabb, mert kinn a határban a paprikaszedő gépeknél és hasonlóknál voltam karbantartó, és alig volt időm. Akkor egy tanárnő látta, hogy mi van, és azt mondta, majd az úttörők hordják ki Menyusnak az ebédet. Volt olyan gyerek, aki csak úgy ledobta az előtérbe az edényt, és már szaladt is kifelé.

Az is előfordult, hogy becsapták Menyust. Mórahalmon volt kiállítása, és akkor Szeged környékéről megkeresték azzal, hogy a *Délmagyarországtól*, a szerkesztőségéből jöttek, és szeretnének pár darab képet venni a tanácsstermükbe. Menyus így olcsóbban adta nekik a képeket. Mikor mérges volt, akkor Menyusnak felállt a haja. Mentem hozzájuk, de nem mertem szólni. Angélát kérdeztem, hogy mi a baj. Elmondta, hogy becsapták őket. Szóval élmény volt ezzel az emberrel találkozni, és vele élni egy csodálatos dolog volt.

– És akkor '56-tól gyakorlatilag a haláláig, 1980-ig tartott a barátságuk?

– Egészen a haláláig. A Farkasréti temetőben nem a művészek közé temették Menyust. Az 5. parcella 6. sírsor 6. sírja volt az övé. Először nem sikerült hazahozni Miskére, de aztán már igen. Már ott megegyeztünk erről. Könnyörgött Angéla⁶, hogy vigyék a szülők sírjáról földet, és azt szórjam Menyus sírjára. Abban a pillanatban, ahogy megvolt a temetés, mi hárman mindjárt összedugtuk a fejünket, és akkor azt mondtuk, hogy hazavisszük Miskére, amint lehet. Mivel a megye örökölte a képeit, ők álltak mindent. Minden úgy sikerült, hogy anyagilag semmihez nem kellett hozzájárulni, még amit mi örököltünk, annak a költségeit is a megye fizette ki.

Amit írtam utoljára: *„Itt nyugszol apád, anyád közelében, a miskői temetőben.”* Menyust itt Miskén egy „puszta” helyre temettük, de azért is harcolni kellett, mert a temető más részébe akarták tenni. Akkor nagyon összevettem a párttitkárral és a tanácselnökünkkel is. Itt nyugszik az anyja meg az apja, és oda nem lehetett rátemetni, akkor legalább ide, közelebb hozzájuk temessük, amennyire lehet. De ilyen-olyan kifogások voltak, hogy miért nem lehet odatemetni. 27 évig gondoztam Menyus sírját. Először egy csupasz részen volt a sír, aztán szépen lassan rendbe szedtük. Nem volt szegély, mondtam Alföldi Berci volt képviselőnek: *Bercikém, nem szeretnék úgy meghalni, hogy ne legyen rendben ez a sír!* Hoztak is anyagot, kőből van egy része, meg a felirat is, de a keresztet ki kellett venni belőle. Eredetileg benne volt a kereszt is. Mikor aztán Menyust lehozták, a párttitkár azt mondta, hogy az nem lehet ott. Hát akkor kivettük. Ők küldtek egy embert, hogy véssze ki a keresztet. De most már újra benne van a kereszt a síremlékben, egy barátommal tettük bele.

---

6 Lándori Angélát (1908–1981), aki Mende Gusztáv festőművész özvegye volt, 1970. június 30-án vette el Tóth Menyhért feleségül. Angéla maga is festőművész volt.

– *A falu hogy viszonyul most a Tóth Menyhért-emlékhez? Láttam, hogy Tóth Menyhért utcanév is van, és az iskolát is róla nevezték el.*

– Van szobor is. Amikor elkészült, mosolyogtak az emberek, sokan nem tudják értékelni még ma sem. Szerintem manapság Tóth Menyhért nevén keresztül még a templom tornyát is följebb lehetne rakatni Miskén. De nem történik semmi. Mondtam a polgármesternek is: *ide figyelj, itt egy nagyszabású alkotótábort kellene csinálni!* Én próbáltam harcolni ezért. Elmondtam, hogy minden évben lehetne itt alkotótábor, és elmondtam azt is, hogy máshol ez hogyan működik. Mióta nem vagyunk ott, nem is nagyon volt tábor. Azelőtt mindig 18–20-an voltunk, most nincs semmi. Ha arra megyek, az emlékház felé, sírva fakadok. Tisztára leromlik az a ház. Van benne kép is, de nincs se szellőztetve, se fűtve...

– *Nincs gazdája?*

– Azt hiszik, hogy ez olyan dolog, hogy eláll. Pár év múlva az ott lévő képek is tönkremennek. Pedig ott van az utolsó képe is, amit Hajóson festett, *Az élet* című. Mikor arról beszéltem, hogy a képen az élet mit jelent, és mit jelent a vízoszlop, vagy mit jelent az a jurtasátor, amiben fekszik egy férfi és egy nő, nem látták. Körülbelül ötmillió forintot ér most ez a kép. Mivel az utolsó képe, még lehet, hogy többet is. De mit ér az ember, ha megfélelkezünk róla? Hiába volt nagy festő, itt még mindig nem tudják értékelni, és nem tudják kihasználni a Tóth Menyhért emlékében rejlő értéket és lehetőséget sem.

– *Azt mondta, hogy amikor Tóth Menyhért festett, mögé ült és nézte, mit alkot. Ő beszélt a képeiről vagy az alkotás folyamatáról?*

– Addig egy szót sem szólt, míg le nem tette az ecsetet. Nem is köszönt, annyit sem szólt, hogy jó estét.

– *Annyira belemerült a festésbe?*

– Annyira bele volt merülve, nem érdekelte, hogy én jövök vagy megyek. Ilyen ember volt. Ilyen ember volt a társaságban is. Nem volt kihívó vagy nagyképű. A harmadik ember volt a faluban iskolai végzettség tekintetében, de sosem kérekedett ezzel.

– *Nagyon érdekes az a mélység és gondolatiság, ahogy Tóth Menyhért eljut a fehér színhez meg a rá jellemző körformákhoz itt Miskén, teljesen elzártan a világtól.*

– Mondok erre valamit. Ő megfestette színesben a képet, és aztán ráment fehérrel, és lakkal behúzta.

– *Tehát először színesek voltak a képek?*

– Minden kép színes volt. Most, amikor beérnek a képek, például a *Tyúkanyó a csibéivel* című, úgy néz ki, mint egy gyöngyház, nézi az ember és csillog a kép.

– *Megint kijöttek a színek?*

– Nem tudom, hogy csinálta, pedig minden könyvet elolvastam Tóth Menyhértről, például Supka Magdolnától és Pap Gábor művészettörténészről is.

Nekem egy nagyon aranyos feleségem volt, egy hívó lány, én pedig egy nagyon gonosz, bolond gyerek voltam az életben. A feleségemnek köszönhetem, hogy megismertem a Bibliát, meg talán általa lettem ember, már mikor emberré lettem. Hiába voltam eredetileg cseléd, 17 éves koromban fölkerültem Pestre, a nagyvárosba mint kubikus, és éltem az életet. Ez a nő, aki a feleségem lett, csodálatos asszony volt. Mert amikor mennem kellett segíteni, nem azt mondta, hogy ne menj, nem azt mondta, hogy hagyd már ezt a Menyust a fenébe, megélünk mi nélküle is. Hanem azt mondta: *ha már ilyen barátságot kötöttetek, fiadnak meg testvérednek szólít meg családunk könyvelt el bennünket, akkor foglalkozzunk is úgy vele.* Így is volt. Bármikor jöttek vendégei magasabb helyekről, itt nálunk volt megterítve az asztal, nem ott. Mondok egy példát. Jött Bánszky Pál hozzá látogatóba, Menyusnál bableves volt túrós tésztával, amit az iskolában főztek. Menyus meg összekeverte a kettőt, megjött Bánszky és mondta neki: *na, Pali, gyere enni!* Szegény Pali megrázódott. Azt mondta Menyus, hát nem mindegy, úgylis egy helyre megy mindkettő. Voltak ilyen bogarai. Ezeket a bogarait mi már ismertük. Például nem evett meg mindent, tudtuk már, hogy ezt lehet enni adni neki, azt nem lehet.

- *Valójában miből élt Tóth Menyhért?*
- Hát a földből.

- *Állandó munkahelye nem volt sosem?*

- Alkalmi munkákat végzett. Járt szobát festeni, lakodalmakban zenélt és farsangokon, disznótorokon, mindig adtak neki egy kis pénzt. Nem tudott olyan emberrel kapcsolatot tartani, aki a szemébe dicsőítette, a háta mögött már a nagykést fogta. Volt itt egy Károly bácsi, ő vásárolta fel valamikor a majoránát és más mezőgazdasági termékeket. Amikor megtudta, hogy a Menyus majoránáját vásárolja fel, az mindjárt első osztályú lett. Nem is nézte meg, de mindig többet írt be és fizetett ki neki. Az ilyen ember segítette Menyust, ahol tudta.

Visszamegyek az időben megint. Amikor Menyus megbetegedett és levágták a lábát, először örült, hogy most szabad, és végre élhet a festészetnek, csak később jött rá, hogy most sem lett szabad. Nem tudott úgy mozogni, ahogy szeretett volna, főként eleinte. A szemének nem volt semmi baja, az egyik csontot kivették, azért nézett hunyorogva. Boldog volt, amikor fölverték a főiskolára, második rugaszködásra sikerült neki. A pasztelképeiből volt Baján egy kiállítása⁷, ebben is a Horváth esperes segítette. Menyus ekkor annyira szegény volt, hogy nem tudott elmenni a megnyitóra csak úgy, hát a pap küldött neki útiköltségre valót, hogy el tudjon utazni Bajára. Aki nem volt szegény, nem tudja, mi az a szegénység. Menyus tudta.

- *Kevés az olyan ember, mint Tóth Menyhért, hogy nem Pesten marad és ott próbál meg sikeres lenni, hanem visszajön a szülőfalujába, és itt eljátssza a falu bolondját egy életen át, és szegény marad, nélkülöz.*

---

⁷ Baján az 1927. február 2-án nyílt kiállításon Tóth Menyhért néhány festményét állították ki. Horváth József esperes vitte el id. Éber Sándor bajai rajztanárhoz a fiatal festőt, aki bemutatta Déry Béla festőművésznak, aki a Nemzeti Szalon igazgatója volt. Később Éber támogatta főiskolai tanulmányai elkezdésében is. Sümegi 2014: 77–78.

– Nélkülözött, dolgozott azért, hogy tudjon csinálni valamit, aratott is Menyus. A cséplőgépnél meg mázsás volt, ő mérte be a gabonát a cséplőgépnél. Rendszeren dolgozott, nem lazált, amikor olyan volt az idő és kapálni kellett, azt is szépen elvégezte. Nem hívott napszámost, megcsinálta ő maga.

– *A földjét egyedül művelte?*

– Így van, ő a földből élt. A kertjén kívül, a kert végétől nem messze, a temetőnél volt 2,5 hold földje.

– *Ekkora területen sokat kellett dolgoznia...*

– Meg lehetett csinálni, mert ez a falu valamikor összetartott. Egyik nap elkezdünk palántázni, voltunk rá tízen, és míg be nem fejeztük azt a darab földet, addig ott palántáztunk, másik nap meg a másikat. Segítettünk egymáson, akár a szedésben, akár miben. Ha egy lova volt a parasztbácsinak, meg a másiknak is volt egy lova, amikor nehéz munka volt, akkor egymás lovát összefogták és együtt dolgoztak. Akkor az emberek másként gondolkodtak, nem az volt a jellemző, hogy a Pistának megdöglött a tehene, dögljön meg a másiké is. Akinek akkoriban megdöglött, annak összeadták az emberek a pénzt, hogy legyen neki másik tehene.

– *Menyus bácsi hogy bírta azt, hogy egész nap dolgozott, utána meg éjszaka festett?*

– Akkor nem festett, amikor nehéz munka volt.

– *A nagyméretű képeket hogyan festette?*

– A szobában a falra ráerősítette a vásznat, és úgy. Volt egy olyan kis lépcsője, vagy ráállt a székre vagy a kis székre és úgy csinálta. Akkor nemigen mutatta, nem engedett be a szobába senkit, mikor ilyen nagy képet festett. Egyáltalán nem mutatta, szinte sosem. Engem ritkán behívott, hogy: *na gyere, nézd meg, de nem kell szólni senkinek róla!*

– *Lehet, hogy ehhez az alkotói stílushoz, amit ő csinált, ez a falu jobban passzolt, mint egy nagyváros.*

– Nem tudták felmérni, hogy mennyire szerette ezt a falut. Nem sokat téved ám a képekben. Menyus rendszerint mozgó egyéneket mutat be a képein. Van egy olyan képe is, amelyen egy gyönyörű fa van. Kiemelkedik a fa a képből, fölül meg egy rendezett falu van. De hogy mit jelent a fa, azt meg kell érteni. A fa egy élet, életet ad, meleget ad meg búcsút is ad számunkra, örök búcsút, tehát ezekről egy fél napot tudott beszélni Menyus. Leült egy képhez, és egy napig tudott egyetlen képről beszélni, de nem tudták felfogni, hogy mi a jelentősége ennek. Hogy mi az üzenete egy-egy képnek.

– *Gondolatilag ennyire összerakta a képeket?*

– Persze, ő nem festett csak úgy, hogy hozzáfog, és majd lesz belőle valami. Tudatosan átgondolta, hogy mit akar. Én is jártam vele még a Dunára is festeni. Egyszer felfedeztem egy szép fát, ahogy a vízbe be volt dőlve, és a kövek közt kihajtott az ág. Megnézte, amit festettem, és a másik oldalára gyorsan lerajzolta, hogy ő miként látta ugyanezt. Ez jellemző volt rá, szóval élvezet volt vele lenni, mert leültünk és beszélgettünk, akkor egészen kikapcsolódott ő is, de én is.

– Volt még valaki itt a faluban, akivel beszélgetett vagy akivel így összejárt?
– Nem igazán volt. Talán még az a tanár, akit tanított, de egyszer ő is azt mondta valakinek, mikor egy másik tanár vett Menyustól egy képet, hogy ilyen marhaságért is képes pénzt kiadni. Pedig Menyus tanította, és ő lett a rajztanár. Ha egy tanár sem értette, akkor egy egyszerű paraszttól mit lehet várni?!

– Hiányzott neki, hogy értékeljék az ő művészetét a falusiak, vagy meg volt győződve arról, hogy jó úton jár?

– Meg volt győződve a maga igazáról. Amikor járt pingálni házakhoz – mert eredetileg szobafestő és mázolónak tanult –, magyarázott ott az ő dolgairól, de... aki ökröt hajtott, az nem értett a lóhoz, aki lovat hajtott, nem értett az ökörhöz.

Egyszer Kalocsán a városháza alatt volt egy kiállítása, sokat beszélgettünk arról a kiállításról. Meghívták őt is a megnyitóra, és ott naiv művészek könyvelték el, ami rosszul esett neki. Naiv művészek ott lógnak a falon nálam is, de azok mások. Ő egy nagyon értékes ember volt.

– Földje csak a ház körüli kert volt, vagy többel is rendelkezett?

– Volt neki több is. A földeket mi örököltük, volt földje szépen. Azt kiadta utóbb már bérbe.

– És mit termelt? Paprikát?

– Paprikát és majoránát.

– A rossz lábával dolgozott a földeken?

– Igen. Az anyja akkor köpte le egyszer a képét, mikor azt mondta neki eső után, hogy: *gyere fiam, kapáljuk meg most gyorsan a paprikát, hogy ne száradjon ki!* Az anyja hozzáfogott a kapáláshoz, Menyus nem tartott vele, mert este, mikor ment a boltba, a buszmegállónál látott egy szép nőt, és ezt le kellett festenie. Ekkor köpte le az anyja a képét. De nem szólt Menyus egy szót sem. Letette az ecsetet, és kiment, majd azt mondta, hogy igaza volt anyámnak Jancsi, mert megcsinálhattam volna másképp is a képet.

Az apja nagyon szerette Menyust. Tóth Menyhértnek egy nővére volt, de Menyus volt a kedvenc. Az apja megtett volna érte mindent. Amikor Pestről írt Menyus, hogy gyere föl apám, mert nem jól érzem a főiskolán magam, ő ment. Ha lelkileg megbántotta valaki Menyust, ő képes volt hetekig nem szólani semmit. Ráírt egy papírra pár sort, hogy: *hagyj, ne zavarj!* Én ilyenkor már tudtam, hogy nem szabad semmit se mondani, hallgattam. Elmentem hozzá, megcsináltam a dolgot, amit leírt, utána még azt sem mondtam neki, hogy vizontlátásra. Aztán biciklivel elmentem haza.

– A másik oldalról meg, mondtuk már, hogy milyen beszédes volt, hogyha éppen olyan kedve volt.

– Amikor kikapcsolódott, akkor aztán nem lehetett lelőni, annyit beszélt. Bölcs ember volt. Kevés parasztember volt olyan bölcs, mint ő.

– Ez köszönhető annak, hogy fizikai munkát végzett, és a természettel próbált harmóniában élni, amennyire lehet?

– Igen, biztos. Nem azért húzta a harmonikát, hogy a hasa tele legyen, hanem azért, hogy tudjon festéket és vásznat venni. Sokan nem is értik, hogy miért voltak olyan képei, amelyeknek mind a két oldalára festett. Rá volt utalva, még a papírra is.

– *De ez azt is mutatja, ő nem azért rajzolt vagy festett, hogy azt eladja vagy terméket állítson elő, hanem az szükséglet volt a számára, hogy ki tudja magát fejezni.*

– Így van. Az volt a lényeg, hogy tudjon dolgozni, belül telített volt fénnel, s ha ezt nem tudta kifejezni, akkor beteg volt. Sok ember nem tudja fölmérni, hogy mit jelentenek ezek.

– *Ezért művész, született művész.*

– Menyusnál az volt a legnagyobb baj talán, hogy túl egyedül élte le az életet. Nagyon szép fiú volt eredetileg, aztán beteg lett, a szemével is, és a lábát is amputálni kellett. Nekem megvan a gyermekkori képe is. Menyus nem nagyon szerette a gyerekeket, mivel nem volt gyerek a közelében, kivéve a lányaim. Egyszer elment egy tanár hozzá, két gyermekkel, szakdolgozatot írni. Akkor a Menyus csak állt, nézett egy ideig, a nő meg elkezdett magyarázni. Egyszer csak azt mondja: *ne haragudj, gyere el inkább egyedül!* Szépen kiutasította őket. Amúgy is, a gyerekek bántották meg legtöbbször a faluban. Volt, hogy kiment a vízpartra festeni, és a lányok vödörrel akarták leönteni a képet, és ő csak könyörgött nekik, hogy ne bántsák, ne csinálják ezt.

Ő egy nincstelen, semmit érő emberként volt elkönnyelve. Nem értették őt, amit csinált. Pedig olyan képeket is festett, amelyeken fel lehetett ismerni, hogy ez a Pista bácsi, ott ül és támaszkodik a görbe botjára. Én ezt több embernek is megmutattam, és próbáltam elmagyarázni. Fel is ismerték, de nem értették a kifejezésmódját. Nehéz sorsa volt Menyusnak, de azt hiszem, gazdagon hagyta el a földi életet. Nagy gazdagsággal, mert miután már megvették a dolgait, végül több millió forintot hagyott a megyére. De hagyott egy ösztöndíjat is maga után, de most már az is eltűnt, nincs tovább. Korábban minden évben lehetett pályázni a Tóth Menyhért Alapítványtól ösztöndíjra.

– *Itt a faluban a Tóth Menyhért által szétosztogatott képekből maradt még, vagy már felvásárolták azokat?*

– A faluban esetleg 3-4 kép van már csak, semmi több. Például a fiatalabb lányoméknak mikor vállalkozók voltak, megbüntette őket az adóhatóság 1 200 000 forintra. Idejött a lányom, és elmondta, hogy tönkremennek és nem lesz hol aludjanak. Erre én leakasztottam a falról a *Zöld lábú lovak* című festményt, és eladtam másfél millió forintért, hogy segíteni tudjak.

Nemrég a faluban valakitől elloptak három Tóth Menyhért-képet. Előtte érdeklődtek, felmérték a terepet. Azok vihették el, akik ott dolgoztak, *A paprikafűző* című kép maga megér vagy hárommillió forintot, és három ilyen képet loptak el. De olyan helyiségben tartották a képeket, amelyben egy szöggel is ki lehetett nyitni az ajtót.

Sokan írtak már Tóth Menyhértről, most utoljára Pap Gábor is. Mikor Supka Magdolnával beszélgettem, egyszer megállított, hogy: *mit is mondtam? Miért nem*

mondtam el ezt korábban? Arról, hogy miért is van ez a fehér? És mikor ismét elmondtam, azt mondta: Te, Jancsi, te csibész! Nem mondhattad volna ezt előbb? Mondom neki: egy művészettörténésznek minék magyarázzon egy buta parasztember. Nevetett, nagyon szeretett, nemcsak ő, Sümegi Gyuri is, aki itt volt Kecskeméten.

Ők legalább beszéltek róla, meg írtak róla cikkeket. Mondtam nekik, ha vele éltetek volna ti is, át tudátok volna érezni teljesen. Én vele éltem, én átéreztem az ő dolgait. De aki nem érzi át, az hiába fog megírni bármit.

Mikor például az első újságcikket írták rólam, itt volt az illető, beszélgettünk, és akkor megkérdezte, hogy mi az utolsó mondatom. Én azt már itt elmondtam: én csak eszköz vagyok Isten kezében. Mind Isten ajándékai vagyunk, az övé, csak eszközei vagyunk. Megkérdezte tőlem, hogy ezt beleírja a cikkbe, erre mondtam neki, ha nem írja, akkor az újságot is felesleges kiadni.

Menyus is, majd én is tartottam az iskolás gyermekeknek szakkört. Karácsonyra csináltuk a betlehemet, meg szalmából a jászlat, a csillagokat. Erre bejött az igazgató, hogy ez így nem mehet. Megkérdeztem, hogy miért nem mehet? Akkor hol van a néphagyomány, a népszokás, vagy mit csináljunk? Vörös csillagot készítünk, vagy mit akar? A Menyussal el lehetett beszélgetni a múlttól, a népszokásokról és a hagyományokról. Ő is abban élt, ismerte őket és kötődött hozzájuk. Én az egyszerű fából is próbálok készíteni valamit, például ezt a kaszát. Mikor Európa-bajnokság volt Magyarországon, akkor csináltam egy két méter átmérőjű búzakoszorút a megnyitóra. Négy napig csináltuk a feleséggel, ő nyírta a búzát, én meg fontam.

Régebben, ha csináltak búzakoszorút vagy valamit ajándékba, azt az ember, akinek arattak, bevitte a belső szobába, felakasztotta a mestergerendára vagy a tükörrre. Ősszel, mikor vetett, levágott egy kalászt, belekeverte a vetőmag közé, és amikor jött a Luca napja, levágta az összes kalászt, kiszámolta a 100 szemet, elvetette, és már abból meg tudta állapítani, hogy milyen lesz a jövő évi termése. És odatette napfordulókora, azaz karácsonykor az asztalra. Annyi ilyen dolgot tanultam Menyustól, meg magam is átéltem.

– Tóth Menyhért is gyűjtögette az ilyen régi népi szokásokat?

– A múlttól sokat beszélgettünk. Egyszer találtunk a fészerben egy tót bocskort. Ez ott volt a szülei házában, hátul a fészerben.

(Ezek után Czár János elővette Tóth Menyhérték hozzájuk írott leveleit.) Minden levelüket megtartottam, ez volt az utolsó a hagyatéki tárgyalásról. Látja, hogy itt van: Czár Jánosra és Czár Jánosnéra maradt a föld, mi örököltük a földjüket.

Miskén '82-ben temettük el újra Menyust. A síremléken itt volt a kereszt eredetileg, és most itt van újra. Angéla egy évvel sem élte túl Menyust, őt is itt temettük el. Nézze, ezt a képet a felesége festette Menyusról, *Gyökerek* címmel, mert ő így ragaszkodott Miskéhez. A nagy fej a bölcsességet jelenti, a betegség mutatkozik rajta, de mégis élni akaró ember, hogy felismerjék, a beteg is tud valamit.

– Tóth Menyhért stílusában készült a kép, a gyökerek a kezek és a lábak, melyek erősen kapaszkodnak a helyi, miskei földbe...

– Menyus felesége jó akvarellfestő volt. Ő is tudott festeni, voltak itt Hajóson is az alkotótáborban. Angéla Menyustól tanulta a fehér szín szimbolikáját. A korábbi férjével, aki szintén művész volt, volt egy fogadott gyermekük, mert nem volt családjuk. Ő örökölte a soproni házukat.

– *Hogyan ismerkedtek meg?*

– Tokajban az alkotótáborban.

Visszatérve a régi hagyományokhoz. Gyakran beszélek itt ezekről a régi dolgokról, és fel szoktam tenni a kérdést: *tudjátok, hogy miből volt gazdag ez a falu?* Nem tudják, pedig itt korábban kendert termesztettek, fontak, szőttek, a faluban sok szövőszék volt. Az alkotóháznál van még kettő, amit a Menyussal vettünk, meg egy sarokpad is, hogy mi lesz vele, nem tudom. Már egy kicsit úgy hidegen hagy, minek erőlködjön az ember? Most rólam is írnak majd egy könyvet, már hozzá is fogtak egy éve, jövőre majd talán elkészül.

Szegény Menyus is sokat szenvedett emiatt a közönyösség miatt. Sok mindent lehetett volna itt csinálni, de ha egy falu elhagyja a kultúráját, akkor halott. Ha azt mondom, hogy halott, csak néznek, hogy mit jelent ez.

Például régen volt hálaadó ünnepély minden egyes házban. Ami abban az évben termett, abból mind tettek az asztalra egy szakajtóba, a szerszámokat is meg mindent, és akkor a szalmát az öregapám behozta a házba. Az a legnagyobb baj, hogy az ember olyan sok mindent elfelejt, például azt, amit ő ilyenkor elmondott. Kötéllel a vállán fogta a szalmáskosarat, gyertya volt a kezében. Nádtetős házban laktunk, a szalmát fogta és verset mondott. Majd elterítette a szoba közepére a szalmát, és az első éjszaka ott aludt rajta mindenki. Hát milyen népi szokás volt ez! Vagy az advent, minden este összejártak, lehet, hogy volt két-három ember, aki tudott olvasni, az elkezdte olvasni a Sobri Jóskát vagy a Bibliát, de velük ott ülni és hallgatni ezeket a dolgokat, csodálatos volt. Pedig csak petróleumlámpa volt az asztalon annál, aki olvasott, amott meg csak a falba rakott sparheltből jött ki fény, azok világították be a lakást. És így éltek fényben az emberek.

Irodalom:

Borzák Tibor: *Zöld lábú lovak – Miskeiek emlékeznek Tóth Menyhéltre*. Forrás 2004. január

Tóth Menyhért: *levelek, vallomások*. Közzétette: Sümei György. Forrás 2014. január, 72–112.

Turai G. Kamil: *A sámánfestő. Tóth Menyhért-emlékek Miskén 1988 februárjában*. In: *A képiro bölcs, Tóth Menyhért*. SZTÉLÉ Kiadó, Debrecen, 1995

Dokumentumfilmek:

Féher izzásban: Tóth Menyhért élete. Rendezte: B. Farkas Tamás, MTV, 1977

Tóth Menyhért-portréfilm. Írta, rendezte és fényképezte: Lugossy István, Krónika Alkotóközösség és Filmalapítvány, 1996

Hangjáték:

Fényima (Tóth Menyhért megvilágosodása) (T. M. verseinek és megnyilatkozásainak felhasználásával írta: Gyergyádesz László) 1982. Rendezte: Alföldi Róbert, Magyar Rádió, 2005

Füzi László

A miskei Anteusz

Gondolatok Tóth Menyhértről

Kriskóné Dávid Máriának és Pintér Lajosnak

1.

A *Forrás* kétezertizennégy januári számában a száztíz éve született Tóth Menyhértra emlékező összeállítást adtunk közre. Az összeállítás két részből állt, az egyik részben Sümei György számos fontos, Tóth Menyhért világlátását megvilágító dokumentumot jelentetett meg, a másik részben ifjú Gyergyádesz László kiállításokon még nem szerepelt Tóth Menyhért-képeket közölt.

Sümei György dokumentum-közlése áttekintette szinte az egész életutat, az általa feltárt anyagnak ott a helye Tóth Menyhért már ismert vallomásai, versei mellett, talán még a Gyergyádesz László által összeállított *Fényima* című „monodráma” is kiegészíthető lenne egyik-másik vallomással. Most csak pár jellemző bekezdést, részletet idézek a *Forrás* 2014. januári számában megjelent anyagból. Először két verstöredéket veszek elő, 1970-ben íródott az egyik:

*Sajnálni vagy örülni.
Képet nem lehet
Rendelve festeni:
Rendelem magam
A mának, a fának,
A Napnak, a Papnak,
Adóra alapnak.*

A másik töredék 1974-ből származik:

*Nyakig az ólmos nyájban,
fejest a homályban –
nem hagyhatom abba,
Gyerünk a Napba!*

Kérdőívekre adott válaszokból (!), megyei napilapnak adott interjúkból idézek még két gondolatsort: „A fehér izzás a legfokozottabb izzás, nekem a kifejezések kifejezése, a legvilágosabb világosság. Tudják, hogy Kecskemét az ország legvilágosabb városa? Mostanában sokfelé járok, Pestre, Sopronba, nyáron Tokajba, nem bírom sokáig. Én vagyok a miskei Anteusz. Itt nem kutyulok el, ez a falucska a gyökere mindennek.”; „...az emberiség egyik leghatásosabb fegyvere: a fehér és világos sugárzás.”

Ifjú Gyergyádesz László tizenhat képet adott közre színes reprodukcióban. A képek címei, vagy legalábbis pár közülük: *A család, Cica, Felvonuláson, Futballista, Gyerkóc, Kaszálók, Katona, Teherautó*, ezek a címek, mint a legtöbb Tóth Menyhért-kép címe, a mindennapi élethez kötődnek.

Fontos vallomások, dokumentumtöredékek, mintegy húsz kép a kecskeméti Cifrapalotában őrzött kétezer festményből, a nyolcezer grafikát most nem említem, pedig nem lenne szabad említetlenül hagyni őket. Nem lenne szabad, de mégis ezt teszem, az életmű terjedelme és a zord kiállítási viszonyok ugyanis lehetetlenné teszik, hogy az életművet egészében és alakulásában-fejlődésében, vagyis genetikusan láthassuk. Már Supka Magdolna is azzal indokolta a maga Tóth Menyhért-monográfiájának újbóli és bővített kiadását, hogy a könyv képanyagában „szerepelnek mindazok a fő művek is – a vonatkozó szövegrészekkel együtt –, amelyek festészetének jellegzetes váltópontjai és fehér képeinek végső szakaszában készültek, ám kezdettől fogva ismeretlenek a közönség számára, mivel központi gyűjtőhelyükön, a Kecskeméti Képtárban Tóth Menyhért állandó kiállításából – kellő falfelület híján – kiszorulva, a raktárban tárolódnak.” A kiállítási lehetőségek azóta romlottak, így Tóth Menyhért festészete csak az aukciós termekben vált ki nagy érdeklődést, másutt sajnos nem. Ha így állunk a fő művekkel, akkor hogyan állunk a folyamatokat, mozgásokat, átalakulásokat jelző munkák sokaságával, kérdezhetjük, okkal.

2.

Tavaly, Tóth Menyhért születésének száztizedik évfordulójához kapcsolódva, a Népi Iparművészeti Gyűjteményben kiállítást is rendeztünk, ez a többes szám a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyekhez való tartozásunkra utal, a kiállítás az említett *Forrás*-számból nőtt ki, létét pedig két embernek köszönhette, Pintér Lajosnak és Kriskóné Dávid Máriának. Pintér Lajos a szerkesztőtársam, amikor a *Forrás* említett számát szerkesztettük, megkérdezte, nem kellene-e kiállítást rendeznünk Tóth Menyhért munkáiból a szerkesztőségünk melletti Kápolna Galériában. A kérdésre azonnal nemmel válaszoltam, nemmel – mert nem tudtam elképzelni Tóth Menyhért képeit az általunk is használt galéria puritán terében, még akkor sem, ha ezt a teret az elmúlt három évben megszerettük, s számos kiállítást rendeztünk benne. Akkor viszont, amikor a *Forrás* említett számáról beszélgetve Kriskóné Dávid Mária részéről hangzott el a kérdés, egyetlen pillanat alatt igennel válaszoltam. Mária a Népi Iparművészeti Gyűjtemény vezetője, így azonnal foglalkoztatni kezdett a kérdés, vajon miképpen élnek-léteznek majd Tóth Menyhért képei egy olyan világra visszautaló tárgyi környezetben, amelyben megfogantak. Természetesen tisztában voltam azzal, hogy a magyar népi iparművészet kiemelkedő darabjait bemutató múzeumi tér nem azonos a huszadik század középső harmadának magyar falusi környezetével, ha nem lettem volna vele tisztában, akkor maga Tóth Menyhért figyelmeztetett volna erre: „Anyáink idejében földpadlós szobában ringott a bölcső, az volt a jó – mondja a pap –, no, de a gümőkór az én lábamat vitte el... ! Parasztháznak az apró falak, magos tető alatt, ez a nemes arány és szép hagyomány – mondja az építész, hát a tuberkulózis?!”

Mindezt tudva mégis foglalkoztatott a kérdés, miképpen élnek majd Tóth Menyhért festményei abban a tradicionális kultúrára visszautaló környezetben, amelyben megszülettek. Minden Tóth Menyhért életével és munkásságával foglalkozó könyv megemlíti, hogy Tóth Menyhért ezer szállal kötődött a faluhoz, gyermekkorát, élete fontos szakaszát falun élte le, mindennapjait a faluhoz kötődő munka uralta, ahogyan Supka Magdolna mondja, *„a paprika- és majoránnatermesztéssel nemcsak fenntartotta magát, s nemcsak abból vásárolt ecsetet, vásznat, festéket, de ez maradt mindvégig piktúrájának ihlető, tápláló gyökérzete”*. Festészetének fontos, mit fontos, meghatározó témája a földműves munka, számos életképet festett meg, mondom ezt így, noha látni fogjuk, falusi képei nem tekinthetők életképeknek. Nem kell mást tennünk, csupán Zsögödi Nagy Imre képeivel kell összevetnünk e tárgyú képeit, s egyből láthatjuk a különbözőségeket. Miskén megélt életéhez számos anekdota is fűződik, szerencsére ezekből jó néhányat már összegyűjtöttek a szorgos kutatók. Gaál József festőművész a következőket írta mindezzel kapcsolatban: *„A visszavonultságban, földművesként élő művész magányában fejlődött, önmagából táplálkozva építette világát, számomra is titokzatos, hogy ilyen mostoha körülmények között hogyan volt képes ilyen mélységű művészetre.”*

Képei – ahogy már említettem – számos esetben a falusi, a földműves munkához, a mindennapi élethez, a pihenéshez vagy éppen a közösségi élethez kapcsolódó életképek, ebben a vonatkozásban a valósághoz kötődő festőnek is nevezhetjük, nem beszélve arról, hogy az ötvenes években tudatosan törekedett az ún. valóság megragadására. Az említett kiállítás környezetére utalva mégsem azt akarom kiemelni, nem is tehetem ezt, mert nem lenne igaz, hogy a tradicionális falusi kultúra tárgyokban rögzült világa és Tóth Menyhért festményeinek világa között rokonság mutatkozik, hanem a különbözőségekre, a múzeumi tárgyak és Tóth Menyhért képeinek a világa közötti különbözőségekre szeretném felhívni a figyelmet. Tóth Menyhért abból a világból indult, amelyikre a Gyűjtemény darabjai visszautalnak, de a számára adott világból egészen más jellegű világba érkezett, mint amilyenre a Gyűjtemény tárgyai utalnak.

Az, hogy Tóth Menyhért festményei, még ha ideiglenesen is, a Cifrapalotából a valamikori Serfőző-házba, s az abban berendezett gyűjteménybe költöztek, éppenséggel a két világ, a tradicionális kultúrához köthető világ és Tóth Menyhért képeinek a világa közötti különbözőségekre hívta fel a figyelmet. Az így megmutatkozó különbözőség talán arra is magyarázatot adott, hogy mindennapi környezete, a tradicionalista örökséget valamennyire még őrző falu, az őt és a festészetét éltető falu miért utasította el azt, amit megteremtett.

3.

A tradicionális paraszti kultúra világa racionális, Tóth Menyhért munkáinak a világa mitikus. A tradicionális paraszti kultúra haszonelvű, az időhöz és a térhez mélyen kötődő Tóth Menyhért képi világa felette áll a haszonelvűségnek, ahogy a már idézett Gaál József mondja: *„Nem tehetek róla, bennem Tóth Menyhért festményei spirituális élményt okoznak, s itt a szóbeli, racionális gondolkodásnak nincs sok helye...”*

Számomra munkái érvénytelenítik a lineáris időfelfogást, mitikus világában egyszerre éleszti fel a múlt archaikus művészetét, amelyben saját életünk is megjelenik. ... A lélek eltávolodik a dolgok eddig érzékelhető valójától, de visszatérve a katarziszból új tartalmakkal telítve látja a mindennapi világot. A mitikus élmény megfoghatatlan, de irányt mutat, a mélyebb megértés által a műalkotás komplex jelentéssel bír."

Mindez természetesen ismert, ha az idézettek nem győznének meg bennünket, akkor a képek, Tóth Menyhért képei megteszik ezt, de a jelenséggel kapcsolatban Tóth Menyhért elemzőit is idézhetjük. Supka Magdolna találóan jegyezte meg, a festő bírálói megéreztek, hogy amit „műveiben kimond és ahogyan mondja, az valamiképp történelmi fogantatású, s érezték, ha megszólal, személyes élményeiben az ősoktól öröklődött szegényparaszti érzületet is felszínre hozza”, majd hozzáfűzi ehhez a megjegyzéséhez: „talán éppen ezért érezték visszásnak a módot, ahogyan ő ezt a földszaggal és verejtékkel terhes, súlyos világot a gyengéd expresszió s a lebegtetett formák és vibráló színek költői mezében átszellemesíti”. Szuromi Pál a következőket írta: „Bármerre nézünk: ez az archaizáló, mitikus szemlélet minduntalan ott kísérti Tóth Menyhért változatos műveit. Van úgy, hogy jórészt megőrzi alakjai reális formaképletét, bár egy-egy komikus, állatias és játékos vonással komplex, mélyebb jelentészónákat kölcsönöz nekik. Előfordul viszont, hogy az emberek, állatok kapcsolatrendjében néha a feje tetejére állnak a dolgok. A jó pásztor dekoratív, omlékony vízióján valójában gyermeki képzetű báránnyal és bárányarcú férfival találkozunk. Amivel az alkotó némiképp megkérdőjelezi emberi »felsőbbrendűségünket«. Máshol meg kézenfekvő, profán állati élethelyzetekből indul ki, hogy aztán derűs, melengető és antropomorf színezetet adjon, mondjuk, a csirkék családjának (Tyúk csibékkel). Lakonikus, bravúros Csirik anyójában viszont faramuci, csirkebolond szomszédasszonyát állítja elénk, aki félig-meddig maga is kotlóssá vedlik át. Szó, ami szó: e fordultatos, mesei sejtelmű festői szférában nincsenek merev, kizárólagos egyéni létpozíciók. Ami egyfelől az emberi lények mellérendelő, demokratikus kollektivitása, az egészében már a szerves élővilág tartományaira terjed ki.”

De azt is láthattuk az Anteuszra való utalásból, hogy maga Tóth Menyhért önmagát is kapcsolatba hozta a mitológia világával.

4.

Nem a mitizáló szemléletről kell tehát szólnom Tóth Menyhért művei kapcsán, erről már sokan és pontosan beszéltek, hanem azt kell megkérdezni, hogy miért alakult ez így. Kétségtelen, hogy a huszadik századi művészetben ott élt a vágy az ősi művészet sajátosságainak a saját világába való beépítésére. Tóth Menyhért esetében azonban nem a kuriozitás kereséséről, hanem ennél mélyebb, szinte eleve elrendelt, egész életét, világlátását és munkásságát meghatározó jelenségről van szó. Arról, hogy az egyszeri jelenségben mindig az általánost, a maiban az ősit, a konkrétban az elvontat látta és jelenítette meg.

Látásmódjával nem állt egyedül, főképpen nem a huszadik század közepétől kezdődő időszakban. Ennek a hajlandóságnak a lényegére Németh László mutatott rá, még az ezerkilencszázötvenes évek első felében, amikor, mondom így, nehéz politikai és társadalmi körülmények közepette éppenséggel a majdani új civilizáció, ahogy mondta, a világcivilizáció alapjait kereste. Bartók és a romanti-

Szobabelső

Táj (1940-es évek)

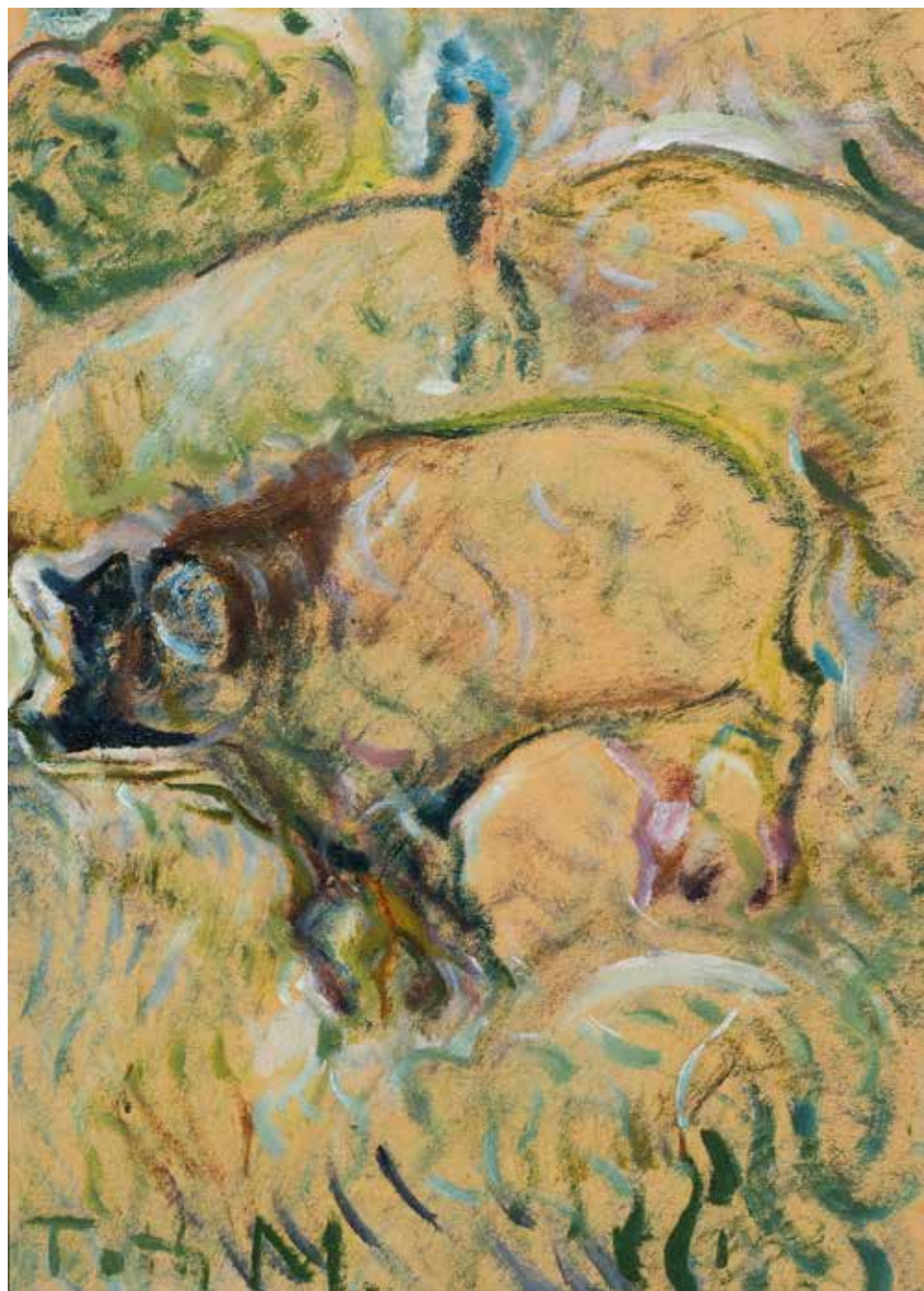

Alföldi táj

Zöld lábú lovak

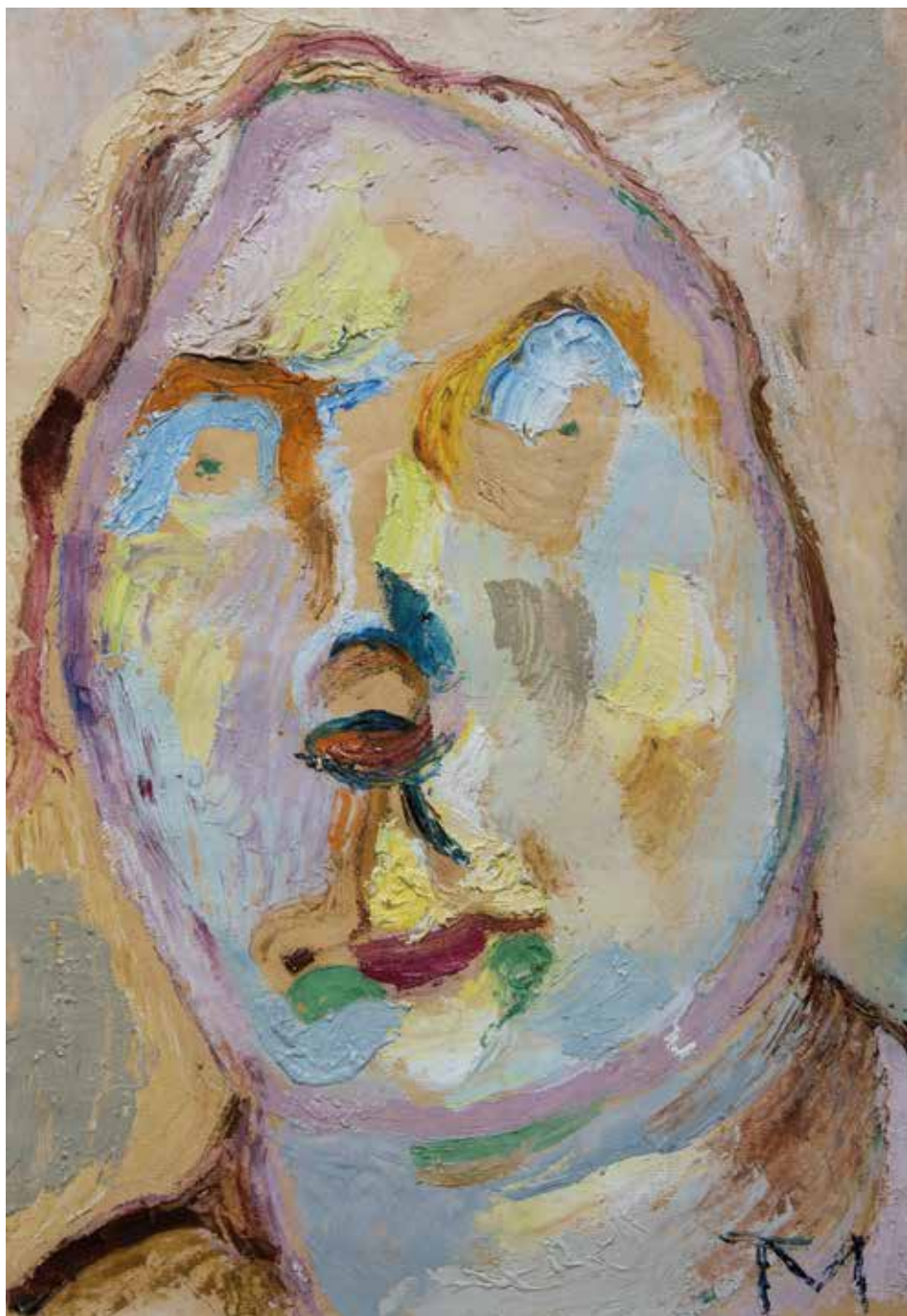

Disznó

Házaspár, a nő

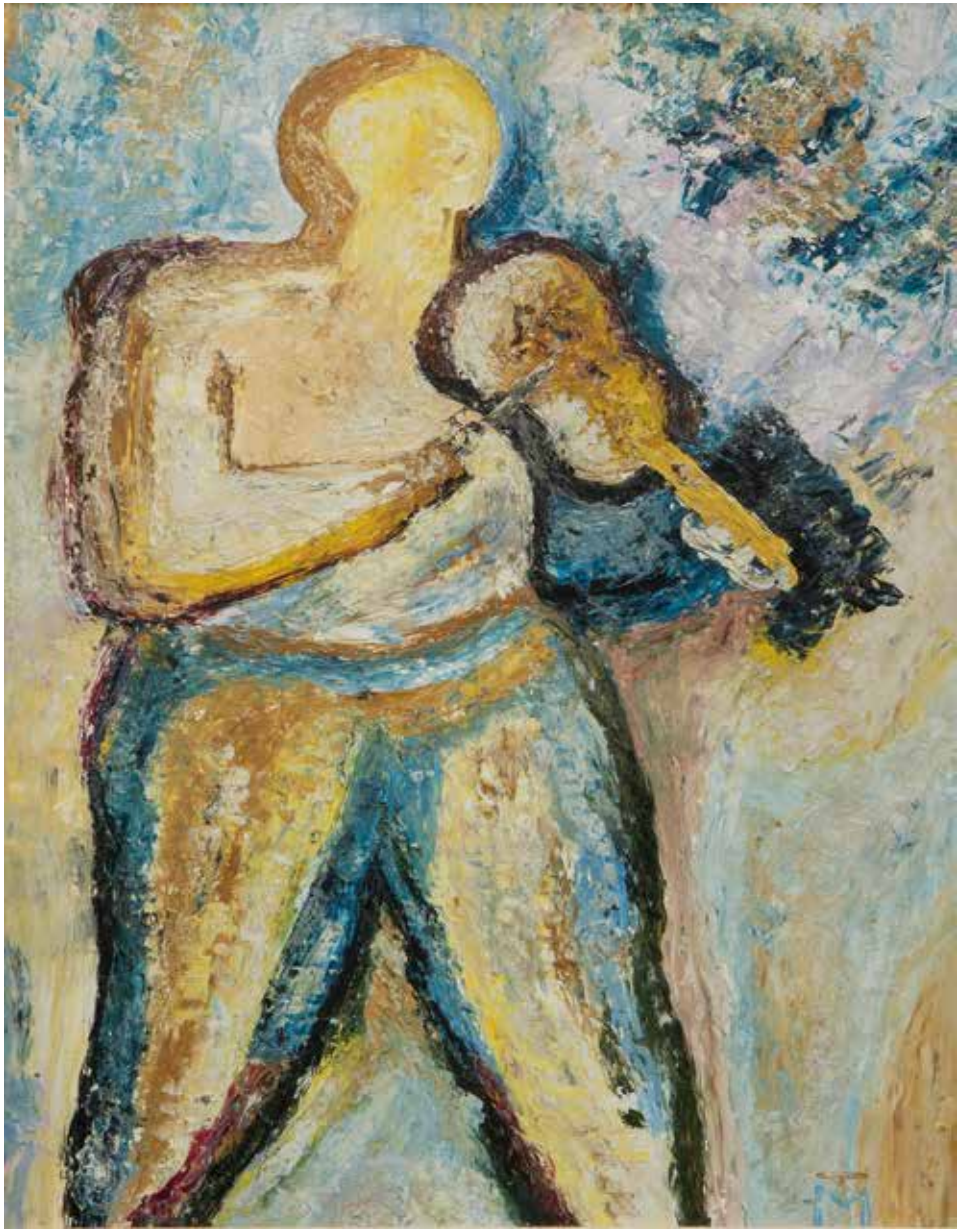

Házaspár, a férfi

Lány virággal

Hegedüs

Portrait

Orgonás csendélet

Vajas-part házzal délidőben

Virágcsendélet

Virágcsendélet

Virágcsendélet

Virágcséleszt

Virágcsendélet

Emberi fej

ka viszonya foglalkoztatta, azon gondolkodott, hogy miért alakult ki Bartókban a romantikaellenesség. *„Mi foglalja el a népiség helyét? – kérdezte Németh a máig csak megsejtett új történelmi szituáció kapcsán. – Az ember történelmi, sőt történet előtti emlékezetének a mélyítése; az a lelkiünkbe merülő iszapkotró kanál, amely a modern idők hordalékai alatt rá igyekszik találni az új civilizáció kívánatos alapjára: a mindenkiben élő »közös emberire«. S mi a szerkesztés, kontrapunkt, Bach? A szellemi építő ösztön, amely tudja, hogy egy műnek, egy gondolatrendszernek éppúgy, mint az egész civilizációnak szerkezetében nagy kozmikus és társadalmi törvényeket kell kikristályosítani, s hatalmas ellentmondásokat egyensúlyban tartani.”*

Tóth Menyhértnél a jelenségek nemcsak a mában, hanem a múltban és a jövőben is léteznek, munkái hatalmas egymásnak feszülő erőket egyensúlyoznak ki, összefoglaló képei, itt a *Parasztokra*, az *Afrika* című képre, *Az óceán gondja* és a *Gea II.* című képekre gondolok, gondolatiságukban is nagy küzdelem eredményei, mondhatni, a történelmi, társadalmi és kozmikus rend megjelenítői. Pontosán mondja Gaál József: *„Az Állat vagy Európa című festményén lévő szintézislény már minden állat metaforája, de egyben egy kontinens érzülete. Ez az egyszerű fogalmazás már minden képén uralkodóvá válik, eljut az általánoshoz, a paraszti millió motívumai végleg szublimálódnak. Ezután következő figurái már egyre éteribbé válva lüktető, áttetsző lényekké válnak, a fehéredő burkok által felerősödik az áramlás, test és tér különválaszthatatlanul összeolvad. A monumentális lények a világ terében szétáradnak, kitöltik a teret, a metamorf, képlékeny formák ellenére és az áramlások dinamikus felszíne mögött valami abszolút nyugalmat érzünk. Erre a legjobb példa a *Gea II.* (1972) című festmény, ahol az organikusan változó lét mellett a mítikus állandóságot kifejező hatalmas ósanya szinte a keretet szétfeszítve és a kép felületében feloldódva éteri lényként létezik. Ezek a képek már az érzéki és érzék feletti létmegértés formavetületei, ahol a teljes feloldódás irányába haladó figurák mágikus jelenvalóságként hatnak. Így a fehéren izzó képeknél megszűnik minden történet, nincs múltértelmezés, régi mítoszok megidézése, mert a sugárzó képek önállóan léteznek, az időtlen jelenvalóságban egy világtapasztalat szintézislényeivé válnak.”*

5.

A Németh László által jelzett, s a Tóth Menyhért által is megjelenített kitarított állapot hasonló ahhoz, mint amikor egy mágikus realista regény a vízió szintjén kapcsolatot teremt az ember és a kozmosz, a mában élő ember és a múltban vagy akár a jövőben élő ember között, s a maga létevel kimerevíti ezt a kapcsolatot. Ahogy Németh László az új, s az egyensúlyban tartott ellentmondások eredményeképpen állandósított világcivilizáció alapjait kereste a történelmi emlékezet felerősítésével, úgy fordult vissza Tóth Menyhért a mitizált emberhez, úgy mutatta meg minden jelenség archetípusát és azok általánosított jellegzetességeit. Mindezzel együtt nehéz párhuzamot vonni a dél-amerikai mágikus realista regények s azok mutációi, valamint egy festő műveinek a világa között. Éppenséggel a számos elágazás és a változatok gazdagsága nehezíti ilyen esetekben a tisztánlátást. Az a „csodás való” kifejezés, amelyet Alejo Carpentier használt a latin-amerikai valósággal kapcsolatosan, történetesen európai útjáról hazatérve, s amelyre Béneyi Tamásnak a mágikus realista regényről írott köny-

ve hívta fel a figyelmemet, használható Tóth Menyhért képeivel kapcsolatosan is. Aki a képeit nézi, az csodás falunak láthatja a valamikori Miskét, s az is volt, csak nem a valóságban, hanem Tóth Menyhért világlátásában és szemléletében. S noha még a közvetett kapcsolódásokra való utalásoktól is eltekintek, azt azért megjegyzem, hogy a mágikus realista művek által megteremtett helyzetekben éppen az a legcsodálatosabb, akárcsak Tóth Menyhért pályázáró képeiben, hogy tételezni tudták a folyton kavargó erők egyensúlyát, a világ újbóli egységét teremtették meg éppenséggel az élő, a valaha élt ember és a világot mozgató erők között.

Ismét volt minnek szétesnie, mondhatnám a jelzett erőtér megteremtése után pár évtizeddel, ha úgy teszik, cinikusan. De nem vagyok cinikus, s ennyit sem akarok mondani, csupán annyit, hogy az elmondottak Tóth Menyhért művészetének karakterére vonatkoztak, a festő egyéni titkait talán csak ahhoz hasonló mély és következetes elemzéssel lehetne bemutatni, ahogy az irodalomtörténészek, pszichológusok, motívumértelmezők József Attila költészetének motívumait elemezték.

Szepesi Attila

Sárkereszt

Pintér Lajos új versei, Schrammel Imre kerámiái

„Amiként kezdtem, végig az maradtam. / Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom” – írta hajdan Monstrancia-ciklusa felütéseként Pilinszky. Orbán Ottó pedig azon tűnődik – ha jól emlékszem, Zelk Zoltán költészete ürügyén –, hogy minden költői mű fókuszában egy-egy meghatározó élmény áll, valami nagyon egyszerű, prózában kimondva gyarló, verssé nemesítve mégis egyetemes.

Ezeknek az egyszerű, prózában kimondva szinte lapos alapélményeknek persze megvannak a maguk stációi. Ki-ki eljátszhat a két – egymással ikeríthető – gondolattal, hogyan fejthetőek fel egy-egy mű rétegei, hogyan tűnik elő a mélyükből az a bizonyos „mindvégig-élmény”, ami (Bergsonnal szólva) a jelen emléke, ám tán pontosabb így: az emlék jelene.

A kulcsszó, aligha kétséges: az idő. Amit még senkinek sem sikerült egészen megértenie. A költő, vagy akárki más emlékező lélek, ugyanezzel viaskodik, és végül törvényszerűen alul marad. Nyűszítve vagy heroikusan. Ám ez a „végül” mindig „odébb van”, nem jelzi semmi óra, nem férhet a közelébe sanda jóslat, mert – ahogy Hamvas mondja – az embernek csak az örökkévalóságra érdemes berendezkednie.

„Ami van, az volt. Ami lesz, nem más, mint egy visszatérő elfelejtett esztendő” – írja Kipling, akit az angolok nagy nemzeti költőik közt jegyeznek, mi viszont főképp *A dzsungel könyve* alkotójaként tartjuk számon. Ennél közelebb nemigen lehet férközni az idő természetéhez. Mégis meg kell kísérelni, meg kell kísértetni. Aligha más ez, mint a Nietzsche és Borgest is megbabonázó illúzió, azzal legalábbis rokonítható, vagyis: az „örök visszatérés”. Ami bár részben kozmikus élmény lenyomata – évszakok köre, bolygók mozgása, generációk sorjázása –, ám azon tán érdemes eltűnődni, mennyi a köze ennek a kiismerhetetlenül érdes valóságához és mennyi az emberi gondolkodás korlátok közé zárt természetéhez. Valaha egy matematikus barátom mondta: a matematika kutatójának nem válaszolnia nehéz bármely felöltő kérdésre, hanem – sokszor egy hosszú élet gyötrelmével – megértenie azt, hogy mi is valójában a kérdés. Ez aligha csak a számok világára igaz.

Pintér Lajos is – akinek *Sárkereszt* című, a keramikus Schrammel Imrével közös kötetét lapozgatom – „mindvégig azt csinálja”. Szegedtől az Eötvös Kollégiumon át Kecskemétiig. Megfogalmazni könnyű is, nehéz is, mi az ő meghatározó élménye, amit – szövevényes egyszerűséggel – kimond a verseiben. Talán nem is kimond, mert bármit „kimondani” a szó mindennapi értelmében nem isteni adomány, inkább közelít hozzá. (Nemes Nagy Ágnes írja: Ne mondd ki a kimondhatatlant, / mondd a nehezen mondhatót.) Pintér versei: egyetlen élmény ezernyi tükörcserépben. Család, gyerekkor, barátság, hűség. Közösség és szerelem. Mesterek bűvölete. Haza – határok nélkül – az anyanyelvben. Ez így együtt minden és semmi. Kevés is meg sok is. Azt, hogy mégis micsoda, az élmény ereje, a mű hívója minősíti.

Talán nem véletlenül írtam a felsorolás elejére: gyerekkor, család, barátság. Ezek a fő-fő kulcsszavak Pintérnél. Először is a mindannyiunk számára kimeríthetetlen kincsesbánya, a gyerekkor. Az első nyolc-tíz esztendő, melynek minden visszafénylő arca, mezszyéje, görbe fája, csigahéja és egyéb mikrovilága a csoda atmoszférájában áll. A kivirágzó Tisza röpdöső animulái. Egy havat lapátoló roskatag néni. A hegedűkészítő nagybácsi. A folyó habján „kacsázó” kavics. A fészkeből kipottyant kiscsicska. Egy virágzó körtefa. A sodrott falevelek által megszólaló szél. A téli kertben kergetőző őzek. Korai versei – egy-egy papírhajó a Tiszán. Egy fakanállal püfölt vasfazék. A tanyasi csőszkunyhó. meg a Tisza jegén – a hártásodó lékek közt – átjáró, aztán a Kékgolyó utcai rákkórházban elfogyó apa. A város fölött keringő papírsárkány, vagy egy éjszakai viharlámpa.

És a barátság. Gyümölcösöző kapcsolata például a tüneményes Schéner Mihállyal. A pokoljáróként is gyermeklelkét megőrző festővel. Miskával. Aki – mint valamiféle ecsettel viaskodó mai (szintén lutheránus) Swedenborg – akkurátusan beszámol *Inferno* című, maga rajaival illusztrált alvilági utazásáról. Elmondja, mit tapasztalt a gorgófejűek, a doboló hasúak, a szörnnyű szirityek, a guttulák és felbőfőgő buboréklaskagombalapatyok, a zsebrekészek, a csibulák és a náluknál okosabbakat gyűlölő csotrogányok között. De említhetném Illyés Gyulát, aki nyájas levélben válaszolt az őt felkereső ifjú poétának. A nemzedékeket nevelő, és figyelmes szemét örökké diákjain tartó szegedi Ilia Mihályt. Baka Istvánt, aki nagybetegen még egy csepp mézért könnyörgött, mint az antik fabula ingatag sziklán függeszkedő szerencsétlen hóse. A tilosban bóklászó Nagy Gáspárt. A világcsavargó Faludy Györgyöt és a világárva Hervay Gizellát. Vagy Tolnai Ottót, aki magát Vidéki Orfeusszá minősítve lépett Kosztolányi és Csáth Géza nyomába.

Pintér Lajos legújabb könyve, a *Sárkereszt* Schrammel Imrével közösen alkotott „négykezes”. Vagy – legyünk konzekvensek – inkább háromkezes. Mert – gondolom – a költő fél kezével, míg a keramikus mindkettővel alkot. Csábítana a szó: Pintér könyvét Schrammel kerámiái „díszítik”. De hát nem díszítenek azok semmit. Vannak. Sárból és lélekből.

A kötet címét adó sárkereszt a két mű találkozási pontja. Schrammel műve a kötet borítóján – a némiképp a Balaton-felvidék prasztkarokk feszületeit idéző sárkereszt, a Megváltó rogyott alakjával. (Pintér írja: „*melyik az én / életem / sárkeresztje / melyik az én / életem / utak keresztje / talán volt a / csernus-tanya végén / a gortva-szőlő / mellett / az útelágazás*”.) Aztán egy női torzó és varázslatos bálvány, kapuzábét vagy uszadékfát idéző. Az elmúlást jelképező, széteső asszonyfigura. A sorsukba kövült „eladó lányok”. Az arcvonásait vesztő, mégis derűt sugárzó Házaspár. (Pintér írja: „*vedd le arcodról / az álcát / vedd le arcodról / a maszkot / ezt a vackot / látni akarom / emberi orcád.*”)

Amúgy semmi, vagy alig valami közös „tematika”. Két szuverén mű távolsága és időnkénti összeszlúrlódása. Ami a két műben mégis leginkább rokon, a faktúra. Ez eredetileg a festő ecsetkezelésére utal. Más műfajokban ez a szellemi érintés módja. Amit Weöres úgy hívott: a művész griffje – a német angreifen (megfogni, megragadni) szóból (amúgy Weöres-módra) mitizálva és magyarítva.

A „mindvégig-élménynek” – mint említettem – megvannak a maga stációi. Az első, bizonytalan formateremtő kísérletektől az igazabb, az érdesebb valóságig. Az igazi versfaktúráig, mely szinte ugyanúgy kitapintható, mint a keramikus művei. Például Schrammel *Mulandósága*, vagy Pintér – Grezsa Ferenc emlékét idéző – verse, a *Hattyú*. Mindkettő hol bársonyosan sima, hol érdes felület. Csupa repedés és apró lyuk. Csupa rücsök és horpadás.

A *Sárkereszt*, benne mindkét mű, a költő meg a keramikusé, a maga törvényeit követi. Mindketten a maguk útját róják, melyek időnként találkoznak. Keresztezik egymást. Mindketten a maguk sorsát élik. Pilinszkyvel szólva: az idő keresztjére feszítve.

(*Ziccer Kiadó, Kecskemét, 2014*)

Lengyel András

A jelaktusok elmélete

Szívós Mihály könyvéről

A magyar elméleti gondolkodás egyik sokoldalú, jeles, de a nagyközönség köreiben jószérivel alig ismert képviselője, Szívós Mihály a maga csöndes módján nagy területeket jár be és tár föl. Az utóbbi időben, egyebek közt, két szemiotikai könyve (monográfiája) is megjelent, s mindkettő alapmű. Az első még 2013-ban jelent meg, *A jeltől a kódig* címmel (ennek sokatmondó alcíme ez: *Rendszeres szemiotika*), s eleve – igaz, meghatározott nézőpontból – kézikönyvnek készült. Ez a mostani, újabb könyve, *A jelaktusok elmélete* (2014) az előbbire épül, de nem megismétlése annak, hanem alkalmazása és kiterjesztése egy speciális, ám lényeges területre: a jelaktusok problémájára.

Az új kötet a *Magyar szemiotikai tanulmányok* sorozat 30. kötete (említsük meg, ezt az érdekes, de sajnos csak elég szűk körű nyilvánossággal bíró sorozatot Voigt Vilmos és Balázs Géza szerkeszti). Terjedelemben jóval szerényebb az előzőnél – ez mindent összevetve is „csupán” 230 oldal, s a könyvformátum is kisebb. Számomra, a nem szemiotikus, de a jelelmélet iránt érdeklődő, s azt a maga területén hasznosítani is igyekvő kutató számára mégis ez a kötet az „izgalmasabb”, az inspirálóbb. Ez a megállapítás természetesen nemcsak a könyvet minősíti – referál az ítélező szakmai érdekeltségéről, kutatói törekvéseiről is. Egy azonban mindenképpen bizonyos: e könyvből nemcsak tanulni lehet, de – ezen túl – a „saját” értelmező munka „idegen” területről való megtámogatásának lehetőségét is nyújtja.

E szerepét azért tudja betölteni a könyv, mert a jelaktusok (e könyvben bevezetett) problematikájának középpontba állításával a szemiotika aktív oldalát teszi hozzáférhetővé. Nem csupán a jelekből való „leolvasás” (egyébként nagyon is termékeny) lehetőségét adja a más területen dolgozó kutató számára, de a jelaktus, vagyis a jel mint cselekvés tematizálásával és módszeres áttekintésével a szorosabb értelemben vett szemiotikától egy tágabb, de ugyanakkor konkrétabb szociológiai és antropológiai dimenzió felé nyit új ablakot – s így közvetlen szociológiai, antropológiai, sőt művelődéstörténeti megértést készít elő. Elvezet a szociokulturális történések világába, s a maga absztrakt eszközeivel egy életteli, eleven „valóság” finomabb szerkezetű megértését és leírását is szolgálja. Vagyis az elmélet egy változatát visszavezeti a konkrét történeti kutatás körébe anélkül, hogy saját elméleti igényeit földadná vagy erőszakot követne el az empirikus anyagon.

Ennek a lehetőségnek a hangsúlyozásával persze „kitakarjuk” a könyv elméleti hozadékának némely összefüggéseit, s a szemiotika művelői számára ez bizonyára veszteség, ám – a másik oldalról – ez is nyereség. Így ugyanis az válik láthatóvá, ami a nem jelelméleti szakember számára is közvetlenül hasznosítható, ami saját munkáját is erősíti.

A könyv szisztematikus munka, a jelaktus bevezetése és leírása egy szigorú következetességgel végigvett elméleti rendszer kereteiben történik. Ez a könyv nagy értéke (s persze, a kivülálló számára egyben tehertétele is). A formális felosztásnak a teljességre törekvő keresztülvitele egyféle rendszerező s rendteremtő igény megjelenése. Hozadéka a lehetséges relációk rendszerezett bemutatása. Ez a gyakorlat azonban, úgy vélem, amennyire indokolt, annyira veszélyes is. Nem mindegyik reláció, amelynek számbavétele a szisztematikus megközelítés szükségképpen járuléka, igazán termékeny. Bizonyos relációk inspiratívok, bizonyos relációk pedig nem – evidensek, de nem érdekesek, csak a rendszerkényszer következményei. Ma pedig, mondjuk ki nyíltan, túl sok az elmélet, s túlságosan ritka az elméletek igazán hatékony, a korábbiaknál mélyebb és pontosabb értést lehetővé tevő alkalmazása: „próbája”. S ráadásul, amikor minden elméletté válik, maga az orientálni képes elmélet vész el, oldódik fel. Ezt a buktatót Szívós Mihály sem tudta teljesen elkerülni, a rendszerigény túl erősen él benne, s ezzel némileg saját érdemi mondandójának érvényesülését is megnehezíti. De, s ezt szögezzük le mindjárt, van saját, igazi, érdemi mondandója, amely figyelmet érdemel, s amely termékeny impulzusokat ad az empirikus kutatásnak. S ez a fontos, ez az, amiért érdemes keresztüljárni magunkat egy jelelméleti rendszer részletein.

Az ötlet, amelyre a könyv épül, bevallottan az úgynevezett beszédaktus-elméletből indul ki, abból nyeri alapinspirációját. Ugyanakkor, s ez lényeges, a jelaktus nem a beszédaktus szemiotikai átértelmezése, „átírása”. Az ötlet lényege éppen az, hogy egy eddig differenciálatlanul értelmezett fenomént felbont, s a jelaktust elkülönbözteti a beszédaktustól. Elhatárolja tőle, sőt szembeállítja vele, de összetartozásuk tényét nem számolja föl. „A jelaktusok létezésének felismeréséhez, úgy tűnik, két, viszonylag rövid út vezet” – írja Szívós. „Az egyik a beszédaktusok austini elméletéből közvetlenül megnyílik, ha tekintetbe vesszük ama példáit, amelyekben jelaktusokat is leírt. A másik út a filozófiai cselekvéseméleten keresztül vezetett, amely a jelhasználatot is cselekvési formának tekintette. Ezt az irányzatot csak megerősítette a kommunikatív cselekvés habermasi elméletének kialakulása és recepciója, bár képviselői mindig összekeverték a jelviszony létrehozását a jelaktusok végrehajtásával. A jelalkalmazás cselekvéseméleti felfogásában azonban Charles Morris mindenki előfutárának bizonyult.” (19.) A szemiotikus Szívós, mint többször hitet tett róla, Morris követője, rendszere Morris koncepciójára megy vissza. De nem pusztán követő s alkalmazó, az elméleti gondolkodás mai eredményeinek birtokában módszeresen végiggondolja a tőle nyert inspirációkat is. S így eljut oda, hogy kimondja, az előzménynek tekinthető teóriák „nem jutottak el sem a konstatív és a performatív jelhasználat megkülönböztetéséhez, sem pedig annak felismeréséhez, hogy a jelaktusok mindig egy-egy társadalmi csoport vagy közösség sajátjai, és legfeljebb fejlődésük későbbi fázisában jutnak el odáig, hogy egyre tágabb közösségeikéi legyenek.” (19.) A konstatív (‘megállapító’) és a performatív (‘cselekvő’) megkülönböztetése a jelaktus fogalmi bevezetésének szükséges feltétele, magának a fogalomnak a lehetőségei azonban inkább abban rejlenek, hogy így a jelelmélet s a „társadalmi csoport” összekapcsolódik egy értelmezési keretben, s e csoportok megértésének és leírásának egy új, némely vonatkozásban pontosabb lehetősége nyílik meg. Innen van, hogy a „jelaktusok elméletének rendszeres kifejtése sok ponton ráépül az elméleti szemiotikára”, de „alapvetően interdiszciplináris vállalkozás, amely elemeket kölcsönöz a szocioszemiotikából, a nyelvi pragmatikából, a nyelvészociológiából és a kultúrtörténetből is” (15.). Maga az a tény, hogy Szívós Mihály e tudásterületek meghatározott nézőpontú integrálására vállalkozhatott, már önmagában is sok mindent megmutat széles körű tájékozottságából, fölkészültségéből.

Az úgynevezett „együttműködési helyzet” kritikája, értelemszerűen, már e társadalmi dimenzióba helyezi a kérdéskört. Már Jürgen Trabant fölismerte, „hogy valamilyen ‘együttműködési helyzetre’ [...] szükség van a jelcselekvő és emberi környezete között”. Szívós azonban

innen tovább lép, s alapelveként mondja ki, hogy „jelaktusok végrehajtásához annak szabályait elfogadó és alkalmazó csoportok kellene”, s e „csoportok tagjainak helyzete jelentősen különbözik azoknak a helyzetétől, akik egy jelaktus kivitelezésénél mint az alkalmi közönség tagjai – mintegy külső megfigyelőként – jelen vannak” (30.). Ez a distinkció teljesen evidens, nehéz belátni, hogy ezt hogyan nem lehetett már rég észrevenni, következményei azonban messzire mutatnak előre. Felhívja ugyanis a figyelmet a jelaktus szempontjából elengedhetetlen érték- és szabályközösségre. „A jelaktus végrehajtása”, mondja Szívós, „mindig lokális is, valamely csoportra, közösségre és közönségre korlátozódik, amelynek tagjait közös értékek és szabályok fűzik össze. E kisebb vagy nagyobb csoport tagjai a jelaktus kivitelezésének módját és célját tartalmazó szabályokat valahogyan megtanulták, azt megértik és a magukénak tudják és ismerik el. Ennélfogva ez a csoport a jelaktus érték- és szabályközössége, vonatkoztatási közössége.” (25.) E szabályközösség tagjai tehát „ismerik, megértik, elfogadják, társaiktól pedig elvárják és maguk is gyakorolják az egyes jelaktusokat a rájuk hagyományozott vagy általuk tudatosan elfogadott szabályok alapján. A jelaktusok rendszeres végrehajtása erősíti egyrészt a szabályközösség összetartó erejét (kohézióját), másrészt a tagok szabálytudatát. Kevés kivételtől eltekintve nincs közösség nélküli jelaktus.” (25.) S ahogy minden beszédaktus, úgy minden jelaktus is „identitáserősítő hatású” (26.).

A jelaktusok a kivitelezésükhöz felhasznált jelek szerint is osztályozhatók. A személyközi jelek önmagukért beszélnek, egy másik csoport a közjelek csoportja, amelybe „a széles körben ismert és használt jelek tartoznak”, s amelyeket éppen emiatt nevezhetünk közjeleknek. Mellettük még „megkülönböztethetünk olyan jeleket, amelyek intézménnyé, és pedig jelintézménnyé váltak” (26.) Ez utóbbi csoport, a jelintézmény különösen fontos jelosztály, mert ezeket „hagyományok, megegyezések vagy szabályok és törvények védenek, őriznek meg eredeti formájukban és jelentésükkkel. A jelintézmény a jelentésének megszilárdulása után, a rá vonatkozó szokások és szabályok által válik azzá, ami.” (26.) Szabályhátterüket illetően ez a csoport a legjobban kifomált, megszilárdult s használatában megállapodott. A jelaktusok elmélete e ponton természetesen már nemcsak érintkezik az intézmények szociológiájával, de össze is szövídik vele. Nem lehet meg az intézmények szociológiája nélkül, ám – s ez a jelaktuselmélet egyik nagyon gyakorlati hozadéka – e szociologikum leírását (s megértését) nagymértékben finomítja, pontosabbá teszi. Nem is véletlen, hogy Szívós két fontos szociológiai eredményt is bevon gondolatmenetébe: a Berger–Luckmann-féle intézményfelfogást és a Polányi Mihály nevéhez köthető úgynevezett „hallgatólagos tudás” elméletét. Bergeréket idézi is, mondván: „Minden olyan alkalommal intézmény születik, amikor a cselekvők típusai habitualizált cselekvéseket kölcsönösen tipizálnak. Minden ily módon létrejövő tipizáció intézmény. Létrejötté szempontjából fontos a tipizáció kölcsönössége, és nemcsak a cselekvés, hanem a cselekvők típushoz tartozása. Ha a habitualizált cselekvések intézményeket alapítanak, úgy a megfelelő tipizációk mindig kölcsönösök. [...] Az intézmények létük egyszerű tényével ellenőrzésük alatt tartják az emberi cselekvést, viselkedési mintákat alkotnak, amelyek a cselekvést irányítják, tekintet nélkül azokra az egyéb irányokra, amelyek elméletileg lehetségesek lennének. Hangsúlyozandó, hogy ez az ellenőrző jelleg az intézményesedés elidegeníthetetlen sajátossága, függetlenül minden olyan kényszer rendszabályától, amit az intézmények támogatására létesítenek.” (Idézve: 104.) A jelaktusok elmélete (s személy szerint Szívós Mihály) érdeme, hogy rámutat arra, a „valóság társadalmi felépítésének” folyamatában, közelebről az intézményesedésben a jelaktusok gyakorlatának is nagyon fontos szerepe van. (Most, amikor e sorokat írom, még folyik a Szabadság téri emlékműállítás körüli harc. Ennek mélyebb megértése valójában lehetetlen az előbbieken említett folyamatok természetének megértése nélkül. Enélkül csak valami irracionális „zsigeri” szembenállás érzékelhető.) A hallgatólagos tudás figyelembevétele e folyamatban másodlagos, de másodlagosságában is magyarázó értékű. „A hallgatólagos tudás a jelaktusok mindenkor egyedi kivitelezésében játszik nélkülözhetetlen szerepet. [...] A többé-

kevésbé szabványossá váló jelaktusok végrehajtása mögött ott rejlik ez a gyakorlati-hallgatólagos tudás. Szemiotikai szempontból ez a kétféle tudás is annak a kódnak, szabályrendszernek a része, amely szabályozza a jelaktusok alkalmazását és kivitelezési formájukat. Az a határ, amely az ilyen szemiotikai explicit és a hallgatólagos tudás között fennáll, természetesen itt is erősen elmosódott.” (211.) Az intézményesülés is, a hallgatólagos tudás szerepének fölismerése is már csak azért is kiemelten fontos, mert az emberi aktivitást jórészt ezek (s nem a különböző teóriák explicit érvényesítése, „alkalmazása”) határozzák meg. Az ideológiai indoktrinációk visszatérő tévedése, hogy ezt a tudásterületet nem képesek átalakítani, mert nem ott avatkoznak be szerveződésükbe, ahol ez hatékony lenne, s csak absztraktumokat erőltetnek. (Ötleteket persze ne adjunk a manipulációhoz.)

Fontos felismerés, amit Szívós így fogalmaz meg: „A jelaktusok kibontakozásukban, fejlődésükben és leépülésükben a háttérben ható szabályközösségek, jelközösségek és intézmények belső 'logikáját' és a jelalakzatok alkotó rendet követik.” (128.)

Mindez természetesen az egyén szemszögéből is értelmezhető, s a jelaktus elmélete ehhez is ad fogódzókat. Az ember élete során például gyakran kerül új helyzetekbe, kerül érintkezésbe új csoportokkal. S reagálnia kell mindarra, amivel az új helyzetben szembekekerül. „Amennyiben egy személy újfajta együttműködési és kommunikációs helyzetben szeretne elboldogulni, akkor a megélt, megismert és megértett jelaktusok támpontok lehetnek számára ahhoz, hogy egy számára új érték- és szabályközösség működését átlássa. A további lehetséges helyzetekre nézve feltételezéseket fogalmaz meg, és ezek alapján próbálkozik cselekszik és viselkedik e közösségen belül: megpróbálja felfedezni az ott alkalmazott és preferált jeleket, igyekszik az értékeknek és szabályoknak megfelelni, miközben szeretné őket mélyebben megismerni.” (130.) „Valamelyest előrehaladottabb állapotban” pedig maga is megpróbálkozhat azzal, hogy „a már megismert jelaktusok alapján a szabályközösséghez illő jelaktust hajtson végre, vagy annak végrehajtásában segítse” (130.). Ennek az összefüggésnek a fölismerése a kutatás számára lehetővé teszi, hogy egy-egy közösség integratív mechanizmusainak leírását pontosabbá, „egzaktabbá” tegye. De a globalizálódó világ is új helyzeteket teremt. Az egységesülés, amely paradox mód, éppen a konfliktusok megnövekedésével jár együtt, hiszen különbözőek érintkezését teszi gyakorrivá, óhatatlanul civilizáció- és kultúráközi helyzeteket hoz létre. Az egyén is, közössége is tőle, tőlük különböző civilizációkkal és kultúrákkal találkozik a maguk eleven konkrétságában. Ilyenkor vagy az „erő” dönt, amely, miközben „megold” problémákat, valójában elmélyíti és állandósítja azokat, – vagy megértjük a másikat, s valamilyen mértékig elfogadjuk ennek a mienkétől különböző érték- és szabályközösségnek a hagyomány szentelte preferenciáit. A megértés azonban így is, úgy is feladatként jelentkezik, nem kerülhető meg. Márpedig, Szívós joggal írja, „[s]zámos kultúranropológiai jelenség igazán szabatosan csak a szemiotika eszközrendszerével írható le. Ez különösen vonatkozik a kultúránként sajátos jelaktusokra, amelyek mélyen be vannak ágyazódva a helyi és nagyobb közösségekbe. Az ikonicitás kutatása során felfigyeltek arra, hogy még az európai kultúrkörön belül is jelentős különbségek találhatók a nemzeteknél ugyanazon gesztusok kivitelezésénél, amelyek a beszédet kísérik. Az egyes, nyelvileg is arculatot öltő társadalmi intézmények, valamint a kifejezetten nyelvi intézmények, de a jelintézmények is civilizációnként és kultúránként még inkább másfélék. Ezek az intézmények sajátos nyelv- és jelhasználatot tartanak fenn és magukhoz kapcsolódó új formációkat indukálnak.” (139.) S bár kimutatták, hogy „a nemekre jellemző, antropológiai gesztuskészletek – és köztük a jelaktusok – jelentős része egyetemesen használtnak mondható, vannak olyan, jelaktusokba bevont mozdulatjelek, fejmozgások, kézzel tett gesztusok, amelyek viszont csak egy adott civilizációban léteznek, és értelmüket, jelentésüket külön el kell magyarázni azoknak, akik egy más civilizációból jöttek” (139.)

Az absztrakt elmélet tehát nagyon is gyakorlatias funkciót tölthet be közösségek egymás közötti érintkezésének konfliktusos, ám elkerülhetetlen folyamatában. Azok a lehető-

ségek, amelyek a jelaktus elméletében rejlenek, természetesen nem az általánosság szintjén érvényesülnek. A kutya, mint mindig, itt is a részletekben van elhantolva. Ám ahhoz, hogy ezekre a részletekre fény derüljön, érthetővé váljanak, finom elemzésekre van szükség, s ezek az empirikus elemzések elképzelhetetlenek anélkül a fogalmi háló nélkül, amelyet Szívós Mihály itt is, előző könyvében is oly módszeresen és aprólékosan kifejtett. S az a strukturált tárgyszórendszer, amely könyveiben benne van (áttekintésüket alapos tárgymutató is megkönnyíti), e ponton nyeri el igazolását. Ez a fogalmi apparátus teszi ugyanis lehetővé, hogy a konkrét, empirikus elemzés módszeres legyen, s fölszínre hozza azokat az összefüggéseket, amelyek ilyen elemzés nélkül rejtve maradnának s úgy – vakon – érvényesülnének. Azaz, a szociológus, a kultúrakutató, a művelődéstörténész (stb.) kénytelen elsajátítani az elméleti szemiotika Szívós által egységesített és megújított fogalmi apparátusát is, ha saját területén az eddigieknél finomabb és pontosabb eredményekre akar jutni.

Szívós Mihály könyve azt igazolta számomra, hogy egy ilyen, szemiotikából való „kölcsonzés” a kultúrák, közelebbről a szociokulturális történések kutatásában is „jó befektetés”. Megtérül.

Gyáni Gábor

A történelemnek kiszolgáltatva

Rigó Róbert: Elitváltások évtizede Kecskeméten
(1938–1948)

Viszonylag komoly hagyománya van nálunk a magyar városok 19–20. századi elitjeit feltáró történeti kutatásoknak. Vörös Károly kezdeményezte és valósította meg egyúttal (mindenekelőtt Budapest és emellett Győr példáján) a helyi elitszoportok társadalomtörténeti rekonstrukcióját. A kiegyezés és az első világháború közötti fél évszázad viszonylatában elvégzett mélyfúrásaihoz Vörös a legnagyobb adófizetők, korabeli és népszerű nevükön, a virilisek (virilisták) rendszeresen összeállított jegyzékeit vette alapul, amit sok más történeti adattal és dokumentummal párosított. Vörös mintaszerű elemzései valóságos történetírói divatot indítottak újtjára a hetvenes években az akkor kezdő történészek körében. Ennek nyomán idővel közel egy tucat hazai törvényhatósági és megyei (rendezett tanácsú) jogú vidéki város virilisként azonosított vezető csoportjának a társadalomtörténetét rögzítette a történetírás. Ezek sorában említhetjük Hódmezővásárhelyt, a hajdú városokat, Debrecent, Miskolcot, Pécs városát, Gyórt, Nagykőröst, Szombathelyt, Szegedet és Nyíregyházát, hogy csak a legjelentősebb feldolgozásokat említsem. Újabban számos erdélyi és partiumi magyar város kapcsán is végeztek virilis vizsgálatokat. Közös jellemzőjük, hogy a kutatói figyelem a vagyoni (és jövedelmi) elit körére irányul, és főként a helyi notabilitások vagyon-szerkezete és jövedelmi viszonyai képezik a megismerés tárgyát. Ritkán terjed túl ezen a vizsgálódás, mint történt egyébként Nyíregyháza esetében, ahol Takács Tibor a választott városi képviselőket is belefoglalta az elit fogalmába. Ami azzal járt, hogy a döntéshozás folyamatát is felölelő elitpozíciók teljes spektrumát feltárta a tudós szerző.

Rigó Róbert monográfiája a történeti diskurzusnak ebbe a folyamába illeszkedik. Egyúttal újabb lépés előre egy bizonyos irányba, mivel Rigó nem elégszik meg a póre társadalomtörténeti érveléssel (és bizonyítással), hanem egyfajta „eseménytörténetet” is elbeszél könyvében. Ez persze nem éppen az, amivel a helyi várospolitikátörténet-írás szokott pepecselni, hanem olyasvalami, ami a várost közelről és súlyosan érintő társadalmi átrétegződés, többszöri radikális átrendeződés eseményeinek adja a krónikáját. Ehhez a kutatói célkitűzéshez, a gyors és mélyreható változások, inkább dezintegráció regisztrálásához szokatlan, de a téma megragadása szempontjából teljesen indokolt időkeretet választ, úgy mint a harmincas évek végétől a negyvenes évek végéig tartó évtizedet. Ez így semmiképpen sem számít szokványos periodizációnak, hiszen 1944/1945 cezurális jelentősége szinte megkérdőjelezhetetlen volt eleddig. Ugyanakkor az újabb nemzetközi történeti irodalomban is felbukkant már a harmincas évektől a negyvenes évek végéig tartó időegység fogalma. Kitűnő példa rá Timothy Snyder gyorsan nemzetközi bestsellerré lett könyve, a *Bloodlands* (magyarul: *Véres övezet. Európa Hitler és Sztálin szorításában*, 2012), amely szintén ezt az időszakot tekinti át annak feltett szándékával, hogy bemutassa: miként pusztított el két totalitáriánus nagyhatalom Európa keleti felén, a huszadik század közepén, közel 14 millió embert.

Rigó Róbert hat főfejezetbe tagolt könyve azzal indul, hogy a szerző megrajzolja Kecskemét, a jellegzetes alföldi mezőváros két háború közötti társadalmi profilját. Nagyban segíti őt ebben Szilágyi Zsolt jórészt kéziratban lévő, a kecskeméti elitről szóló monográfiája, valamint a város gazdaságtörténetét (gazdaságföldrajzát) érintő számos kutatási eredménye. Rigó ugyanakkor némileg változtat is Szilágyi elitfogalmán, mivel csupán a város hatalmi elitjét, a helyi politikai döntéshozókat vizsgálja – a virilistákkal együtt. Ebben a mezővárosi mércével mérve módfelett „modern”, vállalkozói habitussal vértezett helyi elitben kivételesen nagy volt a súlya az izraelita felekezethez tartozó személyeknek és családoknak. Mindennek pedig abból a szempontból van nagy jelentősége, hogy Kecskemét az ország azon helységeinek egyike, ahol nem volt feltűnően éles a „hivatalos” antiszemitizmus. Különösen a zsidó származású, vagy csupán annak tekintett értelmiség számára jelentett ez a szokottnál is kedvezőbb életfeltételeket egészen a német megszállásig. Így a zsidó ügyvédek zavartalanul folytathatták tevékenységüket Kecskeméten a zsidótörvények meghozalata után is, sőt az arányuk tovább nőtt (!) a negyvenes évek első felében (71. old.). Hasonló tendencia érvényesült az orvosok tekintetében is. Kecskemét persze magyarországi város is, ahol a zsidókat érő diszkrimináció szintügy érezteti hatását, de közel sem olyan mértékben, mint ahogy a törvényalkotók szándékai szerint ennek történnie kellett volna. *„A törvény kijátszásában sokan közreműködtek, gyakran strómanok alkalmazásával »árjásították« a zsidó vállalatokat. Mindezek ellenére a zsidók másodrendű állampolgárokka váltak, sokan elvesztették a választójogosultságukat, vagyonuk és egzisztenciájuk fokozatosan veszélybe került a törvényi rendelkezések miatt, amit több-kevesebb sikerrel egyelőre sikerült kijátszaniuk, vagy egyszerűen nem teljes egészében foganatosították azokat.”* (80. old.)

Ennek a szinte már idilli, de korántsem ideális állapotnak vetett egyszeriben véget az ország német megszállása, amely Kecskeméten is beindította a zsidó, leginkább a zsidó vagyoni és jövedelmi elit kifosztását, a zsidó népesség gettósítását, majd haláltáborokba szállítását. Kecskeméten már ez időben is a hadsereg volt az úr, kétségtelen prioritást élvezve az események irányítása terén; így leginkább a hadsereg részesedett a gettóba terelt, majd deportált helyi zsidó családok házain, lakásain, elsősorban a német és a magyar katonák rendelkezésére engedték át azokat a civil igénylők rovására. A szerző ugyanakkor konstatálja, hogy bár 1944. március 19-ig a városban nem öltött komoly méreteket a zsidóellenes hangulat és politika, a „zsidó javak” iránt ennek ellenére igen „komoly érdeklődés mutatkozott”. A katonaság mellett végül a legszegényebb társadalmi csoportok között osztották szét a szabad prédává tett zsidó vagyont.

1944 októberére Kecskemét hadművelleti területté vált, a hatóságok ennek megfelelően elrendelték a város teljes kiürítését. Ennek nyomán a lakónépesség aránya a város belterületén a korábbi felére esett vissza december derekára, a tágas tanyavilágban pedig a korábbi lakosságnak csupán az ötöde maradt veszteg. Mindennek óriási lesz utóbb a jelentősége, mivel a város ezzel szinte kínálja magát a fosztogatások számára. A magukra hagyott házak, áruraktárak és egyéb javak a civil népesség és az immár orosz megszálló haderő kénye-kedvének kiszolgáltatva váltak a rablások célpontjává. 1944 végén a lakásállomány közel egyötöde állt üresen, vált romossá vagy került a hadsereg kezére.

Miután Kecskemét a Budapest ellen megindított katonai offenzíva hátvédje lett, e tény erősen és tartósan megpecsételte a város későbbi sorsát. A helyzetet jól kifejező szerzői megfogalmazás szerint közel egy éven át, 1944. december 17. és 1945. november 4. között tartott Kecskeméten az „ideiglenesség korszaka”. Minden bizonnyal ennek az átmeneti egy évnél a történetírói bemutatása a könyv legfontosabb tudományos eredménye, amely ugyanakkor névum is a magyar történetírásban. Rigó elsőként gondosan áttekinti a gazdátlan vagyonok sorsát, képet adva arról a folyamatról, hogy miként váltott tulajdonost a „hátrahagyott” zsidó és nem zsidó, a városból kitelepített, onnan elmenekült és a városba

jó ideig visszatérni képtelen vagy visszatelepíteni nem kívánó kecskeméti lakása, ingósága és egyéb anyagi jószágai. Nem kevésbé fontos, az ideiglenesség általános érzését, ha lehet, tovább fokozó körülmény a hadifogságba vagy inkább a *malenkij robotra* elhurcoltak nagy tömege, valamint a helyi internálótáborokba zsúfoltak szomorú sorsa. Eközben létrejött ugyan valamiféle helyi legitim hatóság, ami, jellemző módon, nem kifejezetten a polgári közigazgatásnak, sokkal inkább a rendészeti hatalomnak volt sajátos intézményesülése. Amellett, hogy tartósan legalább harmincezer szovjet katona tartózkodott ez időben a városban, a magyar hatóságot a rendőrség képviselte, amely közvetlenül kommunista irányítás alatt állt, és szinte mindenhatónak bizonyult. A két említett körülmény együtt kezeskedett azért, hogy az ideiglenes viszonyok között, a közéletben éppúgy, mint a magánéletben, a hatalmi önkény váljék uralkodóvá. Szinte paradigmátikus ebből a szempontból Kecskemét esete, amely azt példázza, hogy a háború és a háborús összeomlás által okozott káosz és hatalmi vákuum milyen könnyen teremthet tartós élethelyzetet, amely hosszú hónapokra szólóan képes befolyásolni az adott lokális közösség életét

Ilyen feltételek között zajlott az elitváltás, melynek a diszkontinuitás a legfőbb jellemző jege. Hiszen a zsidó elit – a deportálások eredményeként is – szinte teljesen megsemmisült erre az időre; a korábbi nem zsidó, ugyanakkor vagyonos multipozicionális elit pedig, szintúgy kifosztva, és immár politikailag is gyanúsnak ítélve (olykor perek folytak ellenük), hasonlóképpen pusztulásnak indult. Kikből áll ekkoriban az új helyi elit? Az ekként azonosított 33 személyből három fő képviselte csupán a folytonosságot, az elsőprő többség ellenben olyan fiatal évrátú férfiakból állt (egy nő akadt csupán közöttük), akik tekintélyes számban kívülről érkeztek (bevándorlók voltak), akiket a baloldaliságuk vagy a zsidónak minősítettség okán a hatóságok korábban üldöztek. Az új elit pozicionálisan a kommunista párt káderállományát képviselte úgy, hogy a rendvédelmi szervezetek vezető posztjait tartotta kezében, onnan gyakorolva a szinte korlátlan hatalmát.

Az ideiglenesség korszakának megfelelően az új elit szinte a semmiből érkezett és hamarosan nyomtalanul el is tűnt, egy olyan, megint csak tiszavirág-életű új formációnak adva át a helyét, melyben – a rendőrségi vezetők mellett – már nagy számban képviseltették magukat az egyes politikai pártok vezetői is. Az utóbbiak között olykor még klerikus is akadt, nevezetesen a később tragikus sorsot ért Páter Károlyi Bernát személyében. Ezen új elit társadalmi és politikai arculatát közvetlen módon befolyásolta, hogy Kecskemét erős fellegvára volt – országos összevetésben – a Kisgazdapártnak: 1945-ben az FKGP a szavazatok 73 százalékát szerezte meg a városban.

A koalíciós időszak társadalomtörténeti folyamatai, lévén, hogy közvetlenül függtek a politika történéseitől, gyorsan pergő események módjára alakultak az ezt követő időben is. 1948 kecskeméti elitjét vizsgálva Rigó Róbert konstatálja: hírmondóként is alig maradt valaki hatalmi állásban a háború előtti idők elitjéből. Az ezt követő egy-két év során átmenetileg a hatalomba bekerültek is szinte mind homo novusok voltak. S így volt ez később is. „Az 1948-as elitábrára 14 fő került, de közülük hatan az év végéig vagy a következő év elején elveszítették elitpozíciójukat, ketten pedig Budapestre kerültek.” (365–366. old.) A vezető pozícióját tartósan őrző szűk személyi kör, amely szerencsésen túlélte tehát a zsidótörvényeket, a német, majd az orosz megszállást, és még a kommunista rendvédelmi hatalmi időszakot is átvészelte, rendre olyan virilis értelmiségiekből verbuválódott, melynek tagjai sohasem töltöttek be politikai szerepet, és csupán a szakértelmükkel szolgálták a várost. Róluk, mint hasonló esetben mindig, prosopográfiai jellegű áttekintéssel szolgál a szerző.

Az elit személyi állományát érintő, az előbbieken taglalt gondos történeti rekonstrukció mellett, vele párhuzamos történetként esik szó Rigó munkájában a vagyonok, az anyagi javak forgandó sorsáról is; és arról is beszámol a szerző, hogy mikor mely állami szervezet (pl. az Elhagyott Javak Kormánybiztossága) rendelkezett felettük az újraelosztá-

sukat intézve. Az utóbbi története is pont akkor ér véget, amikor a koalíciós kormányzás korszaka, vagyis a kommunista hatalomátvétel pillanataiban.

Rigó Róbert helytörténeti monográfiája korántsem szimpla helytörténeti munka, hanem olyan mezoszinten megoldott történeti rekonstrukció és elemzés, ami a jól megválasztott léptéknek és látószögnek köszönhetően mélyen bevilágít ennek a különösen mozgalmas, tragikus eseményekkel telített évtizednek a történelmi alakulásába. A szerző roppant szorgalmas kutató, aki hihetetlen mennyiségű levéltári irat áttekintésével, és közülük sok forrásnak a beszéltetésével (gyakorta olvashatók az iratokból vett hosszabb idézetek) revelatív módon érzékelteti a háborús évek és a közvetlenül a háborút követő időben lezajlott események drámaiságát, a nemegyszer szélsőséges változások egymásra halmozódását. *Ez a könyv az emberi szenvedések történetírói módon elbeszélte története is anélkül, hogy tudós szerzője bármikor áttérne a moralizáló és érzelgő tónusra.* Megrendítő képet rajzol benne Rigó arról a korról, melynek keretei között rövid időn belül is minden és mindennek az ellenkezője egyaránt könnyen megtörténhetett. A könyvet elolvastva jobban *megértjük* ezt a múltat, amellet, hogy széles körű tudással is felvértez bennünket. A kor történéseinek megértése azonban talán fontosabb is ez alkalommal, mint az ismeretek pusztá bővülése, mert így magyarázhatók meg csupán a múltbeli tények. S úgy kerít erre sort Rigó, hogy a történelmi ágensek motivációit nem holmi pszichologizálással, intuitív beleérzéssel mutatja meg számunkra. Kizárólag a kontextusok kemény tényeiről esik szó ebben a történeti munkában, ám az a mód, ahogyan a szerző azokat elbeszéli, ahogyan a történetet cselekményesíti, mind segítenek felidézni a valós és elképzelhető emberi cselekedetek történelmileg dokumentálható (keret)feltételeit, a tettek valószínű irányait.

Ha fel lehet egyáltalán bármit róni Rigó Róbert élvezetesen megírt értékes tudományos alkotásának, az legfőképpen az összehasonlítás, a helyi keretből való kitekintés hiánya. Az igazat megvallva ritka ugyan a munkájához fogható hasonló történeti rekonstrukció és elemzés erről a korról, és ha akad is ilyen, az övével összemérhető produktum, nem biztos, hogy szintén helyi léptékben vetődnek fel benne a Rigó által vizsgált kérdések. A kitekintés igénye ennek ellenére jogosan merül fel ez alkalommal, még az esetben is, hogy reálisan számolva inkább csak egyes részkérdésekben végezhető összevetés, vagy többnyire néhány elvi szempont felvetésével lehet csupán megfelelni az általánosítás kívánalmának.

Hadd utaljak itt egyedül arra, hogy a német holokauszt-kutatás egyik, Magyarországon is népszerűsített irányzata, a Götz Aly és mások által képviselt felfogás az államilag szervezett és működtetett rablás motívumára fűzi fel (egyszerűsíti le) a náci Németország teljes zsidópolitikáját, és ezzel magyarázza Aly a hitleri Németország háborús politikáját is. S bár magam némi fenntartással élek e szemlélet túlzásba vitele ellen, mégis úgy gondolom, nagy hasznát vehette volna Rigó az Aly-féle koncepció figyelembevételének, túl azon, hogy Ungváry Krisztián e koncepciót is érvényesítő munkáira olykor valóban utal.

Mondani sem kell, a sztálini kommunista rendszer keretében gyakorolt terror kérdéseit megvilágító újabb történeti irodalom hasznosítása is komoly előnyére szolgált volna a szerző egyik-másik fejtegetésének. S e tekintetben már hazai történetírói törekvések pozitív példáira is lehet utalni, mindenekelőtt Ö. Kovács József munkásságára. Mindez azonban azt a kérdést érinti közvetlen közelről, hogy mennyiben lehet vagy szabad analitikussá tenni a történetírói szöveget a hagyományos elbeszélői modor (beszédmód) korlátozásával vagy annak bizonyos fokú átalakításával.

Rigó Róbert Kecskemét-története új irányba fordíthatja a városi helytörténet-írást, valljuk be, mára némileg begyöpösödött műfaját; egyszersmind utat mutat a második világháború korának újfajta érzékenységek szerinti történeti megközelítése számára. S ez így együtt korántsem kevés.

Bárth János

A hajósi svábok dicsérete

Bereznai Zsuzsanna – Schön Mária: A hajósi sváb parasztság mentalitása

Bereznai Zsuzsanna kecskeméti néprajzkutató muzeológus és Schön Mária hajósi illetőségű nyugalmazott tanárnő sokévi kutató- és alkotómunka eredményeként 2013. november 10-én, a hajdani hajósi érseki kastély nagy időt megért falai között egy kébbe öltöztetett, 1020 oldalas könyvvel állhatott Hajós ünnepre sereglő népe elé. Az óriás kötet a másodszer is városossá emelt Hajósról szól, mégpedig egyáltalán nem szokványos módon.

Manapság sok könyv jelenik meg a Kárpát-medencében egy-egy faluról, városról. Ezek a falumonográfiának, városmonográfiának nevezett alkotások, legalábbis azok, amelyek érdemi kutatásokon alapulnak, általában történeti források felhasználásával, néprajzi fejezeteik pedig néprajzi gyűjtések tapasztalatai alapján íródnak. A hagyományos településmonográfiákban a szerzőké a szó. Néprajzi fejezeteikben a népelet különféle területeinek leírása során a szerzők köznyelvi tanulmányszövegei dominálnak. Ezzel szemben az új monumentális hajósi könyv nem hagyományos értelemben vett falumonográfia, hanem egy újszerű, falumonográfia-féle műfaji kísérlet. Nem történeti források elemzésén alapul. A szerzők köznyelvi tanulmányszövegei csak valamiféle keretet jelentenek, amelyet bőven idézett hajósi adatközlői megfogalmazások töltenek ki. Néha úgy érezheti az olvasó, hogy a hajósi könyvben a hajdani népeletet maguk a hajósiak mesélik el, a szerzők pedig csak terelgetik az elbeszélés folyamát. A módszer elég ritka a magyar néprajzi irodalomban. Párhuzamaként a csikszeredai Balázs Lajos néhány könyvét említhetnénk.

Miről szól a néprajzi interjúk sokaságán alapuló hajósi könyv? A kérdésre könnyen válaszolhatnánk, ha idéznénk a tartalomjegyzéket. Ám a tartalomjegyzék önmagában 8 oldal terjedelmű. Így a recenzius kénytelen néhány jellemző témakört kiragadni, hogy érzékeltethesse a könyv tartalmának gazdagságát.

A *Hajósi ember és világa* címet viselő fejezet a hagyományos gazdálkodást folytató régi hajósi lakosok életereivel foglalkozik, különös tekintettel a határ helyneveire, természeti adottságaira, történelmi sorsfordulóira.

A *Gazdálkodás és mentalitás* a második világháború előtti hajósi sváb parasztságot legendás munkavégző igyekezetének állít emléket. Azt a szorgos munkát mutatja be, amely a hajósi nép legnagyobb erényének számított, és amely a helyi értékrendben a legmagasabb szinten állt. A szerzők kiválóan érzékeltetik, hogy a hajósiak munkához való viszonyulása a hajósi sváb identitástudat legmeghatározóbb elemének tekinthető.

A *Társadalom és mentalitás* fölöttébb összetett fejezete olyan témákat vizsgál, mint például az emberi élet szokásvilága, a család, a rokonság, a szomszédság, az öltözködéskultúra, a táplálkozáskultúra, a népi erkölcs és viselkedéskultúra.

A *Szellemi kultúra és mentalitás* cím alatt a sváb nyelvről, a névadási szokásokról, a vallási életéről, az ének-, zene-, tánckulturáról, a népi elbeszélő hagyományról, a népi humorról írnak a szerzők, illetve vallanak a hajósiak.

A mondanivaló kifejtését szolgálják a fényképek. 60 oldalnyi műnyomó papíron 126 archív fénykép került a kötetbe. Általában az átlagosnál jobb minőségűek. A szerzők kép-

gyűjtő szorgalmát és a szerkesztő képszerető, képközlő buzgalmát dicsérik. Az egymás mellé rendezett képek jól megelevenítik azt a hajdani sváb paraszti világot, amelyről a szerzők tanulmányszövegei és az adatközlők vallomásai szólnak.

A kötetben érintett témák fentebbi elnagyolt felsorolása is mutatja, hogy a könyv mondanivalójának csoportosítása, a hajdani népélet tudományos megközelítése nem a magyar néprajzi tanulmányok hagyományos belső rendje szerint történt, hanem sok újszerű vonást tartalmaz.

A Hajós hajdani népéletét bemutató könyv nem varázsütésre született, és nem a semmiből jött létre, hanem szerzőinek másfél évtizedes, rendszeres hajósi tanulmányírásából, publikálásából nőtt ki. E recenzió írása közben, gyors próbát téve, nyolc olyan általam szerkesztett tanulmánykötetet vettem le a körülöttem lévő polcokról, amelyekben Bereznai Zsuzsanna és Schön Mária egyedül vagy közösen írt hajósi tanulmányai olvashatók. Összesen tizenegy ilyen tanulmányt vettem számba, köztük a hajósiak munkakultúrájáról szóló, könyvnyi terjedelmű, 187 oldalas írást is. A tizenegy tanulmányhoz hozzávehetjük még Schön Mária 444 oldalas, 2032 sváb szöveget tartalmazó 2005. évi fehér könyvét, a *Hajósi népi elbeszéléseket*. Érdemes figyelembe vennünk azt a körülményt is, hogy az elmúlt két évtizedben Bereznai Zsuzsanna más német falvak, elsősorban a Hajóssal határos Császártöltés és Nádudvar néprajzáról is írt tanulmányokat, vagyis „első kézből” tudott összehasonlításokat végezni, másrészt saját gyűjtésből származó tapasztalatokat szerzett a magyarországi német népélet tudományos kérdéseiről.

A két szerző korábbi publikációi kellő alkalmat teremtettek arra, hogy lassan és fokozatosan kialakuljanak a hajósi sváb néprajzi közlemények tanulmányírási, népköltészeti szövegközlési módszerei, technikái. Ezeknek a módszereknek ismertetésével, sőt felsorolásával sem kívánom untatni az olvasót. Álljon azonban itt egy példa!

A XX. század középső évtizedeiben a hajósi svábok többsége három nyelvet ismert és használt: 1. a hajósi sváb-alemann tájszólást, amelyet a környező német falvak lakói sem értettek mindig pontosan, 2. az iskolai oktatás hatására terjedő, Hochdeutsch-ként emlegetett irodalmi németet, 3. az ugyancsak a népiskolai oktatás, valamint a katonai szolgálat szerepét tükröző köznyelvi magyart. Ez a háromnyelvűség rendre előbukkant a kutatások során. A magyar Bereznai Zsuzsannának legtöbbször magyarul nyilatkoztak a mesélők. A helybéli sváb Schön Máriának úgy igyekeztek kedvébe járni az elbeszélők, hogy hajósi sváb tájszólásban mondták el történeteiket. Ha egy németországi vendég is volt a közelben, vagy ha különösen „szépen”, „uraskodva” akarták kifejezni magukat, irodalmi németséggel szólaltak meg. A néprajzi közlések során a szerzőknek és szerkesztőiknek ki kellett dolgozniuk, hogy a hajósi tanulmányokban tartalmi és tipográfiai értelemben miként különüljenek el a sváb, a német, a magyar adatközlések, illetve a sváb szövegek fordításai. Sok spekulációt igényelt továbbá, amíg elsősorban Schön Mária buzgólkodása révén, lassan kialakult a hajósi ügyvezetett sváb-alemann nyelvjárási szövegek egyszerűsített fonetikájú írásbeli közlésmódja.

Miért tetszett nekem, kecskeméti magyar néprajzkutató recenzensnek ez a hatalmas hajósi könyv? Bár Hajós népének íródott, mely okok predesztinálják arra, hogy előbb-utóbb fontos kézikönyve legyen a magyar és a német néprajztudománynak?

1. *Adatgazdagság.* Aki belelapoz a kötetbe, láthatja a benne rejlő néprajzi adatok tengernyi sokaságát. Ez a kitarító néprajzi gyűjtőmunkának köszönhető. Schön Mária 1983-tól 2013-ig, tehát 30 éven át gyűjtötte Hajóson a hajdani népélet adatait. Bereznai Zsuzsanna 1999-től 2013-ig, 14 éven át járt rendszeresen Hajósra, hogy magnetofonnal rögzítse idős hajósiak elbeszéléseit. A néprajzi gyűjtésekből tehát mindkét szerző kivette részét, de az interjúkészítési alkalmak megszervezése, előkészítése Schön Mária kitarító szorgalmát dicséri.

2. *Előadásmód.* A rengeteg néprajzi adat rendszerezése, tagolása, a címek kitalálása, megfogalmazása, a tudományos adatok ezreinek tálalása, más szóval: a könyv végső megszövegezése papírforma szerint két szerző műve ugyan, de lépten-nyomon megragadható benne Bereznai Zsuzsanna alkotói rutinja, tudományos látásmódja, felett tanulmányírói készsége.

3. *Szerkesztés.* A hajósi könyv szerkesztését a sok könyvkiadói tapasztalattal rendelkező Szakál Aurél halasi múzeumigazgató végezte. A szerkesztői munka általában nem mindig

szembetűnő az olvasó számára, pedig sok múlik rajta. Inkább az a feltűnő, ha egy könyv szerkesztését elmulasztotta vagy elnagyolta a kiadója. A hajósi könyvről elmondhatjuk: látszik rajta, hogy volt szerkesztője.

Örvendtem, hogy értékelhettem, bemutathattam *A hajósi sváb parasztság mentalitása* című könyvet. Jókedvem okai a szerzőkkel és a hajósi kutatásokkal kapcsolatos kötődéseimmel, valamint a fentebb felsorolt három értékelő tényezővel bőségesen megmagyarázhatók. Emellett azonban engedtessek meg, hogy recenzióm végén leírjak egy személyes vallomást is.

Hajóstól nem messze, Jánoshalma Illancs néven emlegetett északi határrészén születtem, a hajdan volt Bács-Bodrog vármegye felső határvonala közelében. Névadó apai őseim császártöltési svábok voltak, akik 1906-ban Illancs homokján kezdték keresni boldogulásukat, és ott a borovicskás, árvalányhajás pusztaság szántókká, szőlőkké formálása közben, a sokfelől jött tanyai népesség nyelvi kohójában váltak magyarrá. Apai ágon azt a Johannes Barth-ot tekintem ősomnak, aki az 1760-as, 1770-es évek fordulóján, 250 évvel ezelőtt, Mária Terézia nevezetes úrbérrendezése idején, féltelmes jobbágyként többször is szerepelt a császártöltési összeírásokban. A vaskúti-bajai származású, majd Münchenben élt Paul Flach, a XVIII. századi német migráció jeles kutatója úgy tartotta, hogy az 1770. évi császártöltési urbáriumban összeírt Johannes Barth jobbágygazda Hajósról került Császártöltésre. Feltehetőleg annak az Andreas Barth-nak volt a fia, aki a Würtemberg tartománybeli Huldstetten falucskában született, Zwiefaltenben öntöttek keresztvizet a fejére, majd föl-cseperedvén, Ulmban felszállt egy *Ulmer Schachtel*nek nevezett tutajra, azon Kalocsa tájáig ereszkedett lefelé, és Hajóson telepedett le.

Ha Hajós környékén járok, mindig a hajdani kivándorló Andreas és fia, Johannes jut eszembe, akik a XVIII. század első felében az Órjeg mocsarait kísérő löszpart tájékán, a Bácska északi széle közelében találták meg a maguk Amerikáját.

Jó volt erre gondolnom a hajósi könyv olvasása során is!

(Hajós Város Önkormányzata, Hajós, 2013)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.